

АЗАМАТТЫҚ НЕКЕ ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ НЕКЕ-ОТБАСЫ ҚАТЫНАСЫНЫҢ МОДЕЛІ/ТҮРІ РЕТІНДЕ

ӘЛЕУМЕТТАНУЛЫҚ ЗЕРТТЕУ НӘТИЖЕЛЕРІ БОЙЫНША
ТАЛДАМАЛЫҚ БАЯНДАМА

АНАЛИТИЧЕСКИЙ ДОКЛАД ПО РЕЗУЛЬТАТАМ
СОЦИОЛОГИЧЕСКОГО ИССЛЕДОВАНИЯ

ГРАЖДАНСКИЙ БРАК КАК МОДЕЛЬ/ФОРМА СЕМЕЙНО-БРАЧНЫХ ОТНОШЕНИЙ В КАЗАХСТАНЕ

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ
АҚПАРАТ ЖӘНЕ ҚОҒАМДЫҚ ДАМУ МИНИСТРЛІГІ

ҚАЗАҚСТАНДЫҚ
ҚОҒАМДЫҚ
ДАМУ
ИНСТИТУТЫ

АЗАМАТТЫҚ НЕКЕ ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ НЕКЕ-ОТБАСЫ ҚАТЫНАСЫНЫҢ МОДЕЛІ/ТҮРІ РЕТІНДЕ

ӘЛЕУМЕТТАНУЛЫҚ ЗЕРТТЕУ НӘТИЖЕЛЕРІ БОЙЫНША
ТАЛДАМАЛЫҚ БАЯНДАМА

«Азаматтық неке Қазақстандағы неке-отбасы қатынасының моделі/түрі ретінде» тақырыбындағы әлеуметтанулық зерттеу қорытындысы бойынша талдамалық баяндама / А.А.Оразбаева, А.Ч.Базилов –

Нұр-Сұлтан қ.: «Рухани жаңғыру» қазақстандық қоғамдық даму институты» КеАҚ, 2022 ж. – 130 б.

«Азаматтық неке Қазақстандағы неке-отбасы қатынасының моделі/түрі ретінде» тақырыбындағы әлеуметтанулық зерттеуі Қазақстан Республикасы Ақпарат және қоғамдық даму министрлігінің тапсырысы бойынша әзірленді. Зерттеудің эмпирикалық негізін мемлекеттік мекемелерде некеде ресми тіркеусіз тұратын Қазақстан Республикасының азаматтары арасында жүргізілген терең сұхбат деректері құрады. Зерттеу «азаматтық некеге» тұру факторларын, себептерін анықтауға, бірге тұратын адамдар мен олардың балаларын құқықтық, экономикалық, әлеуметтік қорғауға, сондай-ақ отбасылық саясат саласындағы ұсыныстарды әзірлеуге бағытталған.

Мемлекеттік отбасылық саясат саласындағы мемлекеттік құрылымдар мен ұйымдар, үкіметтік емес ұйымдар, қалың жұртшылық, зерттеушілер, осы тақырып бойынша жұмыс істейтін мамандар және барлық мүдделі тараптарға ұсынылады.

МАЗМҰНЫ

БЕЛГІЛЕУЛЕР ЖӘНЕ ҚЫСҚАРТУЛАР	5
ГЛОССАРИЙ	6
КІРІСПЕ	8
1. «АЗАМАТТЫҚ НЕКЕНІҢ» НЕКЕ-ОТБАСЫ ҚАТЫНАСЫНЫҢ ТҮРІ РЕТІНДЕГІ ШОЛУЫ ЖӘНЕ ТАЛДАУЫ	12
1.1. Некесіз бірге тұрудың таралуы және оған қазақстандықтардың көзқарасы.	12
1.2. Некесіз бірге тұрудың себептері және уәждері.	19
1.3. «Азаматтық» некедегі діннің рөлі.	29
2. ТІРКЕЛМЕГЕН НЕКЕНІҢ ЗАҢДЫ ЖӘНЕ ЭКОНОМИКАЛЫҚ САЛДАРЫ	32
2.1. Отбасы-неке қарым-қатынасы түріндегі некесіз бірге тұруды реттеу бойынша әлемдік тәжірибе (АҚШ, Ұлыбритания, Португалия, Австралия және Жаңа Зеландия, Украина)	32
2.2. Қазақстан Республикасында некесіз бірге тұрудың құқықтық және экономикалық қорғалуы.	36
ТҮЙІНДЕР	43
ҰСЫНЫСТАР	44
ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ	45
1-қосымша	49
2-қосымша	50
3-қосымша	55

БЕЛГІЛЕУЛЕР ЖӘНЕ ҚЫСҚАРТУЛАР

ҚР СЖРА ҰСБ	Қазақстан Республикасы Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігінің Ұлттық статистика бюросы
ҚҚДИ	«Рухани жаңғыру» қазақстандық қоғамдық даму институты
ҚР АҚДМ	Қазақстан Республикасы Ақпарат және қоғамдық даму министрлігі
ҚР ҰЭМ	Қазақстан Республикасы Ұлттық экономика министрлігі
АХАТ	Азаматтық хал актілерін тіркеу
ҚР	Қазақстан Республикасы
БАҚ	Бұқаралық ақпарат құралдары
АҚШ	Америка Құрама Штаты
ЮНФПА	Біріккен ұлттар ұйымының тұрғын халық саласындағы қоры

ГЛОССАРИЙ

АНОМИЯ – француз әлеуметтанушысы Э. Дюркгейм енгізген және қоғамның құндылық-нормативтік жүйесіндегі «бұзушылықтардың» кез-келген түрін білдіретін әлеуметтану ұғымы. Олардың ішінде «вакуум» немесе сынақ нормаларының болмауы, олардың әлеуметтік тәртіпке әсер ету құралы ретінде ықпал етуінің тиімсіздігі, олардың анық еместігі, сондай-ақ қызметтің мақсаттарын анықтайтын нормалар мен осы мақсаттарға қол жеткізуге мүмкіндік беретін нормалар арасындағы сәйкессіздіктің болуы. Аномия нәтижесінде табиғатынан адамның шексіз қалауы қоғамда нашар реттеледі және оларды реттеудің тиімді нормаларының болмауы жеке тұлғаларды бақытсыз етіп, девиантты мінез-құлықтардың пайда болуына әкеледі. «Аномия» ұғымы қоғамның әртүрлі өтпелі жағдайларына (революциялар, реформалар, «қайта құру» кезеңдері және т.б.) көбірек сәйкес келеді¹.

НЕКЕЛЕСУ – бұл ғибадат, оның барысында неке қию рәсімі жасалады: христиан жолымен бата беріліп, неке қиылады².

НЕКЕСІЗ ТУЫЛҒАН БАЛА – некеге тіркелмеген ата-аналардан туған бала³.

ГЕНДЕРЛІК РӨЛ белгілі бір әлеуметтік рецепттерді орындау деп түсініледі – яғни сөйлеу, әдептілік, киім, ым-ишарат және басқалар түріндегі гендерлік мінез-құлық⁴.

НЕКЕ ҚИЮ (араб.) – Құраннан және дұғадан тиісті жерлерін оқып, дін қызметкері жасайтын исламдағы діни неке қию. Неке қию мешітте де, үйде де жасалады. Шариғат бойынша мұсылман адамға төрт әйел алуға рұқсат беріледі⁵.

СЫНАМАЛЫ НЕКЕ – үйлесімділікті анықтау мақсатында кейіннен некеге тұратын не бөлек кететін уақытша бірге тұру⁶.

КЕҢЕЙТІЛГЕН ОТБАСЫ – бұл бірлескен үй шаруашылығын жүргізетін және бірге тұратын туыстарының екі не одан да көп ұрпағынан тұратын отбасылық топ⁷. Дәстүрлі қоғамға тән.

¹ Философиялық энциклопедиялық сөздік. 2010. Қолжетімді: <http://philosophy.niv.ru/doc/dictionary/philosophy/fc/slovar-192-2.htm#zag-337>.

² Православие. Сөздік-анықтамалық. 2014.

³ Словарь русского языка: В 4-х т. / РАН, Лингвистикалық зерттеулер институты. Москва: Рус. яз.; Полиграфресурстар, 1999 Қолжетімді: <https://gufo.me/dict/mas/%D0%B2%D0%BD%D0%B5%D0%B1%D1%80%D0%B0%D1%87%D0%BD%D1%8B%D0%B9>.

⁴ Большой психологический словарь. 2007. Москва: Прайм-Еврознак. Қолжетімді: https://gufo.me/dict/psychologie_dict/%D0%93%D0%95%D0%9D%D0%94%D0%95%D0%A0%D0%9D%D0%90%D0%AF_%D0%A0%D0%9E%D0%9B%D0%AC.

⁵ Боголюбов А. С. Завадж // Ислам: энциклопедический словарь. Москва: Наука, ГРВЛ, 1991. — 71-72 б. — 315 б. ISBN 5-02-016941-2.

⁶ Социологический энциклопедический словарь. 2000. Москва. Норма, НОРМА- ИНФРА. М. Қолжетімді: https://gufo.me/dict/social/%D0%91%D0%A0%D0%90%D0%9A_%D0%9F%D0%A0%D0%9E%D0%91%D0%9D%D0%AV%D0%99.

⁷ Гидденс, Энтони. 2005. Социология. Глоссарий: Основные понятия и важнейшие термины. Москва: Эдиториал УРСС.

СЕКУЛЯРИЗАЦИЯ – бұл процесс, оның нәтижесінде үлкен сектор, қоғам, мәдениет, әр түрлі әлеуметтік топтар мен жекелеген тұлға діни санкциялар мен ықпал етулерден босатылады⁸.

СЕКУЛЯРЛЫҚ – рационалды құндылықтар дәстүрлі құндылықтарға қарама-қайшы келеді. Аталған қоғамда дінге, дәстүрлі отбасылық құндылықтар мен билікке аз көңіл бөледі. Ажырасу, жасанды түсік жасау, эвтаназия және суицид салыстырмалы түрде болады деп саналады⁹.

НУКЛЕАР ОТБАСЫ – ата-аналар мен олардың асырауындағы балалардан тұратын отбасылық жүйе¹⁰. Индустриялық қоғамға тән.

БІРГЕ ТҰРУ, ТІРКЕЛМЕГЕН НЕКЕ, АУЫЗЕКІ ТІЛДЕ АЗАМАТТЫҚ НЕКЕ ДЕП АТАЛАТЫН НЕКЕ – ерлер мен әйелдердің, сондай-ақ жыныстық қатынаста болатын бір жынысты адамдардың бірлескен шаруашылығын жүргізу, сондай-ақ ортақ балалары болуы мүмкін, бірақ бұл ретте ресми неке жасалмайды¹¹.

ДӘСТҮРЛІ ҚҰНДЫЛЫҚТАР діннің, ата-ана мен бала арасындағы байланыстың, билікке құрмет пен дәстүрлі отбасылық құндылықтардың маңыздылығын көрсетеді. Осы құндылықтармен бөлісетін адамдар ажырасуды, жасанды түсік жасауды, эвтаназияны және өз-өзіне қол жұмсауды қабылдамайды. Бұл қоғам ұлттық мақтаныш пен ұлтшылдық көзқарастардың жоғары деңгейімен ерекшеленеді¹².

ӨМІР СҮРУ ҚҰНДЫЛЫҚТАРЫ экономикалық және физикалық қауіпсіздікке баса назар аударады. Бұл салыстырмалы түрде этноцентрлік дүниетанымға және сенім мен төзімділіктің төмен деңгейіне байланысты¹³.

ӨЗІН-ӨЗІ КӨРСЕТУ ҚҰНДЫЛЫҚТАРЫ қоршаған ортаны қорғауға, шетелдіктерге, гейлер мен лесбияндарға және гендерлік теңдікке төзімділіктің өсуіне, сондай-ақ экономикалық және саяси өмірде шешім қабылдауға қатысудың талаптарына үлкен мән береді¹⁴.

⁸ Гидденс, Энтони. 2005. Социология. Глоссарий: Основные понятия и важнейшие термины. Москва: Эдиториал УРСС.

⁹ Инглхарт-Вельцер құндылықтарына Дүниежүзілік шолу. Қолжетімді: <https://www.worldvaluessurvey.org/WVSContents.jsp?CMSID=findings&CMSID=findings>.

¹⁰ Социологический словарь Socium. 2003. Москва. Қолжетімді: <http://sociology.niv.ru/doc/dictionary/socium/fc/slovar-209.htm#zag-443>.

¹¹ Словарь гендерных терминов. 2016. Қолжетімді: <http://a-z-gender.net/sozhitelstvo.html>

¹² Инглхарт-Вельцер құндылықтарына Дүниежүзілік шолу. Қолжетімді: <https://www.worldvaluessurvey.org/WVSContents.jsp?CMSID=findings&CMSID=findings>.

¹³ Инглхарт-Вельцер құндылықтарына Дүниежүзілік шолу. Қолжетімді: <https://www.worldvaluessurvey.org/WVSContents.jsp?CMSID=findings&CMSID=findings>.

¹⁴ Инглхарт-Вельцер құндылықтарына Дүниежүзілік шолу. Қолжетімді: <https://www.worldvaluessurvey.org/WVSContents.jsp?CMSID=findings&CMSID=findings>.

КІРІСПЕ

Отбасы өсіп келе жатқан ұрпақтың бойына құндылықтар мен нормаларды қалыптастыратын әлеуметтік институт болып табылады¹⁵, олардың жұмыс істеуі мемлекеттің әл-ауқаты мен тұрақтылыққа тікелей әсер етеді. Түрлі факторлардың ықпал етуінен отбасының құрылымы мен қарым-қатынас түрі өзгеруі мүмкін. Дәстүрлі қоғамға үлкен отбасылық құрылым тән, яғни бірнеше ұрпақтың, көбінесе қандас туыстардың «бір шаңырақ» астында тұруы.

Урбанизация ықпалынан неке және отбасы жаңа мәнге ие болды, ол туралы XX ғасырдың ортасында америка әлеуметтанушылары Э. Гидденс¹⁶, Э. У. Берджесс¹⁷ айтқан болатын. Олардың еңбектеріне сәйкес өзгеру салт-дәстүрмен ұстанып келе жатқан формалды институттағы неке мәнін жоғалтумен және жаңа қоғамда дараландырудың өсуіне байланысты. Зама-науи қоғам үшін отбасының нуклеарлы түрі тән¹⁸.

Қоғамдық сананың консерватизмнен алға басушылыққа ауысуына және халықтың білім алуының өсуімен аталған үрдістер көп байқала бастады. Оның нәтижесі голланд демографы Ван де Кааның¹⁹ айтуынша 1960-шы жылдардың ортасына қарай Еуропада болған екінші демографиялық ауысу болды. Бұл уақытта соғыстан кейінгі туу деңгейінің төмендеуі байқалды және оның төмендеуінің ұзақ мерзімді үрдісі басталды. Бұл ауысудың бір ерекшелігі отбасының балама түрлерінің кең таралуы және төзімділігі²⁰ болып табылады. XXI ғасырда екінші демографиялық ауысу тек дамыған елдерде ғана емес, Қытай және Африка елдеріне тән болды²¹.

Бірлесіп жұмыс істеудің кең таралған түрі ауызекі тілде қателесіп аталған «азаматтық» неке деп аталатын бірлесіп өмір сүру болды²². Сондай-ақ көптеген, әсіресе мемлекет тарапынан болатын проблемалар осыған байланысты туындады.

¹⁵ Мердок Дж. П. 2003. Социальная структура. Москва: ОГИ.

¹⁶ Giddens, Anthony. 1992. *The Transformation of Intimacy: Sexuality, Love and Eroticism in Modern Societies*. Cambridge: Polity. 23-32 б. Қолжетімді: https://psipp.itb-ad.ac.id/wp-content/uploads/2020/10/Anthony-Giddens-The-Transformation-of-Intimacy_-Sexuality-Love-and-Eroticism-in-Modern-Societies-1992-Stanford-University-Press.pdf.

¹⁷ Burgess, Ernest W. 1926. *The Family as a Unity of Interacting Personalities*. *Families in Society: The Journal of Contemporary Social Services*, Volume 7 Issue 1, 3–9 б. Қолжетімді: <https://doi.org/10.1177/104438942600700101>.

¹⁸ Noble, Trevol. 1995. *The nuclear family and postmodern theory*. *Hitotsubashi Journal of Social Studies* 27: 127-143 б.

¹⁹ Van de Kaa, Dirk J. 2001. *Postmodern Fertility Preferences: From Changing Value Orientation to New Behavior* *Population and Development Review* (27), 290-331 б.

²⁰ Surkyn, Johan and Ron Lesthaeghe, R. (2004). *Value Orientations and the Second Demographic Transition (SDT) in Northern, Western, and Southern Europe*, *Demographic Research*, Special Collection 3, Article 3, 43-86 б. Қолжетімді: [10.4054/DemRes.2004.S3.3](https://doi.org/10.4054/DemRes.2004.S3.3).

²¹ Lesthaeghe, R. 2020. *The second demographic transition, 1986–2020: sub-replacement fertility and rising cohabitation—a global update*. *Genus* 76, 10. Қолжетімді: <https://doi.org/10.1186/s41118-020-00077-4>.

²² Coontz, Stephanie. 2004. *The World Historical Transformation of Marriage*. *Journal of Marriage and Family* 66(4): 974 – 979 б. Қолжетімді: <https://doi.org/10.1111/j.0022-2445.2004.00067.x>.

Қазақстанда ресми некеге тұрмай бірге тұратын және бірге үй шаруашылығын жүргізетін адамдардың саны бойынша статистика жүргізілмейді. Қазақстанда бірге өмір сүрудің таралуын шамамен есептеу ата-анасының екеуін де көрсете отырып, некесіз туылған балаларды тіркеу кезінде бағалауға болады. Зерттеушілер болжағандай, бұл балалардың көпшілігі тіркелмеген некелерде туған. Алайда баласы жоқтардың бірге тұруын осылай анықтау мүмкін емес²³. Бұл адамдарды мемлекеттің көз алдында «көрінбейтін» етеді, осыдан кейін бірге өмір сүрудің басты проблемаларының бірі – заңмен қорғалмау туындайды. «Бірге тұру» немесе «азаматтық неке» ұғымдары Қазақстан Республикасының заңнамасында жоқ. Неке (ерлі-зайыптылық) және отбасы туралы ҚР Кодексінің 2 бабының 3 тармағына сәйкес тек мемлекеттік органдар қиған неке (ерлі-зайыптылық) ғана танылады. Еркек пен әйелдің, сондай-ақ бір жыныстағы адамдардың шын мәнінде бірге тұруы, діни жоралар мен рәсімдер бойынша қиылған неке деп танылмайды²⁴. Бұл дегеніміз, мүліктік және мүліктік емес құқықтар мен міндеттер некені тіркеусіз бірге тұратын адамдардың қарым-қатынасында реттелмейді, осы қатынастардың бұл моделін осал етеді. Қарым-қатынас бұзылған жағдайда серіктестер бірлескен мүлік пен кірісті бөлу мәселесіне тап болады. Бірге тұратын адам серіктеске ауруханаға баруға, зейнетақысын алуға және т.б. рұқсат ала алмайды. Бұл құқық тек заңды жұбайына (зайыбына) немесе жақын туыстарына беріледі. Серіктестердің бірі қайтыс болғаннан кейін мұрагерлік мәселесі бірге некесіз тұратындардың алдындағы өткір мәселе. Ортақ балалар туған кезде тіркеуші органға баланың әкесі мен анасы бірлескен өтініш беруі қажет, онда ресми одақта әке болу неке қию туралы куәлікпен расталады.

Қазақстандықтар қандай себептер бойынша нақты бірге тұруды отбасылық-неке қатынастарының үлгісі ретінде таңдайтыны түсініксіз болып табылады. Қазіргі уақытта Қазақстанда бұл тақырып аз зерделенген. Некесіз бірге тұратын жұптарды шындыққа сәйкес келетін есебін жасаудың мүмкін болмауы, ҚР қолданыстағы заңдарында нормалар мен реттеудің болмауы некесіз бірге тұратындар мен олардың балаларының құқықтық, экономикалық және әлеуметтік қорғалмағандығын көрсетеді. Осыған байланысты факторларды, азаматтық некеге тұру себептерін және олардың салдарларын анықтау, бірге өмір сүрудің осал тұстары дәрежесін айқындау және отбасы институтын нығайтуға жәрдемдесу мен қазақстандық отбасылардың жағдайын жақсарту бойынша ұсынымдар әзірлеу отбасы институтын жаңғырту мен түрлендірудің осы кезеңінде өзекті болып табылады.

ЗЕРТТЕУДІҢ МАҚСАТЫ МЕН МІНДЕТТЕРІ

Зерттеудің мақсаты неке-отбасы қатынастарын реттеу саласындағы ұсыныстар мен ұсынымдарды әзірлеу мақсатында «азаматтық некенің» әлеуметтік портретін зерттеу болып табылады.

²³ Исупова, Ольга. 2013. «Два с лишним десятка лет трансформаций». Демоскоп Weekly №565-566. Қолжетімді: <http://www.demoscope.ru/weekly/2013/0565/tema01.php>.

²⁴ Қазақстан Республикасының 2011 жылғы 26 желтоқсандағы № 518-IV Кодексі «Неке (ерлі-зайыптылық) және отбасы туралы». Қолжетімді: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1100000518>.

Алға қойылған мақсатқа қол жеткізу үшін мынадай негізгі зерттеу міндеттерін шешу көзделеді:

1. «Азаматтық некеге тұрудың факторлары мен себептерін және олардың салдарын анықтау.
2. Бірге тұратын адамдардың, балалардың (егер бар болса) құқықтық, экономикалық, әлеуметтік қорғалу дәрежесін анықтау.

ЗЕРТТЕУ НЫСАНЫ ЖӘНЕ ТАҚЫРЫБЫ

Зерттеу нысаны – Нұр-Сұлтан, Алматы, Өскемен, Петропавл, Қарағанды, Атырау, Түркістан, Кентау қалаларында тұратын 18 жастан асқан азаматтық некеде тұратын ерлер мен әйелдер.

Зерттеу тақырыбы – азаматтық некеге тұрудың себептері мен салдары; бірге некеде тұратындардың, балалардың (егер бар болса) құқықтық, экономикалық, әлеуметтік қорғалу дәрежесі.

ЗЕРТТЕУ ГИПОТЕЗАЛАРЫ

1. Табысы мен білімі жоғары адамдарға қарағанда табысы төмен және білімі жоқ адамдар некесіз бірге тұруға жиі келіседі²⁵.
2. Ерлер мен әйелдер некесіз бірге тұруды заңды некенің алдындағы кезең ретінде қарастырады, бұл заңды неке идеясын жоққа шығарады.
3. Адамдар бұл шешімді ұтымды өлшемей, құқықтық, экономикалық және әлеуметтік жағынан қорғалуы туралы білмегендіктен тіркелмеген некеде тұрады.

ЗЕРТТЕУДІҢ ӘДІСТЕМЕЛІК БӨЛІГІ

ІРІКТЕУ КӨЛЕМІН АНЫҚТАУ

Іріктемелі жиынтықтың көлемі азаматтық некеде тұратын 40 ер адам мен әйелді құрайды. Терең сұхбат жүргізу аумағы Нұр-Сұлтан, Алматы, Өскемен, Петропавл, Қарағанды, Атырау, Түркістан, Кентау қалаларын қамтиды.

БАСТАПҚЫ ӘЛЕУМЕТТАНУЛЫҚ АҚПАРАТТЫ ЖИНАУДА ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДІСТЕРДІҢ СИПАТТАМАСЫ

Ақпарат жинау әдісі азаматтық некеде тұратын ер адамдар мен әйелдердің терең сұхбаты болып табылады. Зерттеуші үшін терең сұхбаттың көмегімен респондентпен неғұрлым сенімді қарым-қатынас орнатылады, соның арқасында басқа әдістерді қолдана отырып, бірегей ақпарат алу мүмкіндігі пайда болады. Сондай-ақ, терең сұхбатты қолдана отырып, респонденттердің мінез-құлқының негізін құрайтын қажеттіліктер мен мотивтерді анықтауға болады. Терең сұхбат диктофонда жазылып алынды, содан кейін транскрипцияланды.

²⁵ Исупова, Ольга. 2013. «Теории формирования сожительства в современном мире». Демоскоп Weekly №565-566. Қолжетімді: <http://www.demoscope.ru/weekly/2013/0565/tema07.php>.

ИНСТРУМЕНТАРИЙ ҚҰРЫЛЫМЫ.

Деректерді жинау әдісі белгілі бір ережелерге сәйкес тұжырымдалған және бір-біріне байланысты бірқатар мәселелерді қамтитын логикалық құрылымдалған гайд. Гайдтың ерекшелігі мен сипаты, оның құрылымы, мәселелерді жобалау ерекшелігі тығыз байланысты және зерттеу нысанының ерекшеліктері болып табылатын терең сұхбат түрімен анықталады.

Гайд құрылымы мынадай 3 блоктан тұрады:

1. Кіріспе бөлім: Себептері және уәждері
2. Негізгі бөлім: Міндеттерді бөлу, үй тұрмысымен айналысу
3. Қорытынды бөлім: Некесіз бірге тұратындар арасындағы қарым-қатынас, салдары.

Сұрақтардың берілуі – гайдты жасаудың ең қиын кезеңі. Гайд сұрақтары респонденттерге түсінікті, грамматикалық және лексикалық тұрғыда мейілінше қарапайым болуы қажет, олардың жалпы даму деңгейі, мәдени ерекшеліктері мен зерттеу тақырыбына жататын саланы білу дәрежесі ескерілуі қажет.

Зерттеудің далалық кезеңінің ақпаратын жинауды әрбір респондентпен әңгімелесу барысында диктофонға сөйлесуді жазуды тікелей қамтамасыз ететін арнайы дайындалған интервьюерлер іске асыратын болады.

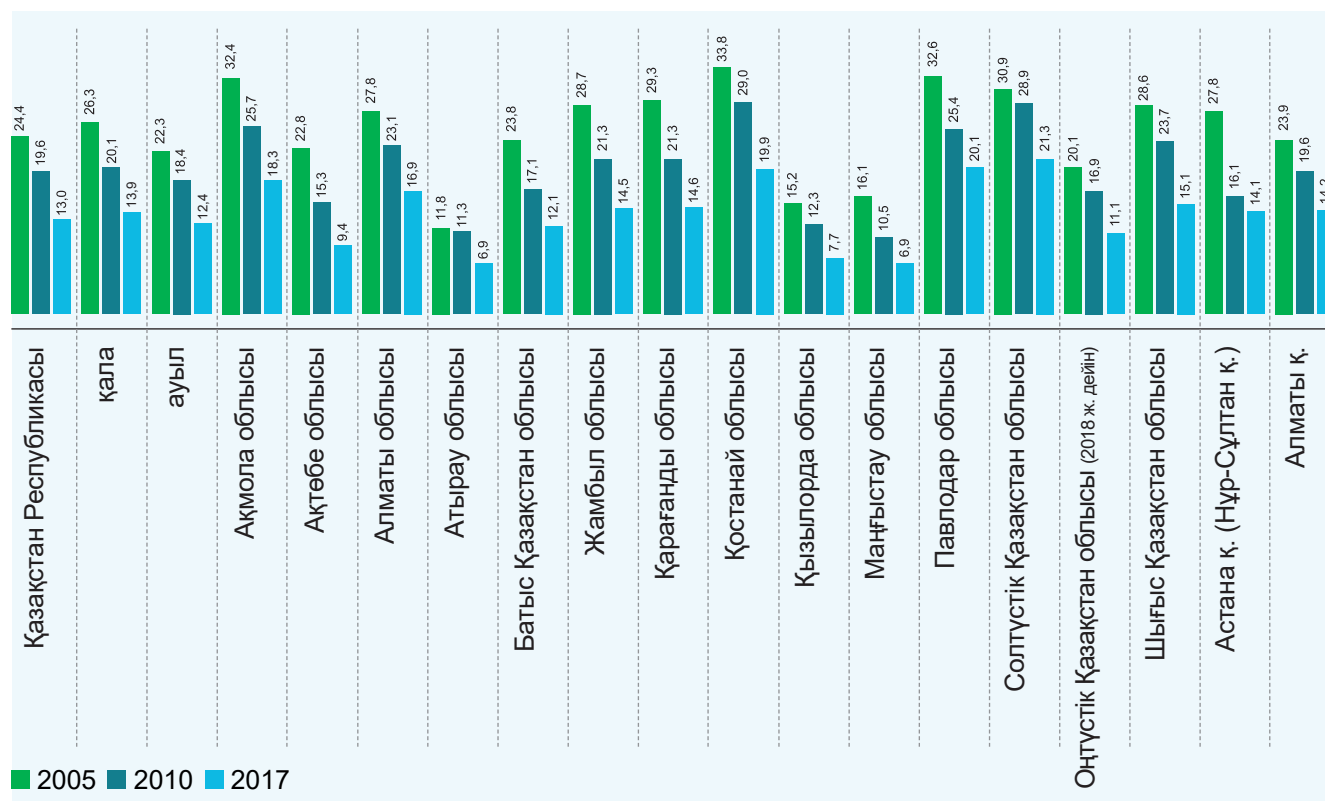
Зерттеу кезеңі: 2022 жылдың мамыр-сәуір айлары.

1. «АЗАМАТТЫҚ НЕКЕНІҢ» НЕКЕ-ОТБАСЫ ҚАТЫНАСЫНЫҢ ТҮРІ РЕТІНДЕГІ ШОЛУЫ ЖӘНЕ ТАЛДАУЫ

1.1. Некесіз бірге тұрудың таралуы және оған қазақстандықтардың көзқарасы.

Бүгінгі таңда Қазақстанда «азаматтық» некеде тұратын адамдардың нақты саны туралы деректер жоқ. Мұндай статистика халық санағы кезінде де жүргізілмейді. Бұл жағдайда демографтар тіркелген некеден тыс туылған балалардың үлесі сияқты жанама деректерді пайдаланады. ҚР ҰЭМ Статистика комитетінің деректері бойынша бұл үлес жыл сайын – 2005 жылы 24,4%-дан 2017 жылы 13,0%-ға дейін төмендеп келеді. Бұл туу деңгейінің жоғарылауымен байланысты болуы мүмкін, демек, бір отбасындағы кейінгі туулардың үлесі, бұл ресми некені одан әрі жақсартуға ықпал етуі мүмкін. 2017 жылы тіркелген некеден тыс туылғандардың үлесі қала тұрғындары (13,4%) және ауыл тұрғындары арасында айтарлықтай ерекшеленбеді (12,4%). Тіркелген некеден тыс туылғандардың ең аз пайызы Атырау (6,9%), Маңғыстау (6,9%) және Қызылорда (7,7%) облыстарында, ал ең жоғары пайызы Солтүстік Қазақстан (21,3%), Павлодар (20,1%) және Қостанай (19,9%) облыстарында (1.1.1-сурет)²⁶ болды.

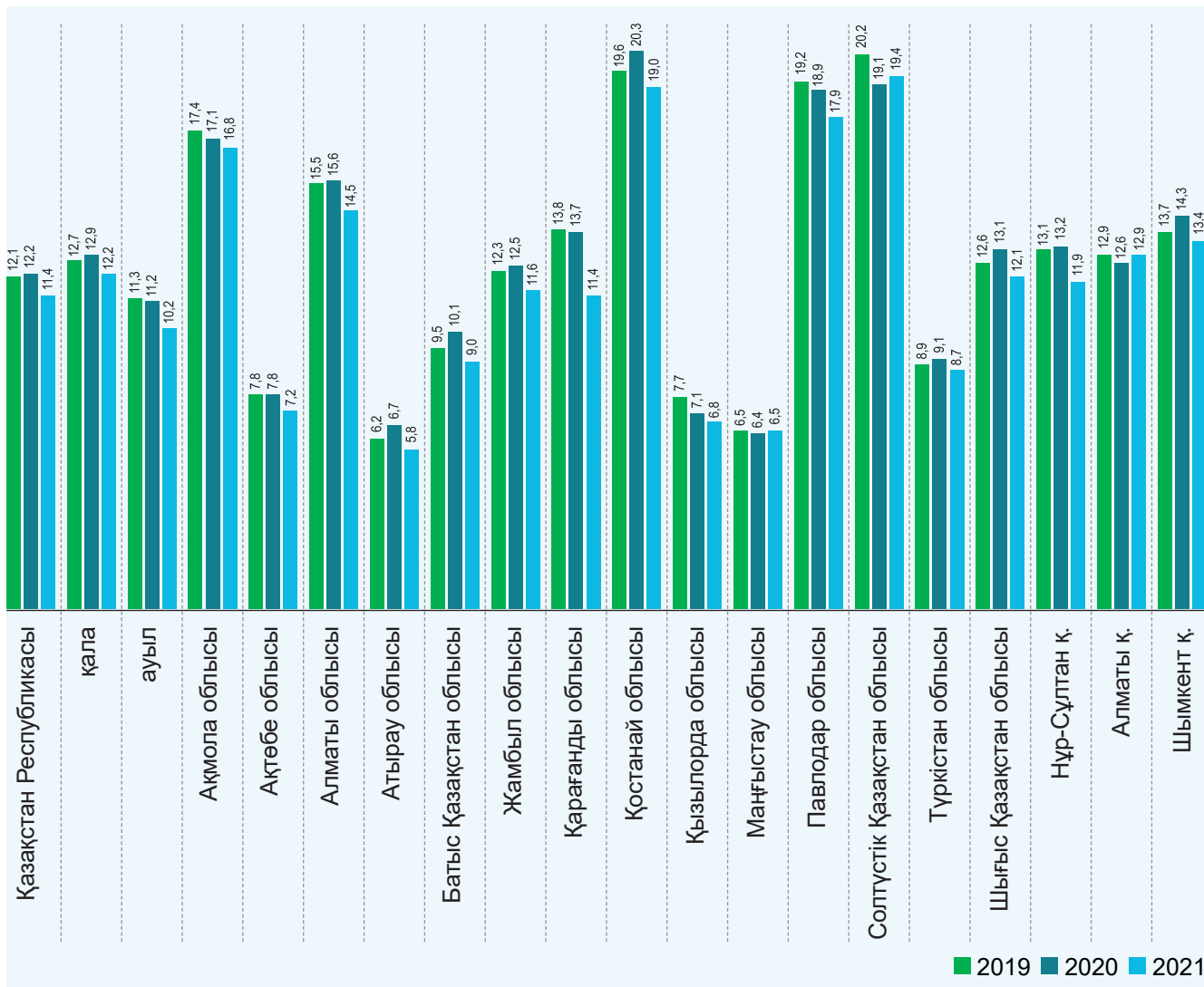
1.1.1-сурет. 2005, 2010 және 2017 жылдары тіркелмеген некеден туған балалар үлесінің динамикасы.

²⁶ ҚР ҰЭМ Статистика комитеті мен ЮНПФА-ның «Біз, Қазақстан» есебінің деректері 2019 ж. Қолжетімді: <https://kazakhstan.unfpa.org/ru/publications/%D0%BC%D1%8B-%D0%BA%D0%B0%D0%B7%D0%B0%D1%85%D1%81%D1%82%D0%B0%D0%BD-80-%D1%81%D1%82%D1%80%D0%B0%D0%BD%D0%B8%D1%86>.

Кейінгі жылдары тіркелген некеден тыс туылған балалар үлесінің төмендеу серпіні айтарлықтай баяуласа да, әрі қарай жалғасын тапты.

1.1.2-сурет. 2019-2021 жылдары тіркелмеген некеден туған балалар үлесінің динамикасы²⁷.

Мәселен, егер 2019 жылы үлес 12,1%-ды құраса, 2021 жылы-11,4%, 2020 жылы 12,2%-ға дейін шағын өсіммен бұл ретте ауылдық елді мекендерде бұл үлестің төмендеуі қалаларға қарағанда маңызды болды. Мәселен, егер 2019 жылы ауылдарда бұл үлес 11,3%-ды құраса, 2021 жылға қарай ол 10,2%-ға дейін немесе 1,1%-ға төмендеді, ал қалаларда 2019 жылы бұл үлес 12,7%-ды, ал 2021 жылы 12,2%-ды құрап, 0,5%-ға төмендеді (1.1.2-сурет).

Бұл мәліметтер жалғыз басты ата-аналар отбасыларында тәрбиеленетін балалардың үлесін, жұптағы балалар санын, сондай-ақ бірге тұратын баласыз жұптарды көрсетпейді. Сондықтан олар қарым-қатынастарын тіркемеген жұптардың саны туралы нақты суретті көрсете алмайды.

²⁷ Деректер бір есепті кезеңде «Қазақстан Республикасында анасының жасы бойынша туған саны» мен «Қазақстан Республикасында анасының жасы бойынша тіркелген некеде тұрған әйелдердің тірі туған саны» арасындағы айырма ретінде есептеу жолымен алынды.

«Қазақстанда азаматтық некенің ұлғаю статистикасын ешкім бақыламайды, біз азаматтық некенің ұлғаюы немесе азаюы туралы ештеңе айта алмаймыз. Олар еш жерде тіркелмейді, адамдар ажырасады, бөлек кетеді, тек қана біз мүлікті бөлу кезінде немесе алименттік қатынастарды ресімдеу кезінде қанша адам сотқа жүгінетіні туралы ғана айта аламыз. Іс жүзінде қанша адам бірге өмір сүреді, өсу үдерісі бар ма, ол туралы өкінішке орай біз айта алмаймыз».

Анна, Алматы қ., медиатор.

БҰҰ тұрғын халық саласындағы қорының (ЮНФПА) «Ұрпақ және гендер» ұлттық зерттеуінің есебінде Қазақстанда бірге тұру сирек құбылыс болып табылатыны туралы статистика келтірілген. Ерлердің 7%-дан азы және әйелдердің 8%-ы тіркелмеген некеде тұрады. Қарым-қатынастың бұл түрі қалалық жерлерде және дінге сенбейтін жастар арасында жиі кездеседі. Сондай-ақ, «ерлер арасында тіркелмеген некеде жастардың (18-29 жас) үлесі – 8,5%, ал әйелдерде ересек жастағылар (40-49 жас) – 10,1% жиі кездеседі» делінген²⁸.

Қазақстан қоғамдық даму институты 2021 жылы өткізген «Отбасылық-демографиялық саясат» талдамалық баяндамасында 1200 адамды іріктеген кезде тіркелмеген некеде тұратын адамдардың саны туралы деректер одан да төмен. 2019 жылы олар жалпы іріктеменің бар-жоғы 2,9%-ын құрады, 2020 жылы – 2,4%, 2021 жылы бұл көрсеткіштер екі есеге дерлік артып, 4,8%-ды құрады (1.1.1-кесте)²⁹.

1.1.1-кесте. «Сіздің отбасылық жағдайыңыз қандай?» сұрағының жауаптарын жіктеу, %, 1200 респондент.

Отбасылық жағдайы			
	2019	2020	2021
Үйленген/тұрмыста (АХАТ органында некелері тіркелген)	63,9	62,8	62,5
Тіркелмеген некеде тұрады (АХАТ-та неке тіркелмеген)	2,9	2,4	4,8
Ажырасқан	7,7	7,8	7,3
Тұл / жесір	6,5	7,0	7,0
Үйленбеген / тұрмысқа шықпаған	18,9	20,0	18,4

**ҚҚДИ деректері бойынша.*

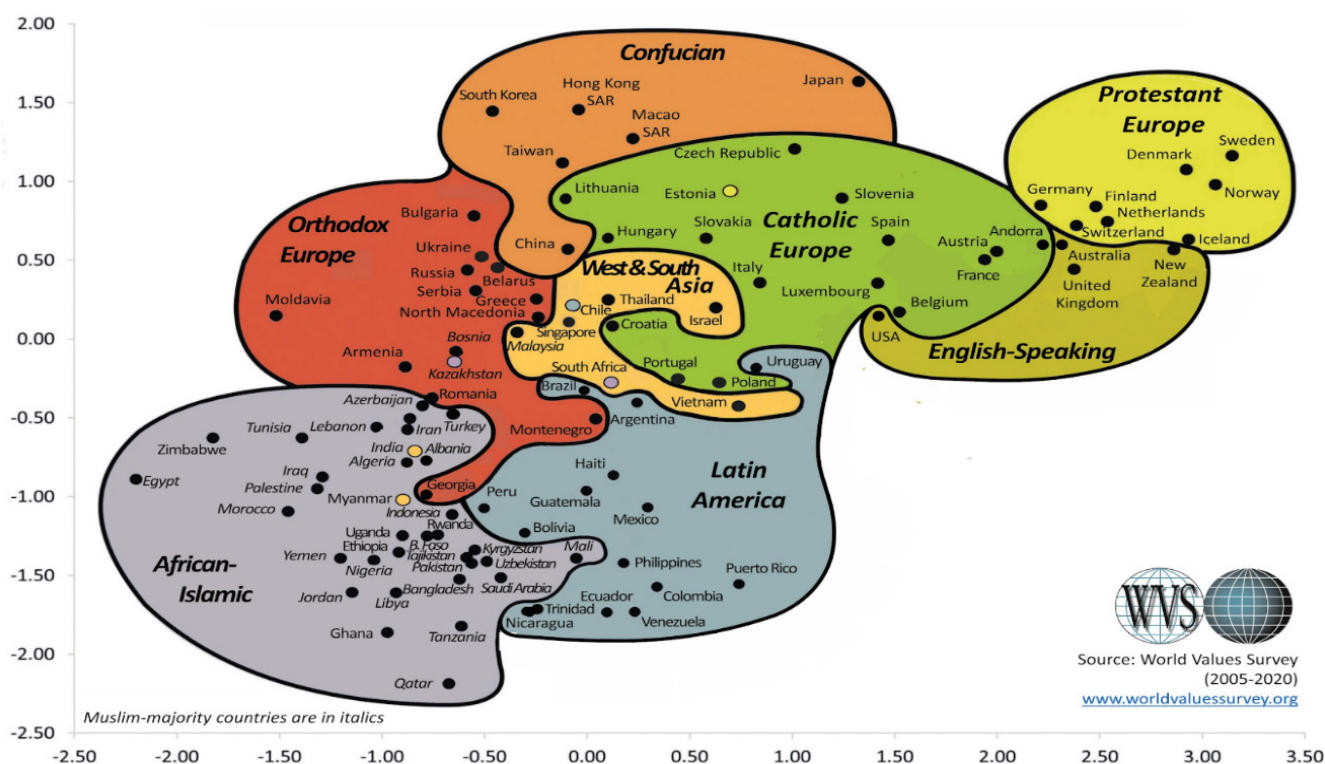
²⁸ Қазақстандағы «Ұрпақ және гендер» бағдарламасы бойынша ұлттық зерттеу. 2020. Қолжетімді: <https://kazakhstan.unfpa.org/ru/publications/>.

²⁹ «Отбасылық-демографиялық саясат» талдамалық баяндамасы, «Рухани жаңғыру» қазақстандық қоғамдық даму институты. 2021. Қолжетімді: <https://ru.kior.kz/2021/07/14/semeyno-demograficheskaya-politika-2/>.

Зерттеу деректерінің арасындағы айырмашылық таңдалған әдіснамамен, сондай-ақ интервьюерлердің жасы, респонденттің жауаптарына әсер етуі мүмкін бөгде бақылаушылардың болуы және т.б. факторлармен шартталуы мүмкін.

Тіркелмеген некеде тұратын адамдар санының аздығы (10%-дан кем) Дүниежүзілік құндылықтарға шолу зерттеулерінің жетінші сериясының нәтижелеріне сәйкес қазақстандық қоғамның дәстүрлі құндылықтарды ұстауына байланысты болуы мүмкін³⁰. Қоғамдық пікір тіркелмеген некеде тұратын, бірақ оны мойындауға ұялатын респонденттердің жауаптарына да әсер етуі мүмкін (1.1.3-сурет).

1.1.3-сурет. Инглхарт-Вельцердің мәдени құндылықтар картасы – Дүниежүзілік құндылықтарға шолу жасаудың жетінші сериясы 2020.

ҚҚДИ зерттеуіне сәйкес респонденттердің 37,3% тіркелмеген некелерге қарсы, 39,4-ы бейтарап қарым-қатынаста, респонденттердің тек 19,6%-ы бұл тәжірибені толығымен қолайлы деп санайды. Респондент-әйелдер мен ауылдық жерлерде тұратын тұрғындар некесіз бірге тұру тәжірибесін аз қолдады (1.1.2-кесте)³¹.

³⁰ Инглхарт-Вельцер құндылықтарына әлемдік шолу. Қолжетімді: <https://www.worldvaluessurvey.org/WVSContents.jsp>.

³¹ «Отбасылық-демографиялық саясат» талдамалық баяндамасы, «Рухани жаңғыру» қазақстандық қоғамдық даму институты, 2021. Қолжетімді: <https://ru.kior.kz/2021/07/14/semejno-demograficheskaya-politika-2/>.

1.1.2-кесте. «Сіздің ойыңызша келесі құбылыстардың қайсысымен келісуге болады?» сұрағының жауаптарын жіктеу, %.

№	Жауап нұсқалары	Толықтай келісемін	Бейтарап	Толықтай келіспеймін	Жауап беру қиын
1	Адамдар некені ресми тірекемей бірге тұрады	19,6	39,4	37,3	3,8
2	Некеге дейін әйелдердің сексуалдық қарым-қатынасы	13,7	29,4	53,3	3,7
3	Некеге дейін ерлердің сексуалдық қарым-қатынасы	18,4	37,1	39,8	4,7
4	Ерлер тарапынан ерлі-зайыптылардың опасыздығы	3,0	13,3	79,6	4,1
5	Әйелдер тарапынан ерлі-зайыптылардың опасыздығы	1,3	6,4	88,4	3,9
6	Көп әйел алушылық, бірнеше әйелдерінің болуы	4,1	8,8	83,0	4,1
7	Гомосексуалды қарым-қатынастар	1,1	4,4	90,5	4,0
8	Ерлер әйелдерден аз табыс табатын жағдайлар	9,4	41,2	43,5	5,8
9	Балаларға қатысты күш қолданып жазалау	1,4	7,3	87,6	3,8
10	Түсік жасату	2,3	20,5	71,9	5,3

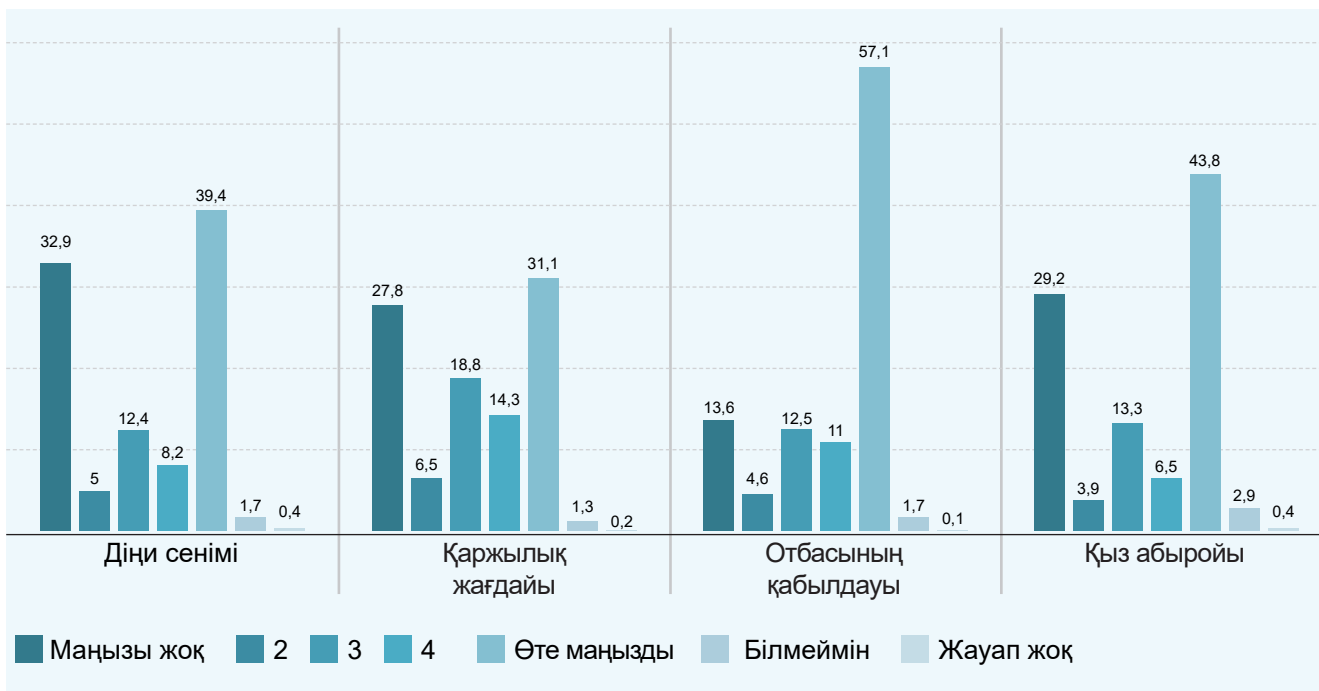
**ҚҚДИ деректері бойынша.*

Некесіз бірге тұру жастар арасында кең таралған деп есептеледі. Алайда, Фридрих Эберт қорының 2021 жылғы әлеуметтанулық зерттеуіне сәйкес жас қазақстандықтардың тек 8%-ы ғана үйлену/тұрмысқа шығу маңызды емес деп есептейді, респонденттердің жартысынан көбі (64,6%) керісінше, бұл өмірдегі маңызды қадам болып табылатындығына сенімді³².

Осы зерттеуде респонденттердің жартысына жуығы (43,8%) ресми некеге тұрғанға дейін серіктестің пәктігі жұбайын/зайыбын таңдауда өте маңызды фактор екенін, респонденттердің үштен бірі (29,2%) бұл фактордың маңызды емес екенін атап өтті. Бұл ресми некеге тұрғанға дейін қазақстандық жастардың жыныстық қатынастарға деген көзқарасын көрсетуі мүмкін, бұл оның некеге тұру алдында «дайындық» ретінде бірге тұруды таңдау ықтималдығын азайтады. Отбасы мүшелері мен туыстарының пікірінің әсері де үлкен (57,1%), бұл серіктесті таңдау кезінде оны мақұлдамаған жағдайда қысым көрсетуі мүмкін (1.1.4-сурет).

³² Фридрих Эберт қоры. 2021. «Қазақстандағы жастар: құндылықтарды бағалау, болжамдар және талпыныстар» зерттеуі. Қолжетімді: <https://library.fes.de/pdf-files/bueros/kasachstan/18456.pdf>.

1.1.4-сурет. «Сіздің ойыңызша жұбайын/зайыбын таңдауда келесі факторлар қаншалықты маңызды?» сұрағының жауаптарын жіктеу, %.

Осы тақырыптың сезімталдығы, сондай-ақ қоғамдық пікірдің әсері аталған әлеуметтанулық зерттеу барысында респонденттерді іздеу кезінде көрінді. Көптеген респонденттер «азаматтық» некеге қатысты сұрақтарға теріс жауап берді, сонымен қатар өз қалаларында «ондай» адамдар жоқ деп мәлімдеді; басқалары бұл тақырыптан ұялып, зерттеуге қатысудан бас тартты; кейбір респонденттер өздерінің жауаптарында осындай қарым-қатынаста өмір сүретіндерін мойындаса да, жариялануы мүмкін деп қорықты.

«Сізге ешкім де айтпайды. Мүмкін Сіздер солтүстікте, немесе үлкен қалаларда Астанада, Алматыда біреуді табуыңыз мүмкін. Бұл жерде айта алмаймын. Мұнда (Түркістанда) адамдардың 50% осылай тұрады. Солай ойлаймын. Бірақ ешкім ештеңе айтпайды. Мүмкін Сіздер оны телевидениеге беріп, оны туысқандары көруі мүмкін ғой».

Мұрат, 32 жаста, Түркістан, таксист.

Зерттеуге қатысуға келіскен респонденттер негізінен қоғамның тарапынан қысымды сезінбеген адамдар. Кейбір респонденттер өзгелердің бас тартқанына қарамастан, туыстарының бірінің қолдауы мен түсіністігінің арқасында қарым-қатынастары туралы сенімді айтты.

«Айболиттің анасы... Оның аты Айболат. Біз оны Айболит деп атаймыз. Менің анам Айболитті бірден ұнатты. Біз кездесе бастағаннан кейін онымен бірден танысты. Анам жақтан барынша қолдау болды. Ол кейде оны жақтап: «Менің Айболитімді ренжітпе» деп айтады.

Бар жақсыны соның аузына тосады. Ал әкем, білді... Анам мен әкем ажырасқан. Әкем бөлек тұрады, оның өзінің отбасы бар, анамның өзінің отбасы бар. Басында әкем агрессивті болды. Тіпті агрессивный болды, арамыз 3 жас қана, кішкентай емеспін ғой, 16-18 жаста емеспін... Бірақ, агрессивті болды...»

Дана, 26 жаста, Нұр-Сұлтан, тату-шебері.

Бұрын қоғам тарапынан айыпталып келген респонденттер тіркелмеген қатынастарда тұратындықтарына қарамастан, бұл тақырыпты талқылаудан бас тартты. Келіскен респонденттер, керісінше, оларға қоғам кінә тақпаған сондықтан олар сауалнамаға қатысуды ағаттық көрмеген.

«Жоқ біздің қатынасымыз туралы айыптаулар болған жоқ. Өйткені басқа адамдар үшін біз ерлі-зайыптылармыз. Біздің ортақ балаларымыз бар. Біздің некеге тұрмағанымызды барлығы біле бермейді».

Мария, 40 жаста, Кентау, сатушы-консультант.

*«...мен некесіз туғанмын... (Менің туысқандарым маған) бетарап қарым-қатынаста, олар менің өміріме араласпайды. (Оның туысқандары) жақсы (қарым-қатынас) қарайды. Оның атасына ұнадым, саяжайға бізді шақыратын. Ол нашар естиді, 5 жыл есту аппаратын кимей жүрген, мен айтқаннан кейін бірден киіп алды деп *күлді*».*

Максим, 28 жаста, Өскемен, инженер.

Қорытындылай келе, келесідей түйін жасауға болады.

Бірінші. Некеге тіркелмей бірге тұрудың таралуы. Нақты жағдай өте қиын, өйткені ресми статистика аясында ақпарат жүргізілмейді, ал әлеуметтанулық зерттеулердегі респонденттердің жауаптарына қазақстандықтардың қоғамдық санасында осы тақырыптың сезімталдығы айтарлықтай әсер етуі мүмкін.

Сонымен бірге, қол жетімді ақпарат негізінде азаматтық некенің таралуы туралы кейбір бағалауларды келтіреміз:

ҚҚДИ жүргізген зерттеулерінің деректері бойынша («Отбасылық-демографиялық саясат», 2021 ж.) шамамен 4-5% адамдар АХАТ-та некесін тіркемей тұрады (АХАЖ);

ЮНФПА деректері бойынша Қазақстанда – ерлердің шамамен 7%-ы және әйелдердің 8%-ы тіркелмеген некеде тұрады;

ҚР СЖРА ҰСБ деректері бойынша тіркелген некеден тыс туылған бала-

лардың үлесі (жыл сайын 2005 жылы 24%-дан 2017 жылы 13%-ға дейін төмендейді) жанама көрсеткіш ретінде – 13,0%.

Ахуалды неғұрлым дәл бағалау, сондай-ақ оның серпінін мониторингтеу үшін деректер жинауды, оның ішінде ресми мемлекеттік статистиканы қалыптастыру жөніндегі іс-шаралар шеңберінде жетілдіру мүмкіндігін қарастырған жөн.

Екінші. Қазақстандықтардың некеге тұрмай бірге тұруына қатысты көзқарасы. Әлеуметтанулық зерттеу нәтижелері бойынша некеге тіркелмеген қарым-қатынаста өмір сүру мүмкін емес құбылыс екенін көруге болады, респонденттердің шамамен 37%-ы («Отбасылық-демографиялық саясат», 2021) некеге тіркеусіз бірге тұруды мүлдем қолайсыз деп санайды.

1.2. Некесіз бірге тұрудың себептері және уәждері.

Зерттеушілер некесіз бірге өмір сүрудің себептері мен уәждерін түсіндіруге арналған бірнеше теорияларды бөліп қарастырады. АҚШ-та ең көп таралған теория – қолайсыз жағдайлардың Паттерні (Pattern Of Disadvantage)³³. Осыған сәйкес, білімнің төмен деңгейі мен табыс деңгейі адамды адами капитал тұрғысынан некеге тұруға серіктес ретінде таңдау жасау қызықтырмайды. Мұндай адамдар көбінесе жалғыз қалмау үшін бала таңдау ретінде некесіз бірге тұруға мәжбүр болады. Ол кезде АҚШ-та мұндай қылықтар ер адамдарға көбірек тән, әсіресе – ерлер арасындағы жұмыссыздық деңгейі немесе қаржылық ресурстардың жетіспеушілігі некеге тұруға немесе үйлену рәсіміне кедергі болып, қоғамда қалыпты жағдайға айналған³⁴. Посткеңестік елдерде осындай қылықтар әйелдерге көбірек тән. 1990 жылдардағы экономикалық және әлеуметтік күйзелістер жұмыссыздықтың, кедейліктің, халықтың жіктелуіне және жалпы экономикалық тұрақсыздықтың өсуіне әкелді³⁵. Әлеуметтік иерархияның ең төменгі жағдайындағы көптеген әйелдер оларға некеге тұру үшін қол жетімді ер азаматтардың санының азаюына қарамастан өздерінің өмірлерінің мәнін табудың тәсілі ретінде бала туып алды³⁶. Сондай-ақ аномия және әлеуметтік нормалардың бұзылуы нәтижесінде, мысалы қорғалмаған жыныстық қатынастар немесе неке сапасының төмендеуі, маскүнемдік немесе серіктеске айуандықпен қарауларға тәуекел мінез-құлықтар артты³⁷.

³³ Lichter D, Roempke Graefe D, & Brown JB. 2003. Is marriage a panacea? Union formation among economically disadvantaged unwed mothers. *Social Problems*, 50, 60-86. Қолжетімді: <https://doi.org/10.1525/sp.2003.50.1.60>.

³⁴ Edin K, & Kefalas M. 2005. Promises I can keep: Why poor women put motherhood before marriage. Berkeley, CA: University of California Press. Қолжетімді: <https://inlnk.ru/7074RK>.

³⁵ Perelli-Harris, B., & Gerber, T. P. 2011. Nonmarital Childbearing in Russia: Second Demographic Transition or Pattern of Disadvantage? *Demography*, 48(1), 317-342. Қолжетімді: <http://www.jstor.org/stable/41237722>.

³⁶ Kimberly D. Cartwright. 2000. Shotgun weddings and the meaning of marriage in Russia, *The History of the Family*, 5:1, 1-22. Қолжетімді: [https://doi.org/10.1016/S1081-602X\(00\)00029-4](https://doi.org/10.1016/S1081-602X(00)00029-4).

³⁷ Perelli-Harris, B. 2006. The Influence of Informal Work and Subjective Well-Being on Childbearing in Post-Soviet Russia. *Population and Development Review*, 32(4), 729-753. Қолжетімді: <http://www.jstor.org/stable/20058925>.

Осылайша, некеге тұру үшін экономикалық және эмоционалды ресурстары бар ер азаматтардың аз болуы салдарынан көптеген әйелдер некесіз бірге тұруды таңдады.

*«Мен азаматтық некеде тұрғым келген жоқ, осылай болды. Ол маған әлі ұсыныс жасаған жоқ... Ол басқа қаладан, ол пәтерде тұрды [*ескерту: жалдап тұрды], ал мен өз үйімде [*ескерту: өз жеке үйімде] тұрдым, сосын бірге тұрамыз деп шештік».*

Екатерина, 25 жаста, Атырау, жоғары білім, перде сатушысы.

«Неге бірге тұрамыз деп шештіңіздер? Бір бірімізді түсінгеннен, ұната бастағаннан кейін. «Азаматтық некеде неге тұра бастадыңыз?» Қаражат жағы».

Ерлан, 37 жаста, Өскемен, орта білім, жұмыскер.

«Сіз неге бірге тұра бастадыңыз? Әңгімелесу, ұнату болды. Қайда тұрдыңыз? Квартирада тұрдық (серіктестің пәтері). Астанаға жұмыс бойынша бардым. Әйелім босанам дегенде, қайта үй жаққа келдім».

Мұрат, 32 жаста, Түркістан, орта білім, жұмыскер.

Қарсы теория ретінде екінші демографиялық ауысу теориясын көрсетуге болады³⁸. Ол дәстүрлі отбасылық өмірге қарсы идеологиялық өзгерістердің нәтижесінде некесіз бірге өмір сүрудің таралуын түсіндіреді. Некесіз бірге өмір сүру тең серіктестік ретінде қабылданады, жеке дара және әлеуметтік және гендерлік көзқарастардан еркін, күнделікті деңгейде тығыз байланыста болмайды³⁹. Бұл теория Еуропа елдерінде кеңінен таралған⁴⁰. Осыған сәйкес некесіз бірге тұратындар либералды құндылықтары бар, көбінесе бұл адамдардың жоғары табысы және білімі бар «элитаға» жататын адамдар⁴¹.

³⁸ Surkyn, Johan and Ron Lesthaeghe, R. 2004. Value Orientations and the Second Demographic Transition (SDT) in Northern, Western, and Southern Europe, Demographic Research, Special Collection 3, Article 3, 43-86. Қолжетімді: 10.4054/DemRes.2004.S3.3

³⁹ Carlson E, Klinger A. 1987. Partners in life: unmarried couples in Hungary. Eur J Popul. Nov;3(1):85-99. Қолжетімді: 10.1007/BF01797093.

⁴⁰ Sobotka, T., Zeman, K. & Kantorová, V. 2003. Demographic Shifts in the Czech Republic after 1989: A Second Demographic Transition View. European Journal of Population 19, 249–277. Қолжетімді: <https://doi.org/10.1023/A:1024913321935>.

⁴¹ Zaidi, B., & Morgan, S. P. 2017. THE SECOND DEMOGRAPHIC TRANSITION THEORY: A Review and Appraisal. Annual review of sociology, 43, 473–492. Қолжетімді: <https://doi.org/10.1146/annurev-soc-060116-053442>.

«Бұл ешқандай дайындық емес, отбасылық қарым-қатынас, өйткені некеге тұру тек ЕГОВ-та белгі қою. Маған ешқандай айырмашылық жоқ, мен ол адамды жақсы көремін, сенемін, отбасы деген осы».

Максим, 28 жаста, Өскемен, жоғары білім, инженер.

«Біздің таныстығымыз барысында қарым-қатынас біртіндеп жақындай бастады және бірге өмір сүру уақыт өте келе қисынды нәтижеге айналды. Біз достарымызбен бірге пәтер жалдаймыз (әркім жалға алу үшін өз бетінше төлейді), бірақ біз жақын арада бөлек тұру үшін көшуді жоспарлап отырмыз. Біз некеге тұруға «дайындалып» жатқан жоқпыз, бізге бірге өмір сүрген ұнайды».

Аля, 38 жаста, Алматы, жоғары білім, аудармашы.

Екі теорияны да жоққа шығаруға болмайды, бірақ олар ішінара расталады. Атап айтқанда, тіркелмеген қарым-қатынаста тұратын адамдар өздерінің адами капиталы мен табыс деңгейінің төмен болуына байланысты серіктес таңдаудың кейбір жеке-либералды себептерімен сипатталуы мүмкін:

- әлеуметтік-гендерлік нормалардың әсерінсіз күнделікті өмірді ұйымдастыру – ер адамдарда бұл материалдық жауапкершіліктен қашу, әйелдерде үй міндеттерін орындаудан қашу;

- серіктестен экономикалық мәселелерде тәуелсіз болу;

- сенімсіз адаммен үлкен міндеттемелерді мойнына алуды қаламау.

Бірлесіп өмір сүру – бұл бір ғана тұжырымдамамен түсіндіруге болмайтын әр түрлі және күрделі құбылыс екені белгілі болды. Осыған байланысты әртүрлі өлшемшарттар бойынша бірлесіп өмір сүрудің себептері мен уәждерінің типтелуін құру қажет.

2012 жылы Николь Хайкель және т.б. алдыңғы жіктеу әрекеттерін ескере отырып типтеу ұсынды⁴². Осы типтеуге сәйкес некесіз бірге тұру некеге тұру жолындағы кезең немесе некеге балама немесе жалғыздыққа балама болып табылады.

Некеге тұру процесінің кезеңі: некеге тұру адамдар үшін тартымды және маңызды болып қала береді, бірақ демографиялық тәртіптің жаңа стандарттары туындайды. Заңды некеге дейін бірге тұру танымал бола бастады және нормативті сипат алуда.

⁴² Hiekel, N., Liefbroer, A. C., & Poortman, A.-R. (2012). The meaning of cohabitation across Europe. Paper presented at the European Population Conference, Stockholm, Sweden. Қолжетімді: 10.1007/s10680-014-9321-1.

Некесіз бірге тұру «үйренудің», «көңілін табу» процесінің түрі, некеге тұру кіріспесінің заманауи аналогы ретінде қарастырылады, бұл ретте серіктестер алдағы уақытта бір-бірімен үйленуге ниетті болады. Некеге тұру жақын арада, орташа алғанда бірге тұрғаннан кейін шамамен екі жыл ішінде күтіледі.

«Біз бір жылға жуық таныспыз және біз танысқаннан кейін 3-4 айдан кейін бірге тұра бастадық. Бірге өмір сүріп жатқанымызға бір жыл да болған жоқ. Бұл азаматтық неке сияқты емес, өйткені бізде жоспарлар бар. Үйлену тойын жоспарлап отырмыз, үйлену тойы жазда болады. Үйлену тойына дейін көптеген адамдар бірге өмір сүрмейді, бірақ бұл қиын, мысалы, мен оның күнделікті өмірде қандай екенін білместен сол адаммен өмір сүре алмас едім».

Диана, 21 жаста, Нұр-Сұлтан, студент.

Некесіз бірге тұру болашақ неке үшін «сынақ алаңы» сияқты тексеріп көретін неке. Бұл жағдай осы серіктес әлеуетті болашақ жұбайы ретінде қолайлы ма, жоқ па деген белгісіздік жағдайында туындайды. Бірге өмір сүру осылай тексеру үшін өте қолайлы жағдай, өйткені ол адамның күнделікті өмірде қалай әрекет ететінін көруге мүмкіндік береді, сонымен бірге некеге қатысты рөлдерді толық орындамайды.

«Меннен ол некеге тұрғың келе ме деп сұрады? Мен жоқ, тұрғым келмейді деп жауап бердім. Неге? Мен өте пысық әйелмін, менің пәтерім, машинам бар. Ол мені жалғыз, баламмен тастап кеткен, сенімсіз. Мүмкін мен азаматтық некеде мүліктік сипаттағы мәселелерден қашу үшін тұрған шығармын... «Мен сосын кір жуатын машинаны аралап бөлгім келмейді».

Бахытгүл, 43 жаста, жоғары білім, Атырау, ресторатор.

«Менің ойымша, адамдар үйленердің алдында бірге тұрған дұрыс деп ойлаймын. Шынымен де өте жақсы, бастапқыда бірге тұра бастағанда бәрі мінсіз, кемшіліксіз болды. Оның да өзінің ерекшеліктері бар, түсіну керек. Біз басында бірге тұра бастағанда маған бір нәрселер ұнамай бастады, сөйлесіп, бәрін ретке келтірдік. Менің ойымша бірден үйленгенде мен әбігерге түсетін едім».

Дана, 26 жаста, Нұр-Сұлтан, жоғары білім, тату-шебері.

Некесіз бірге өмір сүру жұптардың әлеуметтік-экономикалық жағдайына, егер осы некемен қоғамдағы белгілі бір экономикалық және әлеуметтік үміттермен (оқуды аяқтау, тұрақты жұмыс, тұрғын үй, үйлену ақшасы және т.б.) байланысты болуы мүмкін. Осылайша, бірге тұру – «кедейлер үшін неке» болып табылады.

Бұл жағдайда серіктестер, егер олардың жағдайы жақсарса, үйленгісі келеді.

«Қалай айтсам екен, бізде бәрі күрделі. Біз неге некеге тұрмай жатырмыз? Бәрі ақшаға тіреледі. Шынын айтсам менің «Тұрғын үй құрылыс жинақ банкіде» ақшам бар. Бірнеше жыл жинап келемін. Егер қазір ол маған тұрмысқа шықса, онда менің пәтерім ортақ болады да, ол мемлекеттік бағдарлама бойынша үй ала алмайды. Ал, біз әрине басында ресми түрде үйленіп, мешітте некемізді қиятын едік».

Жарқынбек, 45 жаста, Петропавл, арнайы орта білім, әскери.

*«Жақсы біліп, толықтай жағдайыңды жасау керек. Той жасау үшін барлығы болу керек... [*Ескерту: интервьюер сөзі – аяқтан тік тұру керек пе?] аға... [*респондент оның сөзімен келісті]».*

Саша, 22 жаста, Қарағанды, аяқталмаған жоғары білім, студент.

Некеге балама: адамдар үшін некеге тұру қызығушылығын жоюда, некесіз бірге тұру өмірде оның орнын басуда.

1. Идеологиялық некесіз бірге тұру, ескірген және заман талабына сай емес буржуазиялық институт ретіндегі некеге қарсы күрес. Некеден бас тарту, сонымен бірге тұрақты ұзақ мерзімді серіктестік. Жеке автономияның жоғары құндылығы, гендерлік рөлдерге қатысты либералды көзқарастар және отбасылық еңбек бөлінісі.

«Ресми неке бөлу (мүлікті бөлу, балаларға қамқоршылық және т.б.) немесе мемлекетпен өзара іс-қимылға байланысты басқа да мәселелер бойынша сұрақтарды құқықтық шешуге мүмкіндік береді. Психологиялық артықшылықтар бермейді. Екі ересек саналы жауапты адамдар үшін азаматтық неке, егер балаларды ресімдеудің қажеті болмаса, қарым-қатынастың дұрыс түрі деп санаймын».

Аля, 38 жаста, Алматы, жоғары білім, аудармашы.

2. Серіктестер заңды некеге тұрмауды шешуі мүмкін, өйткені бұл оларға сәйкес келмейді. Олар некені әлеуметтік институт ретінде қабылдамайды; олар заңды некеге тұруды өздері үшін маңызды деп санамайды, өйткені үйлену тойы, олардың көзқарасы бойынша бір-біріне деген қарым-қатынасын және бірге болуға деген ұмтылысын өзгертпейді. Шын мәнінде, олар үйленген, бірақ ресми-заңды тұрғыдан ерлі-зайыптылар болып табылмайды. Бұл

тәсіл көбінесе неке институтын өзгертудің соңғы сатысына тән болып саналады, неке және некесіз бірге өмір сүру іс жүзінде ажыратылмайды.

«АХАТ-та некені тіркеу міндетті емес. Бұл жәй шарттылық, ең бастысы серіктестердің бірін-бірі жақсы көруі. Біздің ойымызша бірге тұру – біздің отбасылық өміріміздегі «дайындық» па?» Мен бұл адамдарды өз-өзіне, болашағына сенбейтін адамдар деп есептеймін».

Ильшат, 25 жаста, Алматы, орта білім, кәсіпкер.

Жалғыздыққа балама – шынын айтар болсақ неке мен некесіз бірге тұрудың ұқсастығымен қатар – некесіз бірге тұру мен жалғыздықтың арасында көп ұқсастықтар бар. Осы тұрғыдан қарағанда, некесіз бірге тұратын адамдар арасындағы қарым-қатынасты, олардың уақыт өте келе кездесіп, жыныстық қатынаста болатын қарым-қатынасы деп қарастыруға болады, алайда оны қарым-қатынастың басынан бастап салмақты және тұрақты қарым-қатынас ретінде қарастырмайды. Бұл ретте олар бірге тұрады, кейде – ұзақ бірге тұрады.

«Мен некеде тұрамын ол кезде. Отбасым, балам осы жерде. Туыстарым білмейді. Арада 5 жыл өтті. Әйелім сияқты қарап жүре беретінмін. Меруерт есімді сұлу қыз еді. Қазір Астанада тұрады. Жас кезімде барлығын көріп, жан-жақта жүрдік. Айналып, қайта үйге келесің».

Мұрат, 32 жаста, Түркістан, орта білім, жұмысшы.

Осылайша, азаматтық неке бір-бірімен үйлесетін себептер мен факторлардың келесі түрлерімен анықталуы мүмкін (1.2.1-сурет).

1.2.1-сурет. Некесіз бірге тұру себептерін типтеу.

НЕКЕСІЗ БІРГЕ ТҰРҒАНҒА ДЕЙІНГІ КЕЗЕҢ	НЕКЕСІЗ БІРГЕ ТҰРУ НЕКЕЛЕСІП ТҰРУДЫҢ БАЛАМАСЫ РЕТІНДЕ	НЕКЕСІЗ БІРГЕ ТҰРУ ЖАЛҒЫЗДЫҚТЫҢ БАЛАМАСЫ РЕТІНДЕ
НЕКЕСІЗ БІРГЕ ТҰРУ «КӨҢІЛІН ТАБУ» ПРОЦЕСІНІҢ ТҮРІ РЕТІНДЕ	НЕКЕ ИНСТИТУТЫНА ҚАРСЫ ИДЕОЛОГИЯЛЫҚ НЕКЕСІЗ БІРГЕ ТҰРУ	МІНДЕТТЕМЕСІЗ ҚАРЫМ-ҚАТЫНАС
НЕКЕСІЗ БІРГЕ ТҰРУ БОЛАШАҚТА НЕКЕЛЕСУГЕ «СЫНАҚ АЛАҢЫ» РЕТІНДЕ	ҰЗАҚ УАҚЫТҚА СОЗЫЛҒАН СЕРІКТЕСТІК ҚАТЫНАС	
НЕКЕСІЗ БІРГЕ ТҰРУ ТОЙҒА «АҚША ЖИНАУДЫҢ» ҚҰРАЛЫ РЕТІНДЕ		

Бірге өмір сүру себептері саласындағы қолда бар ғылыми-теориялық әзірлемелер, мысалы, Н. Хайкель типтеуі және т.б. (бірге тұру неке жолындағы (1) кезең немесе (2) некеге балама немесе (3) жалғыздыққа балама болып табылады), қазақстандық өмірде де өз дәлелін табады.

Сонымен бірге, әлеуметтанулық зерттеу барысында мәдени және діни сипаттағы ерекше құбылыстар пайда болды, олар жалпы азаматтық неке мәселелерін зерттеуге және атап айтқанда олардың пайда болу себептерінің мазмұнын түсінуге айтарлықтай әсер етті.

Сұхбат жүргізу үшін респонденттерді іздеу және іріктеу шеңберінде осы жобаны зерттеушілер тобы мынадай сипаттағы кедергілерге тап болды.

Бірінші. Респонденттердің қатарына көп әйел алу жағдайында тұратын жұптар кірмеген. Бұл құбылыс сөзсіз Қазақстанда діни және мәдени мұрамен байланысты өз тамырын тереңнен жайған, бұл ретте әлеуметтанулық сауалнамаға қатысуға қатысты сұрау салынған барлық 11 жағдайда адамдар үзілді-кесілді бас тартқан.

Екінші. «Көп әйел алу» бағыты сияқты, Түркістан және Кентау қалаларынан респонденттерді сұхбат алу үшін табуға тырысқанмен жоба зерттеушілері олардың болмау проблемасына тап болды. Үзілді-кесілді бас тартулар болмағанына қарамастан, бір ғана тұрғын әлеуметтік сауалнамаға қатысуға келісті. Қалғандары өздері де, оларға белгілі адамдардың ешқайсысы азаматтық некеде тұрмайтындығын атап өтті.

Азаматтық неке бойынша статистикалық ақпарат болмаған жағдайда Түркістан облысында «тіркелмеген некеде бірге тұру» орын алмаған деп болжауға болады. Алайда, бұл гипотеза екіталай.

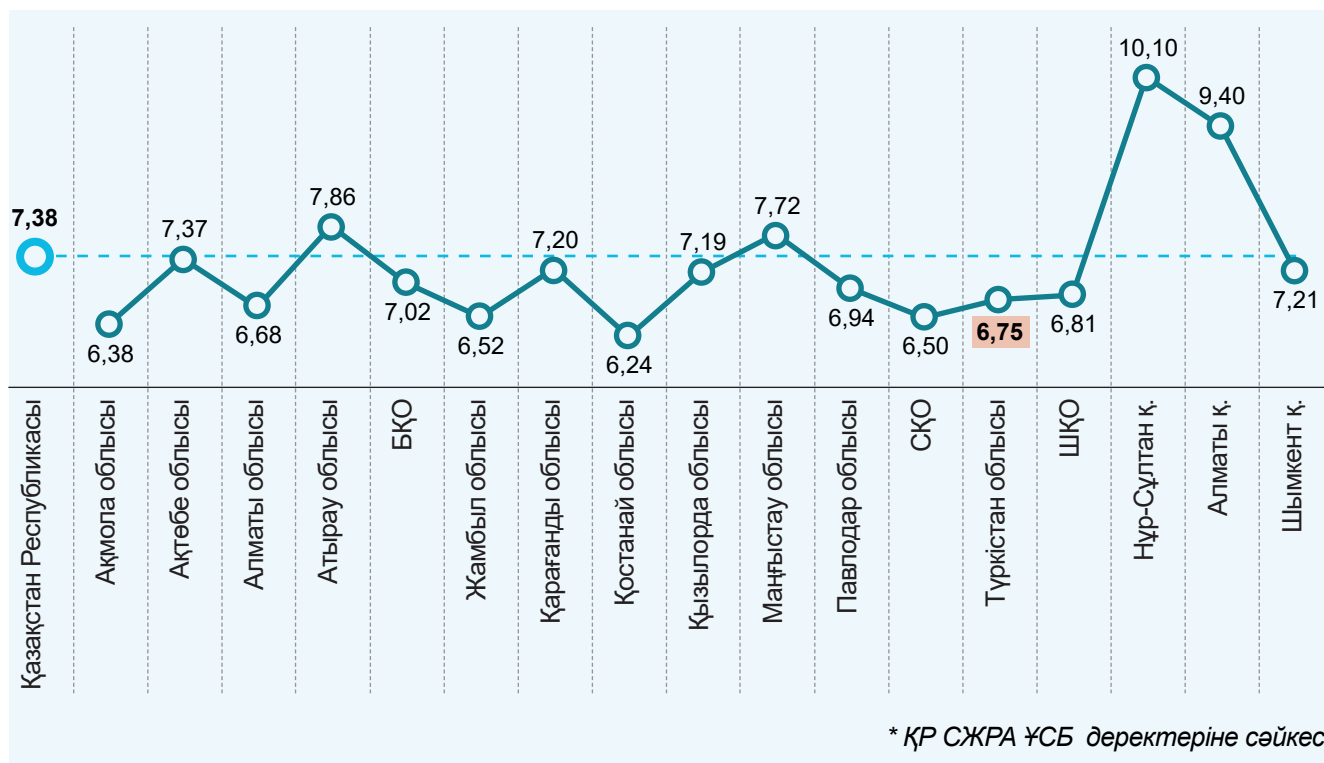
Бұл жағдайды толығырақ қарастыруға тырысып көрейік.

Ең алдымен, біз жағдайды неке коэффициентінің призмасы арқылы талдаймыз.

Сонымен, ҚР СЖРА ҰСБ деректері бойынша Түркістан облысында осы коэффициент 2021 жылы 6,75-ті ҚР СЖРА ҰСБ, жалпы республикалық – 7,38 құрады және тек 4 өңір осы деңгейден асып түсті: Маңғыстау облысы (7,72); Атырау (7,86); Алматы қ. (9,40) және Нұр-Сұлтан қ. (10,10) (1.2.2-сурет).

Бір қарағанда, Түркістан облысындағы некенің өте төмен коэффициенті азаматтық некені бірге тұру үшін ресми некеге балама ретінде пайдалануды білдіруі мүмкін деп болжауға болады.

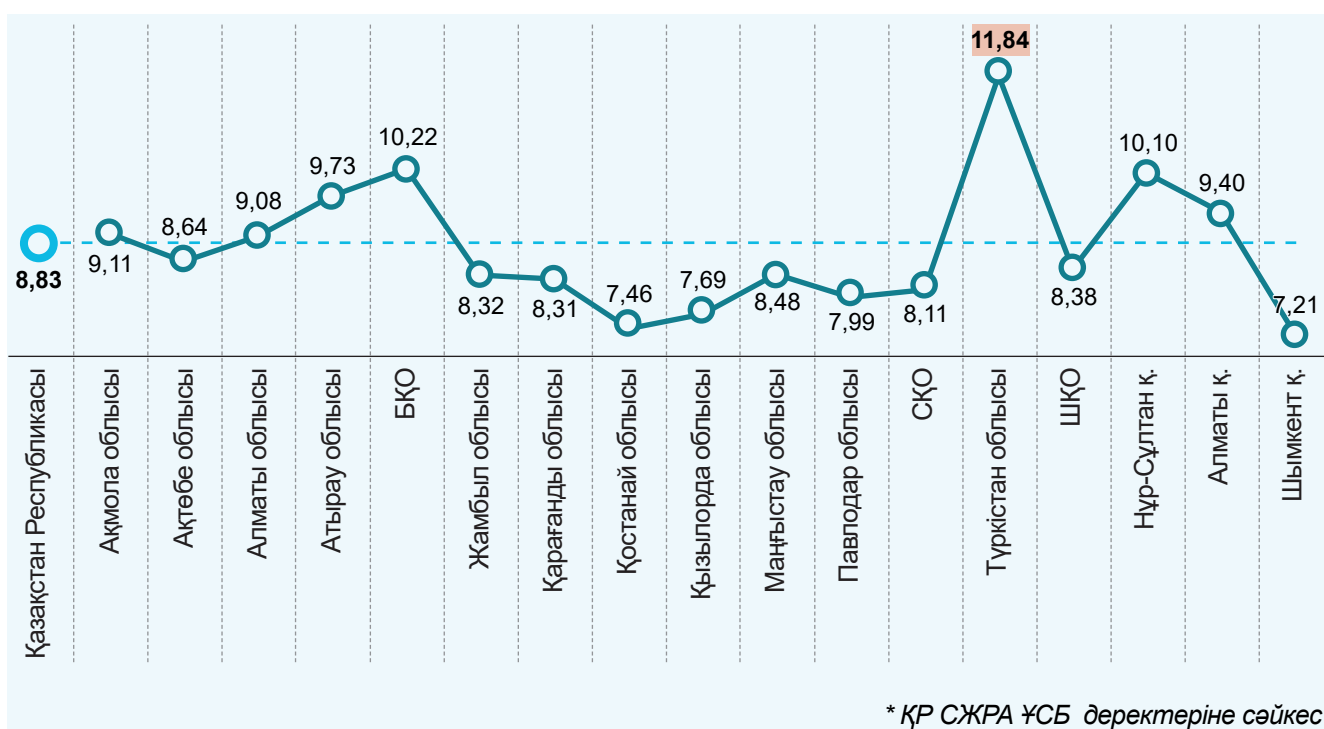
1.2.2-сурет. Өңірлер бөлінісіндегі некелесу коэффициенті.

Сонымен қатар, қала/ауыл бөлінісінде ақпаратты талдау кезінде Түркістан облысы бойынша жағдай біркелкі емес.

Сонымен, қала тұрғындары үшін некелесу коэффициенті келесідей болды.

1.2.3-сурет. Қала халқы бойынша өңірлер бөлінісінде некелесу коэффициенті.

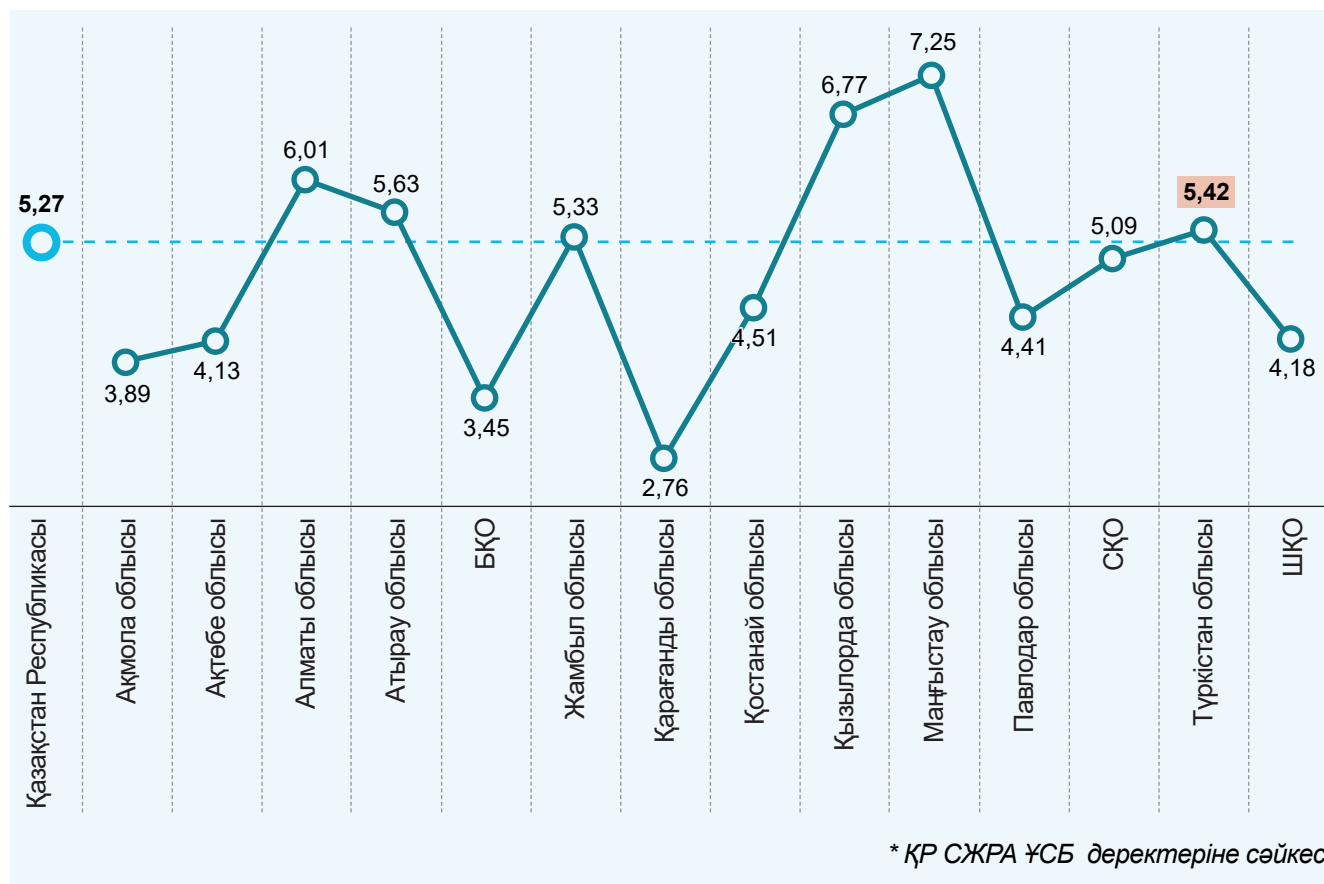

1.2.3-суреттен көрініп тұрғандай Түркістан облысы бойынша некелесу коэффициенті (11,84) жалпы республикалық деңгейден (8,83) және барлық басқа өңірлерден айтарлықтай жоғары.

Сонымен қатар, ауыл халқы бойынша жағдай (5,42) қалалық деңгейден едәуір төмен және шамамен жалпы республикалық деңгеймен (5,27) сәйкес келеді.

Толығырақ төменде берілген суретте көрсетілген (1.2.4-сурет).

1.2.4-сурет. Ауыл халқы бойынша өңірлер бөлінісінде некелесу коэффициенті.

Некелесу призмасы арқылы жағдайдың бір мәнді емес екендігі көрінеді.

Бұдан әрі жоғарыда көрсетілген тіркелмеген некеде туған балалардың үлесіне қатысты деректерге назар аударамыз. Бұл көрсеткіш ресми некеден тыс бірге некесіз тұруды жанама көрсетуі мүмкін.

1.1.1-суреттен көрініп тұрғандай Оңтүстік Қазақстан облысында тіркелмеген некеде туған балалардың үлесі 2005 жылы шамамен 20%-дан 2017 жылы 10%-дан сәл жоғары төмендеген.

Жоғарыда баяндалғандарды ескере отырып Түркістан облысында ресми некесіз бірге тұру мүмкіндігі бар деп болжауға болады.

Осыдан келесі: «Түркістан және Кентау қалалары көшелеріндегі адамдар азаматтық некеде тұру жағдайлары жоқ деп сеніммен айтты» деген сұрақ туындайды.

Сарапшылық пікірге сәйкес осы сұраққа жауапты келесі факторлардың призмасы арқылы іздестіруге болады.

Бірінші. Мықты дәстүрлі тәрбие, оның аясында ерлер мен әйелдердің ата-аналары мен жақын туыстарының рұқсатынсыз бірге тұруына жол берілмейді.

Екінші. Діннің, негізінен исламның кең таралуы, оның аясында бірге өмір сүруге тыйым салынады және «неке қию» немесе «некелесу» институты бар. Бұл институт мемлекеттің ресми органдарына тәуелді емес, сонымен қатар 2016 жылдан бастап ҚР Дін істері және азаматтық қоғам министрлігі Дін істері комитетінің ықпалымен «неке қию» рәсімі азаматтық хал актілерін тіркеу органдары (бұдан әрі – АХАТ)⁴³ берген неке қию туралы куәлік болған жағдайда ғана орындалуы тиіс.

Үшінші. «Қыз ұзату», «той» сияқты салтанатты іс-шараларды өткізудің ерлер мен әйелдердің қарым-қатынастарын ресмилендіруге және туыстары мен жақын таныстары тарапынан ықтимал қоғамдық айыптауларды жоюға мүмкіндік беретін дәстүрлі нысандарының болуы. Осы факторлардың болуы дәстүрлі діни қоғамдық санадағы қатынастарды заңдастыру формаларының келесі түрін жасауға мүмкіндік береді.

«ресми неке» – АХАТ органдарында тіркелген қатынастар;

«діни неке» – діни институттарда (мешіт, шіркеу және т.б.) тіркелген қатынастар;

«дәстүрлі неке» – қоғамның ұлттық және мәдени дәстүрлері шеңберінде мақұлданған қатынастар.

Осылайша, Түркістан қаласында және Кентау қаласында сұрау алынған адамдардың санасында өз қатынастарын заңдастырудың жоғарыда аталған нысандарының бірі аясында тұратын жұптар бірге өмір сүруге құқылы және олардың өмір сүру түрі «азаматтық неке» болып табылмайды.

Немесе мәдени-діни постулаттарға негізделген рұқсатсыз ерлер мен әйелдердің бірге өмір сүруіне жол бермеу туралы күшті қоғамдық пікірдің болуы туыстардың айыптауынан қорқып, адамдарды мұндай қарым-қатынастардың ықтималдығын жасыруға және жоққа шығаруға ынталандырады.

Бұл әрі қарай зерттеу үшін жоғары әлеуетке ие тағы бір гипотеза. Сонымен қатар Түркістан облысында көп әйел алған респонденттерді іздеу және іріктеу кезінде туындаған жағдайларда діни фактордың болуы және ықтимал күшті әсері келесі кіші бөлімде азаматтық неке мәнмәтінінде діни аспектіні неғұрлым егжей-тегжейлі қарауды қажет етті.

⁴³ Islam.kz. Қазақстан: никах чезез ЗАГС. Қолжетімді: <https://islam.kz/ru/news/kazakhstan/kazakhstan-nikah-cherez-zags-3752/#gsc.tab=0https://islam.kz/ru/news/kazakhstan/kazakhstan-nikah-cherez-zags-3752/> - gsc.tab=0.

1.3. «Азаматтық» некедегі діннің рөлі.

Діни некенің бірнеше функциясы болуы мүмкін, оның негізгілері мыналар:

- 1) конфессия, қоғамдастық шеңберіндегі легитимация (заңды деп тану);
- 2) діни ережелер мен рәсімдерді сақтау;
- 3) серіктестер мен туыстардың алдында мәртебені қосымша бекіту;
- 4) көптеген конфессияларда бұл ер адам тарапынан экономикалық қолдау мен қорғау қажеттілігін білдіреді.

Діни неке, әсіресе егер ол ерлі-зайыптылардың заңды мәртебесіне сәйкес келмесе үнемі қоғамдық пікірдің алдында қатынастарды заңдастыруды қамтамасыз ете бермейді.

Мысалы, егер серіктестіктің біреуінің отбасы бар және зайыбына күйеуінің екінші қатынасы туралы білмейді:

«Біз оның отбасы болғанына қарамастан бірге тұрып жатырмыз, бізде азаматтық неке немесе қонақ неке. Мұсылманша неке қидық, қазір мен екінші әйел ретінде тұрамын ... Мұны барлығы қолдаған жоқ, бәріне ұнамады. Ол отбасын құрды, бірақ ол осында келіп тұратынын, екінші отбасының бар екенін әйелі білгенін қаламайды. Ал оның жақындары, анасы апалары, балалары ол туралы біледі».

Әсия, 57 жаста, Нұр-Сұлтан, жоғары білім, сатушы.

Діни неке көбінесе патриархалды институт болып табылатындығына және жұбайының барлық әйелдерін қамтамасыз ету қажеттілігін білдіретініне қарамастан, іс жүзінде бұл әрқашан бюджеттің ортақтығын, жұбайының әйелін экономикалық жағынан қолдауын білдірмейді:

«Қаржылық жағынан мен оған тәуелді емеспін, экономикалық тұрғыдан ол мені қолдай алмайды, оның балалары көп, сондықтан барлық негізгі күштері, қаражаты сол жерге кетеді... Шариғат бойынша егер біз некемізді қисақ, егер ол екінші отбасын құратын болса, ол табысын бірдей бөлуі керек. Экономикалық тұрғыдан ол қолдау көрсетуі керек және жиі келуі керек, барлық жерге уақыт тауып, үлгеруі қажет, ал менің жағдайымда бұл басқаша, екінші жаққа көбірек қолдау жасайды».

Әсия, 57 жаста, Нұр-Сұлтан, жоғары білім, сатушы.

Діни сенімдерінің айырмашылығы туыстары тарапынан қабылдамауына себеп болуы мүмкін. Кейбір ерлі-зайыптылар әлі де серіктеспен қарым-қатынасты сақтауға және оны туыстарының қабылдауына қол жеткізуге тырысады:

*«Иә өзгерді [*Ескерту: серіктеспен қатынасына туыстарының көзқарасы өзгерді ме сұрағына жауап]. Менің ата-анам да, оның ата-анасы да қарсы болды. Оның ата-анасы менің бірінші некеден бір балам болған соң қарсы болды, ал менің ата-анам оның ұлты мен діни сенімі үшін қарсы болды».*

Мария, 40 жаста, Түркістан, орта білім, сатушы.

Кейбір жағдайларда ата-анасының қалауына қарамастан күйеуінің діни сеніміне сәйкес әйелдің діни сенімін өзгерткендер де кездеседі:

«Діни сенімім – христиан. Менің күйеуім орыс болғандықтан христиан дінін қабылдадым, өйткені балаларым орыс, оларды шоқындыру керек, сондықтан маған да шоқынуды тура келді. Әкем менің мұсылман болғанымды қалады. Ал шешем христиан. Мен христиан дінін қабылдадым, міне айырмашылық осы. Менің туысқандарым, ағам Жұматай қарсы болды».

Роза, 48 жаста, Атырау, орта білім, аспаз.

Кейде серіктес-ер адамдардың өздері серіктесінің діни сенімін ауыстыруын сұрайды. Бұл ретте әйелдер серіктесі үшін діни сенімін ауыстыруға келісе бермейді:

«Оның біз міндетті түрде шіркеуде некеге отыруымыз керек деген нақты шарты болды. Ал менің діни сенімімді өзгерткім келген жоқ. Миллиондаған адамдар азаматтық некеде тұрып жатыр, ештеме өзгерген жоқ».

Бахытгүл, 43 жаста, жоғары білім, Атырау, ресторатор.

Діни радикализм серіктес таңдау кезінде жағымсыз фактор болуы мүмкін:

«Оның ұлты - қазақ, мен сияқты. Діни сенімі... Мен оны бірінші рет көргенде оның ұзын, селдіреген сақалы болды, мен ішімнен ойладым: «Блин. Бірдеме дұрыс емес сияқты». Бірақ соңында екеуміздің де дінге қатысымыз жоқ екенін білдік, екеуміз де атеист екенбіз. Бірақ ол радикалды емес, біз бәріне дұрыс қараймыз, бірақ біз өзімізге діни ештеңе жасамаймыз. Егер анам бізді шақырса, бірақ ешқандай діни сенімсіз біз бәрін жасаймыз».

Дана, 26 жаста, Нұр-Сұлтан, жоғары білім, тату-шебері.

Көптеген жұптарда респонденттердің діни көзқарасы олардың азаматтық серіктестерінің дінінен өзгеше, бірақ сонымен бірге олардың осы негізде қандай да бір келіспеушіліктер, жанжалдар немесе қайшылықтар жоқ:

«Ол дінге сенеді. Менің білуімше ол православ. Мен әдетте сенімге бейтарап қараймын. Ұлтым бойынша мен татармын, ол орыс».

Анна, 44 жаста, Өскемен, жоғары білім, фриланс.

*«Кейде тіпті респонденттер өздерінің серіктесінің діни сенімі туралы білмейді, оның діни сенімі маңызды еместігін айтады: «Мен оның діни сенімі қандай екенін білмеймін». [*Ескерту: серіктес]».*

Катя, 24 жаста, Өскемен, орта білім, сауда.

*«Ұлты – иә [*Ескерту: жалпы], діни сенімі бойынша – сенімді емеспін». [*Ескерту: серіктесі туралы].*

Максим, 28 жаста, Өскемен, жоғары білім, инженер.

ҚҚДИ жүргізген «Отбасылық-демографиялық саясат» (2021 ж.) деректері қазақстандық отбасылардың басым көпшілігінде діни қайшылықтардың жоқтығын көрсетеді. «Сіз өзіңіздің отбасыңызда қандай отбасылық проблемаларға тап боласыз?» деген сұраққа «Діни көзқарастарға күштеп енгізу, діни келіспеушіліктер, ерлі-зайыптылардың діни фанатизмі» деген жауап ұсынылған 15 мәселенің ең аз танымалы болды (1,8%). Сонымен қатар, осы жауапты таңдағандардың үлесі 2020 жылы 2021 жылмен салыстырғанда біршама төмен болып 1,1% құрады.

Осылайша, азаматтық одақтарда діни көзқарасқа сәйкес мінез-құлықтың келесідей әртүрлі үлгілері байқалады:

- Тіркелген неке сияқты көбінесе заңдастырыла бермейтін діни неке;
- Бір діннің жалпы діни тәжірибелерін сақтауы;
- Екі серіктестің де екі діннің ортақ кеңнен таралған діни тәжірибелерін сақтауы (діни мекемелерге бару, діни мерекелер, рәсімдер);
- Серіктестігінің артынан діни сенімін өзгерту немесе серіктесінің әйелдің діни сенімін өзгерткенін қалауы;
- Ешқандай діни тәжірибені сақтамау.

2. ТІРКЕЛМЕГЕН НЕКЕНІҢ ЗАҢДЫ ЖӘНЕ ЭКОНОМИКАЛЫҚ САЛДАРЫ

2.1. Отбасы-неке қарым-қатынасы түріндегі некесіз бірге тұруды реттеу бойынша әлемдік тәжірибе (АҚШ, Ұлыбритания, Португалия, Австралия және Жаңа Зеландия, Украина).

АҚШ-та⁴⁴, 1976 жылғы алимент өндіріп алу туралы резонанстық іс қоғамда заңды қатынастардан тыс өмір сүретін ерлі-зайыптылардың құқықтары туралы талқылауға түрткі болды. Бұл талқылау АҚШ-та некесіз бірге өмір сүруді айыптаған консервативті діни қоғамның болуына байланысты қиындық тудырды. Сондай-ақ, АҚШ-тағы бір жынысты некені 2015 жылғы 26 маусымда заңдастырғанға дейін штаттардағы бір жынысты ерлі-зайыптылар үшін некеге тұрмай бірге тұру түрінің бірі болды.

Сайып келгенде, бірлесіп тұру туралы келісім (Cohabitation Agreements) жасау тәжірибесі таралды. Осыған сәйкес некеге тұрмаған жұптар ерлі-зайыптыларға берілетін ұқсас құқықтарды бір-біріне ұсына алады. Әдетте, мұндай келісім-шарттар қаржылық және мүліктік тұрғыдан шектеледі және қамауға алу немесе оған бару мәселелері осындай құжаттарда қарастырылуы мүмкін, бірақ соттар мұндай мәселелер бойынша әрқашан өз қалауы бойынша шешім қабылдай алады. Егер келісім тараптардың бірі ұсынған жыныстық қызмет көрсетулерді қарауды тікелей қамтыса, сот бұл шартты орындалмаған деп санайды. Мысалы, егер бір серіктес басқа серіктестің сүйіспеншілігі мен достық қарым-қатынасы үшін өз кірістерін бөлуге келіссе, сот келісім-шартты «әдепсіз» (тартымды болып көрінетін, бірақ іс жүзінде арзан немесе жезөкшелікпен байланысты) жыныстық белсенділікті білдіреді деп мойындауы мүмкін. Сот шартты орындаудан бас тартуы мүмкін. Дәлелдердің болмауына байланысты ауызша келісімді немесе некесі тіркелмеген адамдар арасындағы болжамды шартты дәлелдеу қиын.

Бірге тұру туралы келісім неке келісіміне қарағанда икемді және аз реттеледі. Некесіз бірге тұратын адамдар әдетте келісімшарттарға келесі негізгі тармақтарды қосады⁴⁵:

- Меншік құқығын бөлу, мысалы, құжаттарға екі серіктестің аттарын қосу. Қайтыс болған немесе қатынастар үзілген жағдайда мұрагерлік және мүлікті бөлу құқығы;
- Қарым-қатынас кезінде немесе одан кейінгі қаржылық қолдау;
- Қарым-қатынас алдында және қарым-қатынас кезінде қарыздарды төлеу;
- Серіктестердің бірі қайтыс болған немесе ажырасқан жағдайда негізгі тұрғылықты жерді бөлу;

⁴⁴ FindLaw. АҚШ азаматтарына арналған заңгерлік кеңес беру сайты. 2018. Cohabitation: Background and Legal Issues. Қолжетімді: <https://www.findlaw.com/family/living-together/cohabitation-background-and-trends.html>.

⁴⁵ FindLaw. АҚШ азаматтарына арналған заңгерлік кеңес беру сайты. 2018. Cohabitation Agreements. Қолжетімді: <https://www.findlaw.com/family/living-together/nonmarital-agreement-living-together-contracts.html>.

- Кәмелетке толмаған балаларды қолдау, қамқоршылыққа алу немесе оларға бару құқығы туралы шешім, дегенмен сот бұған келіспеуі мүмкін және балалардың мүдделеріне сәйкес келетін басқа шешім қабылдауы мүмкін;

- Медициналық сақтандыру бойынша жауапкершілікті анықтау; сондай-ақ екі серіктестің де еңбекке қабілетсіз болған жағдайда басқасына медициналық қызмет көрсету туралы шешім қабылдауға мүмкіндік беретін алдын ала медициналық нұсқаулар немесе денсаулыққа сенімхаттар жасау.

Барлық дерлік штаттар бірге тұру туралы келісімдерді мойындайды. Бірақ, егер бірге тұратын адамдар бұрын тұру туралы келісім жасаған болса, егер олар үйленуге шешім қабылдаса, ол үйленгеннен кейін жарамсыз болады. Ресми некелескен жағдайда ажырасқаннан кейін серіктестердің қарым-қатынасын реттейтін неке шарттарының кем дегенде кейбір түрлерін барлық штаттар қолданады.

Кейбір қатынастарда үйленбей бірге тұру бүгінде заңды тұрғыдан пайдалы болуы мүмкін. Некеде тұрмаған серіктестер неке қатынастарын шектеуі мүмкін неке туралы заңдармен байланыссыз қарым-қатынас шарттарын анықтай алады. Қарым-қатынас аяқталған кезде, үйленбеген тұрғындар тұру туралы шартты бұзудың қатаң рәсімдерін ұстанудың қажеті жоқ. Сонымен қатар, үйленбеген ерлі-зайыптылар ресми некеде тұрған ерлі-зайыптылар үшін жоғары салық мөлшерлемесін қарастыратын Салық кодексінде «неке салығы» деп аталатын нәрседен құтыла алады.

Англияда⁴⁶, бірге өмір сүрудің заңды анықтамасы болмаса да, салықтар мен зейнетақыларды төлеу схемаларынан бастап әкімшілік және қылмыстық сот ісін жүргізу ережелеріне дейін тіркелмеген қатынастарды реттейтін белгілі бір ережелер мен заңдар бар.

Келісімшарт немесе бірге тұру туралы келісім (cohabitation contract) жасасу арқылы бірге тұратын адамдардың қарым-қатынасын реттеу мүмкіндігі бар. Бұл келісімшартта әр серіктестің бір-біріне қатысты құқықтары мен міндеттері көрсетілген. Сондай-ақ мүлік пен жеке меншікті бөлу туралы жеке заңды құжат сенімгерлік басқару туралы декларация (declaration of trust) жасау қажет. Заң көмегі азаматтарға консультациялық көмек көрсетудің кез келген орталығында (Citizens Advice) жүзеге асырылады. Егер серіктестердің бірі өсиетхат қалдырмай қайтыс болса, тірі қалған серіктес, егер ерлі-зайыптылар ортақ мүлікке ие болмаса, автоматты түрде ештеңені мұра етпейді. Басқа серіктес мұра бола алатынына сенімді болу үшін өсиетхат жасау керек. Егер серіктестердің бірі өз өсиетхатында екіншісінің өміріне жеткілікті қаражат қалдырмай қайтыс болса, тірі қалған серіктес мұраны талап ету үшін сотқа жүгіне алады. Ресми некеге тұрған ерлі-зайыптылар мұраға салық төлеуден босатылады, бірақ некесіз бірге тұратындар салықтан босатылмайды.

⁴⁶ Ұлыбритания және Солтүстік Ирландия Біріккен Корольдігінің азаматтарына көмек көрсету орталықтарының сайты. Қолжетімді: <https://www.citizensadvice.org.uk/family/living-together-marriage-and-civil-partnership/living-together-and-marriage-legal-differences/>.

Жылжымайтын мүлік және жалға алу. Мүлік тек бір серіктеске тиесілі болуы немесе бірлескен меншікте болуы мүмкін. Егер жылжымайтын мүліктің иесі серіктестердің бірі болса, онда бірге тұратын адамдар арасындағы даулар сот арқылы шешіледі. Мүлікке билік ету жөніндегі өз құқығыңызды «бенефициарлық мүдделер» арқылы, яғни сот таныған мүлікке салымды дәлелдеме арқылы дәлелдеуге болады. Сондай-ақ сотта бірге тұратын балалардың мүдделері ескерілетін болады.

Жалға беруші мен жалға алушының келісімімен сіз пәтерді жалға алу туралы жеке келісімнен бірлескен келісім-шартқа ауыса аласыз, бұл жағдайда барлық құқықтар мен міндеттер бірге тұратындар арасында бөлінеді.

Банк операциялары. Некесіз бірге тұратын адамдар банкте ортақ шот ашуға құқылы. Серіктестердің бірі қайтыс болған жағдайда, екінші серіктес операцияларды олардың біреуі ғана жүргізгеніне қарамастан шотқа қол жеткізе алады. Алайда, қалдықтың бір бөлігі қайтыс болған адамның мүлкінің құнын есептеу кезінде ескеріледі. Егер некесіз бірге тұратын адамдар қарым-қатынастарын тоқтатса және ақшаның кімге тиесілі екендігі туралы келісе алмаса, сот шешім қабылдауы мүмкін. Алайда, егер серіктестердің бірі шотты мүлдем пайдаланбаған болса, мысалы, ақшаны салмаған немесе алмаған болса, жалпы шоттағы үлеске құқықтарды ұсыну кезінде қиындықтар туындауы мүмкін.

Балалар. Қарым-қатынас мәртебесіне қарамастан, ағылшын заңында екі ата-ана да балаларын қаржылай қамтамасыз етуге жауапты екендігі анықталды. Бұл бір жыныстағы ата-аналарға да қатысты. Ата-аналар арасындағы байланыс жоғалған, алимент төленбеген жағдайда баланы ұстау/қолдау қызметі (Child Maintenance Service) бұзушымен байланысады. Анасы қайтыс болған жағдайда іс-әрекетке қамқоршы тағайындай алады, ал әкесі егер ол бала үшін ата-ана болса, ол қайтыс болған жағдайда іс-әрекетке қамқоршы тағайындай алады.

Отбасылық зорлық-зомбылық. Қарым-қатынас мәртебесіне қарамастан, серіктесінен зардап шеккен адам өзін және балаларын қорғау туралы қаулы алу үшін сотқа жүгіне алады. Сот агрессор-серіктеске белгілі бір уақыт аралығында үйден кетуді бұйыруы мүмкін, ал егер сот шешімі орындалмаса, агрессор-серіктес тұтқындалуы мүмкін. Сондай-ақ адам, олар үйленген немесе жай ғана бірге өмір сүріп жатқанына қарамастан, өз серіктесін зорлағаны үшін сотталуы мүмкін.

Медицина. Ресми жұбайы/зайыбы әрдайым медициналық мекемелерге жіберіледі және жақын туыстары сияқты серіктестің денсаулығына қатысты шешім қабылдай алады. Бірақ бірге тұрушылар медициналық сақтандыру және/немесе ауруханаға жіберілген кезде тіркелмеген болса олардың бірдей құқықтары болмайды.

Португалияда⁴⁷ 1999 жылы некесіз бірге тұратын адамдарға сол баланы бірлесіп асырап алу құқығы, бірлескен табыс салығын төлеу құқығы (некеде тұрған адамдар сияқты) және тірі қалған серіктеске қайтыс болғаннан кейін

⁴⁷ Португалияның электрондық үкіметінің сайты. Қолжетімді: <https://eportugal.gov.pt/en/cidadaos/casar-ou-viver-em-uniao-de-facto#:~:text=Two%20persons%20are%20considered%20to,have%20a%20life%20in%20common.>

5 жыл ішінде қайтыс болған серіктеске тиесілі үйде болу құқығы беріледі.

Австралия және Жаңа Зеландияда⁴⁸ 3 жыл бірге тұратын жұптар заң бойынша мәртебесі некеге тұрғанмен бірдей деп саналады. Заң тарапынан мұндай қарым-қатынас қайтыс болған серіктестің жұбына бірлесіп жинаған мүлікке мұралық етуге көмектеседі.

Украина⁴⁹ бұрынғы Кеңес Одағының нақты некеде 3 жыл тұрған барлық тұрғындарға мүлікті бөлу және мұрагерлік кезінде кейбір құқықтар беретін заңнаманы қабылдаған жалғыз ел, қалған посткеңестік елдерде тек заңды түрде қосылған ерлі-зайыптыларға ғана құқық берілген. Бірақ іс жүзінде, егер серіктес сотта бір отбасы болып тұрғанын, ортақ бюджеттің болуын, бірлескен ақшаға әртүрлі сипаттағы жалпы сатып алынған фактілерді мойындамаса, бұл жағдайларды дәлелдеу өте қиын. Украинаның Отбасылық кодексінің ережелеріне қарамастан, нақты неке қатынастары институты және осы бірлесіп өмір сүрген кезеңде сатып алынған мүлікке қатысты мәселелер әлі толық шешілген жоқ. Посткеңестік кеңістіктегі басқа елдерде некесіз бірге тұратындардың өзара қарым-қатынастарды жеке құқықтық реттелмеген.

Шолудан көріп отырғанымыздай, негізінен тіркелмеген қатынастарда тұратын адамдар заңды түрде нашар қорғалған. Барлық елдерде ең өткір проблемалық аспектілерді реттейтін қосымша келісім жасау қажет, бұл:

- меншік құқығы, медициналық мекемелерге бару және шешім қабылдау ережелері, банктік операциялар және т.б. қарым-қатынас кезінде;
- осындай қарым-қатынас бұзылған жағдайда мүлікті бөлу, балаларға қалимент төлеу және қамқоршылық жасау.

«Мен қазір біз өзгеріс енгізуіміз керек деп айта алмаймын біз жасай алмаймыз, яғни бізде, мысалы, неке және келісімшарты институты дамымаған, егер біз Американы алатын болсақ, онда кез-келген некені тіркегенде неке шарты дереу жасалып, қол қойылады. Біз қазір азаматтарымызды менталитетке байланысты неке келісімшарттарына қол қоюға міндеттей алмаймыз. Бізде адамдар неке мен отбасылық қатынастарды, АХАТ-қа өтініш беруді, ұлттық салт-дәстүрлерді үйренгенге дейін, біз оларға неке келісімшарттарын жасауды үйретпейінше, бізде әйел қорғалған немесе ер адам қорғалған деп айта алмаймыз, некесіз бірге тұруды айтпағанда, тіпті ресми некеде де айта алмаймыз. Яғни, біз алдымен неке шарттары... және медиативтік келісімдер институтын дамытуымыз керек».

Анна, Алматы, медиатор.

⁴⁸ Hayes, A., & Higgins, D. (Eds.). (2014). Families, policy and the law: Selected essays on contemporary issues for Australia. Melbourne: Australian Institute of Family Studies. Қолжетімді: <https://aifs.gov.au/sites/default/files/publication-documents/fpl.pdf>.

⁴⁹ Электронды басылым мұрағаты заңгер және заң. 2021. Азаматтық неке: тәуекелдер, қиындықтар. Қолжетімді: https://uz.ligazakon.ua/magazine_article/EA014950.

Дамыған елдерде заңнаманың бұл кемшілігі неке келісімшарттарының және басқа да заңды келісімдердің дамыған институттарының көмегімен реттеледі. Қоғамда заң кеңесіне жүгіну және мұндай келісімдерді қажетті сақтық үшін айыптаулардан қорықпай жасау қалыпқа келтірілді. Бұл жағдайда некеге тұрмай бірге тұратын адамдардың қарым-қатынасы ресми ерлі-зайыптылар сияқты заңды және экономикалық жағынан заңмен қорғалған.

2.2. Қазақстан Республикасында некесіз бірге тұрудың құқықтық және экономикалық қорғалуы.

Қазақстанда, Ресейде және басқа посткеңестік елдерде «азаматтық неке» деп некені тіркеусіз отбасын құру, жалпы үй шаруашылығын жүргізу деп аталады, бұл термин дұрыс емес, өйткені ол екі жақты түсіндірілуі мүмкін. Бастапқыда азаматтық немесе зайырлы неке ұлттық мемлекеттердің күшеюімен таралған діни институттар (неке қию, үйлену және т.б.) шеңберінен тыс мемлекеттің неке қиюына балама болды. Сондықтан зерттеушілер мен сарапшылар бұл терминді түсініксіздікке жол бермеу үшін қолданғанды ұнатпайды және көбінесе тұтыну ескірген немесе ауызекі болып табылады.

Кеңес өкіметі орнауының басында секуляризация процесі шеңберінде – шіркеудің мемлекеттен бөлінуі аясында ЖРОАК пен РКФСР КХК-нің 1917 жылғы 18 (31) желтоқсандағы «Азаматтық неке туралы, балалар туралы және мемлекеттік актілер кітабын жүргізу туралы» декреті қабылданды⁵⁰. Шіркеу неке қиюлары 1918 жылғы 20 қаңтардағы (2 ақпан) «Шіркеуді мемлекеттен және мектепті шіркеуден бөлу туралы» кейінгі шыққан Декретте өзінің құқықтық маңызын жойды⁵¹. Осылайша, зайырлы неке КСРО-да заңды түрде танылған жалғыз неке түріне айналды.

Алайда, 1926 жылы неке, отбасы және қамқоршылық туралы заңдар кодексінің қабылдануымен «нақты неке қатынастары» термині Заңды қолданысқа енгізілді, онда бірлескен шаруашылықтың болуы және жалпы өмір сүру фактісі нақты некені тану үшін жеткілікті деп саналды, бұл ресми неке сияқты құқықтар мен міндеттерді орындауды міндеттеді⁵². Бірақ кейіннен, 1944 жылы КСРО Жоғарғы Кеңесі Президиумының Жарлығымен нақты неке қатынастары заңды күшінен айырылды.

⁵⁰ РКФСР КХК-нің 1917 жылғы 18 (31) желтоқсандағы «Азаматтық неке туралы, балалар туралы және мемлекеттік актілер кітабын жүргізу туралы» декреті, Қолжетімді: <http://www.hist.msu.ru/ER/Text/DEKRET/17-12-18.htm>.

⁵¹ 1918 жылғы 20 қаңтардағы (2 ақпан) «Шіркеуді мемлекеттен және мектепті шіркеуден бөлу туралы» декреті. Қолжетімді: <https://docs.cntd.ru/document/9054838>.

⁵² «Неке, отбасы және қорғаншылық туралы заңдар кодексін қолданысқа енгізу туралы» ЖРОАК 1926 жылғы 19 қарашадағы қаулысы (Кодекспен бірге). Қолжетімді: <https://inlnk.ru/Pm5ol5>.

«Бізде, бір кездері, Кеңес заманында, соғысқа дейінгі уақытта, бізде некесіз бірге өмір сүру ұғымы болған. Содан кейін АХАТ-та проблемалар болды, көптеген ауылдар мен селолар болды, онда адамдардың ресми түрде некеге тұруға мүмкіндігі болмады, сондықтан тіркеуші кітапқа адамдардың бірге тұратыны туралы жазба енгізді. Сол кезеңді, ескі заңға сәйкес егер адамдар 15 жылдан астам өмір сүрсе, онда бірге тұратын адам заңды әйелге теңестірілді, ол бірінші кезектегі мұрагер болып табылады, ол заңды әйелімен бірдей артықшылықтарға ие болады. Содан кейін бұл норма алынып тасталды, содан бері, тәуелсіздіктен кейін де, тек АХАТ органдарында жасалған неке ресми неке болып саналады».

Анна, Алматы, медиатор.

Қазақстан Республикасының заңнамасында «некесіз бірге тұру» немесе «азаматтық неке» деген ұғымдар жоқ. «Неке (ерлі-зайыптылық) және отбасы туралы» ҚР Кодексі 2-бабының 3-тармағында айтылғандай мемлекеттік мекемелерде тіркелген неке ресми түрде неке болып танылады. Ерлер мен әйелдердің, сондай-ақ бір жыныстағы адамдардың іс жүзінде бірге тұруы, сондай-ақ діни жоралар мен рәсімдер бойынша жасалған неке мойындалмайды⁵³. Нәтижесінде, некесіз бірге тұру немесе нақты неке заңмен немесе нормалармен реттелмейді, статистикалық есепке кірмейді және мемлекеттің көз алдында көрінбейтін құбылыс болып табылады.

Сотта ешқандай басқа дәлелдемелер, оның ішінде куәлік айғақтары немесе тіпті азаматтардың бірлескен өтініші «некеде» тұрғанын растай алмайды, тек мемлекеттік органдар берген неке қию (ерлі-зайыпты болу) туралы куәлік қана назарға алынады. Сондықтан некені сот арқылы тану мүмкін емес.

Маңызды мәселелердің бірі ресми некеде де, тіркелмеген қатынастарда да мүлікті бөлу мәселесі. Алайда, егер ресми тіркелген ерлі-зайыптылардың мүліктік қатынастары заңнамада көрсетілсе Неке (ерлі-зайыптылық) және отбасы туралы» ҚР Кодексінің 32-бабының 1-тармағына сәйкес егер неке шартында өзгеше белгіленбесе, ерлі-зайыптылардың бірлескен ортақ меншігінің режимі олардың мүлкінің заңды режимі болып табылады. Кодекстің 33-бабына сәйкес ерлі-зайыптылар некеде тұрған (ерлі-зайыпты болған) кезінде жиналған мүлік олардың бірлескен ортақ меншігі болып табылады. Некеде сатып алынған мүлік бірлескен, бірақ сонымен бірге ерлі-зайыптылардың әрқайсысының жеке мүлкі болуы мүмкін. Бірге некесіз тұрғындар, өз кезегінде, заңмен мүлдем қорғалмайды. Ресми неке жағдайында өзін қалай қорғауға болатындығы туралы шешім неке шартын жасасу, тіркелмеген қатынастар жағдайында медиативті келісім болып табылады.

⁵³ «Неке (ерлі-зайыптылық) және отбасы туралы» Қазақстан Республикасының 2011 жылғы 26 желтоқсандағы № 518-IV Кодексі. Қолжетімді: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1100000518>.

«Иә, қараңыз, бізде адамдар жиі некеге тұрады, егер олар некеде бос көздерден, несиеге немесе некеден тыс пәтерді сатса, жақсы, бұл жағдайда адамдар заңмен қорғалады және некеде сатып алынған барлық нәрсе ортақ сатып алынған мүлік болып саналады. Бірақ кейде ата-аналарының біреуі балаларына пәтерді сатып алған кездері болады. Бұл ретте, ол үйлену тойында мен пәтер сыйладым дейді, бірақ олар сыйлық шартымен емес, сату шартымен ресімделеді, содан кейін бұл пәтерді сыйға алған адамдар ресми түрде қорғалмаған болып қалады, өйткені оның пәтері бірге сатып алынған мүлік ретінде автоматты түрде бөлінуге түседі. Немесе, мысалы, ерлі-зайыптылар АХАТ-қа өтініш берген кезде және некені ресми тіркеуден бұрын ерлі-зайыптылардың біреуі пәтерді өз атына ресімдейді, онда бұл мүлік бірлескен сатып алынған мүлік тізімінен шығады. Мұндай жағдайда да қиындықтар мен проблемалар туындайды. Егер некеге тұру келісім-шартын немесе келісім жасайтын болса, соның шеңберінде қандай мүлік ортақ сатып алынған, ерлі-зайыптылардың режимі қалай болады, одан әрі мүліктер қалай бөлінеді, олардың және балаларының арасында қандай қарым-қатынас болады, балаларға қандай тәртіппен көмек көрсетілетіндігі туралы барлығы жазылады. Егер осындай қарым-қатынас келісім-шарты отбасын құрғанға дейін жасалатын болса, онда кейін әлдеқайда оңай болатын еді».

Анна, Алматы, медиатор.

Некесіз бірге тұратындардың өз құқықтарын өз бетінше қорғауының жалғыз мүмкіндігі – медиативті келісім-шарт жасасу, мұнда негізінен мүліктік дауларды шешу ережелері, алимент төлеу тәртібі белгіленеді. Бірақ бұл құжат шектеулерге байланысты жұптар арасындағы қатынастарды толық реттемейді. Мысалы, банктік шотты иелену немесе (бірлескен меншік иесі ретінде) серіктесті өз пәтерінде тіркеу ережелерін жазу мүмкін емес, өйткені бұл әрекеттер нормаларда қарастырылмаған немесе оларға қайшы келеді⁵⁴. Пациенттің тікелей туыстары болып табылмайтын адамды медициналық мекемелерге, әсіресе анестезиология – реанимация және қарқынды терапия бөлімшелеріне баруға жақын туысының (әкесінің, анасының, әйелінің, күйеуінің, ересек балаларының) еріп жүруімен ғана жол беріледі⁵⁵. Медиативті келісімді неке келісімшартымен салыстыруға болмайды, өйткені неке келісімшарты ресми неке жасалғаннан кейін ғана күшіне енеді.

⁵⁴ Қазақстан Республикасының Ұлттық Банкі Басқармасының «Клиенттердің банктік шоттарын ашу, жүргізу және жабу қағидаларын бекіту туралы» 2016 жылғы 31 тамыздағы № 207 қаулысы. Қолжетімді: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/V1600014422>.

⁵⁵ Қазақстан Республикасы Денсаулық сақтау министрінің 2017 жылғы 16 қазандағы № 763 бұйрығы «Қазақстан Республикасында анестезиологиялық және реаниматологиялық көмек көрсетуді ұйымдастыру стандартын бекіту туралы». Қолжетімді: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/V1700015953>.

«Иә, егер медиативті келісім болса, онда неке келісімшарты, әдетте, некеге тұрмас бұрын жасалатынын және адамдар АХАТ-қа қол қойған кезде күшіне енетінін нақты түсіну керек. Адамдар некеге тұрғанына қарамастан, медиативті келісімге қол қоюға болады, олар мүлікті қалай бөлетінін, егер олар некеге тұрмаса алимент қалай төленетінін алдын-ала анықтай алады. Олар келісімде өздері үшін қиындықтар туындауы мүмкін тармақтарды нақты түрде белгілей алады. Бұл медиативті келісім мен неке шартының арасындағы айырмашылық. Қарасаңыз, бізде мынадай жағдай болды, некеге отырмаған әйелдің күйеуі өліп, жесір қалған. Бұл жерде әйел некеге тұрмайынша алдағы уақытта ол мұрагер бола алмайтынын түсіну керек. Олар тіпті 30 жыл бірге тұрса да, олар бірігіп жазық даладан үй салса да, әйел өзінің көп күші мен қаражатын жұмсаса да мұраға үміттеніп алмайды. Өйткені ол заңды әйелі болып табылмайды, ол бірінші кезекте мұрагер болып табылмайды».

Анна, Алматы, медиатор.

Қарым-қатынас мәртебесіне қарамастан, баланың ата-анасы «Неке (ерлі-зайыптылық) және отбасы туралы» Кодекстің 68-бабына сәйкес оның құқықтарын сақтауға міндетті»⁵⁶. Бұл жағдайда заң бойынша балалар тіркелмеген қарым-қатынастардағы адамдарға қарағанда жақсы қорғалған. Ресми некеде жұбайы баланың әкесі бағанына автоматты түрде сәйкес келеді. Нақты некеде, баланы серіктес ретінде жеке мойындамай, әке болуды сот процесі арқылы, мысалы ДНҚ тестілеу арқылы анықтау қажет. Егер әке болу танылса, онда алимент төлеуді талап ету келесі мәселе болып табылады.

«Алимент және мүлікті бөлу ең проблемалы сұрақ. Егер біз некесіз туған балалар болғаннан кейін алиментті екінші орынға қоятын болсақ, көп жағдайда әкелері оларды әке ретінде таниды. Көптеген жағдайда некесіз туған бала туу туралы куәлігін алады, әкесі деген графада нақты әкесінің аты жазылады және осы куәлікке бала асырап алу туралы куәлік тіркеледі. Бізде ол жағынан проблема жоқ. Яғни алимент сот арқылы некеде тұрсаң да, тұрмасаң да 3 жұмыс күні ішінде өндіріп алынады. Ал мүлікті бөлуде некеде тұрмағандарда, тұрғандар арасында да көптеген сұрақтар туындайды».

Анна, Алматы, медиатор.

⁵⁶ «Неке (ерлі-зайыптылық) және отбасы туралы» 2011 жылғы 26 желтоқсандағы № 518-IV Қазақстан Республикасының Кодексі. Қолжетімді: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1100000518>.

Көп жағдайда балаға күтім жасау әйелдің мойнына түсетіндіктен, аналар тіркелмеген одақтағы ең осал мүше болып табылады. Ажырасқаннан кейін немесе қарым-қатынас үзілгеннен кейін бала тәрбиесі ғана емес, баланы қаржылық қамтамасыз ету міндеті де ананың мойнына жүктеледі.

Қазақстан Республикасы Әділет министрлігінің деректеріне сәйкес 2022 жылғы 1 қаңтардағы жағдай бойынша алимент бойынша борышкерлердің жалпы саны 242 873 адамды, оның ішінде кәмелетке толмаған балаларды күтіп-бағуға – 235 219 адамды құрады. Олардың ішінде берешекті айқындау туралы қаулы шығарылған атқарушылық іс жүргізу саны – 28 272, олар бойынша берешек – 17,688 миллиард теңгені құрады. 2022 жылғы 1 сәуірдегі жағдай бойынша алимент бойынша борышкерлердің жалпы саны азайды және 221 884 адамды құрады, оның ішінде кәмелетке толмаған балаларды күтіп-бағу – 215 587 адам. Олардың ішінде берешекті айқындау туралы қаулы шығарылған атқарушылық іс жүргізу саны – 28 814, олар бойынша берешек – 17,455 миллиард теңгені құрады.

Ажырасу немесе қарым-қатынасты бұзу кезінде серіктестер алименттің мөлшері және жасалған заңды келісімдер-неке келісімшарты немесе медиаторлық келісім аясында оларды төлеу тәртібі туралы келісе алады. Егер тараптар келісімге келмесе, онда заң бойынша бір балаға ата-аналардың жалақысының немесе өзге де кірісінің 25 пайызы немесе төрттен бірі, екі балаға – шамамен 33,3 пайызы немесе табыстың үштен бірі, үш және одан да көп балаға – 50 пайызы немесе ата-аналар табысынан бір екіден бірі төленеді⁵⁷. Алименттер кірістердің барлық түрлерінен, оның ішінде қосымша ақылар мен үстемеақылардың, сыйлықақылардың, авторлық сыйақылардың, стипендиялардың және өзге де төлемдердің барлық түрлерінен алынады. Егер сотқа жүгінгенге дейін алимент алынбаса, оларды алу үшін шаралар қабылданса, онда соңғы үш жылдағы қарыздарды өндіріп алуға болады. Алимент өндіру процедурасы жұмыс істейтін және жұмыссыз адамдар үшін айырмашылығы жоқ. Жұмыссыз адамдар жағдайында төлем сомасы республика бойынша орташа жалақыны ескере отырып есептеледі⁵⁸. Егер алимент үш айдан артық төленбесе, уәкілетті органдар төлеушінің мүлкіне тыйым салуға құқылы.

«Некесіз бірге тұратындардың бір ғана құқығы ол – бала туылған жағдайда алимент ала алады. Бұл жерде заңды некедегі зайыбы 3 жасқа толғанша өзін күтіп-бағу үшін бала 3 жасқа толғанға дейін алимент алуға құқығы бар екенін түсіну керек. Ал адамдар азаматтық некеде тұрса онда әйел осы уақытқа дейін бала үш жасқа толғанша өтемақы алуға құқы жоқ. Олар қарым-қатынасын үзсе, әрі қарай кете береді, ол тек балаға ғана алимент ала алады, ал өзіне төленбейді.»

⁵⁷ «Неке (ерлі-зайыптылық) және отбасы туралы» Қазақстан Республикасының 2011 жылғы 26 желтоқсандағы № 518-IV Кодексінің 139-бабы.

⁵⁸ «Неке (ерлі-зайыптылық) және отбасы туралы» Қазақстан Республикасының 2011 жылғы 26 желтоқсандағы № 518-IV Кодексінің 99-бабы.

Қазір бізде, біздің парламентшілер заңға өзгерістер енгізуге тырысуда, біздің әйелдер заңды некеде немесе бірге өмір сүруінен, атап айтқанда, олардың күтіміне алимент алуға байланысты зардап шекпеуі керек. Яғни, олар бұл жағдайда әйел, ресми немесе некесіз бірге тұратын адам арасындағы теңдікті жасағысы келеді. Әзірге олар мұны істемейді, қанша тұрғынның некесіз бірге тұратындығы туралы қандай да бір статистиканы енгізудің мәні жоқ».

Анна, Алматы, медиатор.

Осы мәселені нормативтік-құқықтық реттеуді және жүргізілген әлеуметтік зерттеу нәтижелерін талдауды назарға ала отырып, 2.2.1-кестеде Қазақстанда азаматтық және ресми некеде тұратын, некесіз бірге тұратын адамдар мен балалардың санаттары бойынша құқықтық, экономикалық және әлеуметтік қорғалу дәрежесіне қатысты сараптамалық пікір ұсынылған. Дәрежені саралау келесі санаттарда қолданылады:

2.2.1-кесте. Азаматтық және ресми некедегі қауіпсіздік дәрежесінің салыстырмалы матрицасы.

	Құқықтық қорғалуы		Экономикалық қорғалуы		Әлеуметтік қорғалуы	
	Неке түрі					
	азаматтық	ресми	азаматтық	ресми	азаматтық	ресми
Некесіз бірге тұратындар/ерлі/зайыпты	төмен	жоғары	төмен	орташа	төмен	жоғары
Балалар	орташа	жоғары	орташа	орташа	төмен	жоғары

Дереккөз: автор жасаған.

Сонымен, ең қорғалғандары ресми некедегі отбасы мүшелері болып табылады. Алименттерді төлеу қажеттілігінің заңнамалық тұрғыдан бекітілуіне қарамастан, мысалы алименттерді іс жүзінде төлеу әрдайым толық және уақтылы орындала бермейтіндігіне байланысты экономикалық бағыт бойынша бағалау біршама төмендеді. Қазақстан Республикасы Әділет министрлігінің ақпараты бойынша тиісті статистика жоғарыда көрсетілген.

Азаматтық некедегі отбасылардың қауіпсіздігі барлық үш бағытта да айтарлықтай төмен. Сонымен қатар, некесіз бірге тұратындардың қауіпсіздік деңгейі өте төмен немесе тіптен жоқ. Некесіз бірге тұратын адамдарға қарағанда балалар азаматтық некеде көбірек қорғалған, өйткені ресми некенің болмауына қарамастан, көбінесе ата-ана танылады, тіпті танылмаған жағдайда да мұндай істерді сот институттары арқылы қараудың тиімді тетіктері бар. Нәтижесінде экономикалық компонент заңды негіздермен анықта-

лады және баланың құқықтарын қорғайды. Сонымен бірге, дәреже ресми неке жағдайындағы сияқты, іс жүзінде ата-аналардың экономикалық міндеттемелерді орындамау қаупі бар екендігіне байланысты орташа деңгей ретінде анықталады. Әлеуметтік тұрғыдан алғанда, азаматтық некедегі балалар әлі де аз қорғалған. Экономикалық аспектілерден айырмашылығы, қарым-қатынас үзілген жағдайда әлеуметтік байланыстар жиі бұзылады және бұл сала мемлекет назарынан тыс қалады.

Бұл бөлімде некесіз бірге тұратын адамдардың құқықтық және экономикалық қатынастары мемлекет тарапынан реттелмейтінін атап өтуге болады. Мұндай қатынастар Қазақстан Республикасының нормативтік актілерінде көрсетілмеген. Басқа елдерде заңнамадағы бұл кемшілікті серіктестердің барлық құқықтары мен міндеттері белгіленген әртүрлі құқықтық келісімдер жасасудың дамыған институттары толықтырады. Қазақстанда бұл тәжірибе нашар таралған және қоғамда қалыпқа келтірілмеген. Сондай-ақ, әлемде кең таралған тәжірибе ұзақ серіктестік (үш жылдан бастап) және ресми неке құқығын толық немесе ішінара теңестіру болып табылады, ол некесіз бірге тұрушылардың құқықтарын қорғауға мүмкіндік береді. Бірақ сонымен бірге, осы тәжірибені енгізу туралы шешім қабылдағанға дейін барлық ықтимал тәуекелдер мен салдарын зерттейтін, сондай-ақ біздің қоғамның мәдени ерекшеліктерін ескеретін кешенді зерттеу жүргізу қажет.

ТҮЙІНДЕР

- Қазақстан мәнмәтініндегі «азаматтық» некелер, әдетте ресми неке құрудың алдындағы өзіндік «сынақ алаңы» болып табылады. Бұл тәжірибе қоғамда қалыптаса бастады. Мұндай жұптар, сайып келгенде, ресми неке құруды жоспарлайды.

- Некесіз бірлесіп өмір сүру көбінесе әлеуметтік-экономикалық себептердің салдары болып табылады. Мұны ерлі-зайыптылардың әлеуметтік-экономикалық жағдайы және болашаққа деген белгілі бір үміттері мен жоспарлардың болуымен (үйлену тойына ақша жинау, тұрақты табыс табу, жеке тұрғын үй сатып алу, оқуды аяқтау) түсіндірілуі мүмкін.

- Тіркелмеген қатынастардағы жұптардың өзін-өзі цензуралау жағдайлары байқалады. Көбінесе, ықтимал респонденттер қоғамдық айыптаудан қорқып, зерттеуге қатысудан бас тартты. Бұл қазақстандық қоғамда, әсіресе шағын қалалар мен шалғай өңірлерде дәстүрлі менталитеттің басым болуымен түсіндіріледі.

- Төтенше полюстердің ішінде некесіз бірге тұратындардың тіркелмеген некеге деген қарым-қатынасы: 1) ерлі-зайыптылар ретінде серіктестердің адалдығы мен қамқорлығын білдіретін «азаматтық» некені ресми неке арқылы сәйкестендіру; 2) тіркелмеген қатынастарды ерлі-зайыптылық құндылықтарды сақтауға міндеттемейтін, тұрақты емес қарым-қатынас деп қабылдау.

- Тіркелмеген қатынастарда серіктестердің діни көзқарастарына байланысты әртүрлі мінез-құлық үлгілері ерекшеленеді. Атап айтқанда, мынадай мінез-құлық үлгілері бар: ортақ діни тәжірибелерді сақтау (егер серіктестер бір конфессияға жататын болса); әр серіктестіктің діни әдет-ғұрыптары мен рәсімдерін сақтау (егер бірге тұратындар әртүрлі конфессияларға жататын болса); діни неке қию; серіктес үшін дінін өзгертуі; қандай да бір діни тәжірибенің болмауы.

- Қарым-қатынастар үзілген және мүліктің ықтимал бөлінуі жағдайында респонденттердің өз құқықтары туралы хабардар болуының жеткіліксіз деңгейі байқалады.

- Қазақстан заңнамасында тіркелмеген некеде тұратын адамдардың құқықтық қатынастары мен құқықтарын реттейтін нормалар жоқ.

- Зерттеу барысында тіркелмеген қатынастарда тұратын азаматтар туралы ресми статистикалық деректердің жетіспеушілігі анықталды.

- Тіркелмеген қатынастар үзілгеннен кейін немесе тұру кезінде туындайтын кейбір заңдық мәселелер медиативтік келісімдер жасасу арқылы реттелуі мүмкін, бірақ батыс елдеріне қарағанда (АҚШ, Ұлыбритания) Қазақстанда осындай заң келісімдерін жасау институты нашар дамыған. Осындай мүмкіндіктің бар екендігі туралы азаматтардың хабардар болу деңгейі өте төмен.

ҰСЫНЫСТАР

- Туысқан болып табылмайтын тіркелмеген қарым-қатынаста үй шаруашылығын бірлесіп жүргізуге қатысты ресми демографиялық статистиканы алу үшін ресми мемлекеттік статистиканы қалыптастыру бойынша шаралар шеңберінде сұрақтар қосу.
- Діни институттарда (мешіт, шіркеу, синагога және т.б.) тіркелген некелер саны бойынша ведомстволық-әкімшілік статистиканы жинау.
- Жағдайға мониторинг жасау және қадағалау үшін жүйелі негізде әлеуметтанулық зерттеулерге тіркелмеген қарым-қатынаста тұратындарға қатысты сұрақтарды енгізу.
- Құқықтық сауаттылықты, сондай-ақ азаматтардың экономикалық қорғалуын арттыру мақсатында Қазақстан азаматтары ресми некеде және тіркелмеген қатынастарда өз құқықтары мен міндеттері туралы көрнекі және қолжетімді ақпаратты көре алатын, сондай-ақ заңгерлік кеңес ала алатын ресурс құру қажет. Осы ресурста сондай-ақ отбасылық-гендерлік салада маманданған заңгерлер мен медиаторлардың мекенжайлары мен байланыстары орналастырылуға тиіс. Ақпараттық ресурс қала әкімдіктері жанындағы отбасы институтын қолдау орталықтары базасында құрылуы мүмкін.
- Некесіз бірге тұратындардың құқықтық қатынастарын реттейтін, әсіресе мүлік, мұрагерлік, әйелдердің құқығын қорғау мәселелеріне қатысты нормаларды әзірлеу және енгізу.
- Меншік иелерінің тізбесіне (сатып алу-сату шартында, мемлекеттік мекемелерге тіркеу кезінде) қарым-қатынастар бұзылған жағдайда олардың заңды қорғалуы мақсатында тікелей туыстық қатынастарда тұрмайтын ортақ иеленушілерді енгізу мүмкіндігі. Мұндай тәжірибе қазірдің өзінде дамыған елдерде (АҚШ, Ұлыбритания) іске асырылуда.
- Медиативтік келісімдер жасау арқылы алименттерді төлеу және меншік құқығына қатысты даулы мәселелерді реттеу мүмкіндігі туралы халықты хабардар ету.
- Сот дауларында мүлікті сатып алу, тұру және оған қызмет көрсету процесінде шығындарды растайтын құжаттарды сотта ұсынған кезде мүліктің үлесін немесе ақшалай өтемақыны алу мүмкіндігін ұсыну қажет. Мысалы, бірлескен төлемдер, техникалық қызмет көрсету, жөндеу және т.б.
- Ұзақ серіктестік қатынастар (мысалы, 5 жастан бастап) мен ресми неке арасындағы бірдей құқықтар мен міндеттерді ішінара немесе толық тану. Бірақ бұған дейін осы тәжірибені енгізудің одан әрі тәуекелдерін болдырмау үшін жан-жақты зерттеу жүргізу қажет.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Философиялық энциклопедиялық сөздік. 2010. Қолжетімді: <http://philosophy.niv.ru/doc/dictionary/philosophy/fc/slovar-192-2.htm#zag-337>.
2. Православие. Сөздік-анықтамалық. 2014.
3. Словарь русского языка: В 4-х т. / РАН, Лингвистикалық зерттеулер институты. Москва: Рус. яз.; Полиграфресурстар, 1999 Қолжетімді: <https://gufo.me/dict/mas/%D0%B2%D0%BD%D0%B5%D0%B1%D1%80%D0%B0%D1%87%D0%BD%D1%8B%D0%B9>.
4. Большой психологический словарь. 2007. Москва: Прайм-Еврознак. Қолжетімді: https://gufo.me/dict/psychologie_dict/%D0%93%D0%95%D0%9D%D0%94%D0%95%D0%A0%D0%9D%D0%90%D0%AF_%D0%A0%D0%9E%D0%9B%D0%AC.
5. Боголюбов А. С. Завадж // Ислам: энциклопедический словарь. Москва: Наука, ГРВЛ, 1991. – 71-72 б. – 315 б. ISBN 5-02-016941-2.
6. Социологический энциклопедический словарь. 2000. Москва. Норма, НОРМА-ИНФРА. М. Қолжетімді: https://gufo.me/dict/social/%D0%91%D0%A0%D0%90%D0%9A_%D0%9F%D0%A0%D0%9E%D0%91%D0%9D%D0%AB%D0%99.
7. Гидденс, Энтони. 2005. Социология. Глоссарий: Основные понятия и важнейшие термины. Москва: Эдиториал УРСС.
8. Гидденс, Энтони. 2005. Социология. Глоссарий: Основные понятия и важнейшие термины. Москва: Эдиториал УРСС.
9. Инглхарт-Вельцер құндылықтарына Дүниежүзілік шолу. Қолжетімді: <https://www.worldvaluessurvey.org/WVSContents.jsp?CMSID=findings&CMSID=findings>.
10. Социологический словарь Socium. 2003. Москва. Қолжетімді: <http://sociology.niv.ru/doc/dictionary/socium/fc/slovar-209.htm#zag-443>.
11. Словарь гендерных терминов. 2016. Қолжетімді: <http://a-z-gender.net/sozhitelstvo.html>.
12. Инглхарт-Вельцер құндылықтарына Дүниежүзілік шолу. Қолжетімді: <https://www.worldvaluessurvey.org/WVSContents.jsp?CMSID=findings&CMSID=findings>.
13. Инглхарт-Вельцер құндылықтарына Дүниежүзілік шолу. Қолжетімді: <https://www.worldvaluessurvey.org/WVSContents.jsp?CMSID=findings&CMSID=findings>.
14. Инглхарт-Вельцер құндылықтарына Дүниежүзілік шолу. Қолжетімді: <https://www.worldvaluessurvey.org/WVSContents.jsp?CMSID=findings&CMSID=findings>.
15. Мердок Дж. П. 2003. Социальная структура. Москва: ОГИ.
16. Giddens, Anthony. 1992. The Transformation of Intimacy: Sexuality, Love and Eroticism in Modern Societies. Cambridge: Polity. 23-32 б. Қолжетімді: https://psipp.itb-ad.ac.id/wp-content/uploads/2020/10/Anthony-Giddens-The-Transformation-of-Intimacy_-Sexuality-Love-and-Eroticism-in-Modern-Societies-1992-Stanford-University-Press.pdf.

17. Burgess, Ernest W. 1926. The Family as a Unity of Interacting Personalities. *Families in Society: The Journal of Contemporary Social Services*, Volume 7 Issue 1, 3–9 б. Қолжетімді: <https://doi.org/10.1177/104438942600700101>.
18. Noble, Trevol. 1995. The nuclear family and postmodern theory. *Hitotsubashi Journal of Social Studies* 27: 127-143 б.
19. Van de Kaa, Dirk J. 2001. Postmodern Fertility Preferences: From Changing Value Orientation to New Behavior/ *Population and Development Review* (27), 290-331 б.
20. Surkyn, Johan and Ron Lesthaeghe, R. (2004). Value Orientations and the Second Demographic Transition (SDT) в Northern, Western, and Southern Europe, *Demographic Research*, Special Collection 3, Article 3, 43-86 б. Қолжетімді: 10.4054/DemRes.2004.S3.3.
21. Lesthaeghe, R. 2020. The second demographic transition, 1986–2020: sub-replacement fertility and rising cohabitation—a global update. *Genus* 76, 10. Қолжетімді: <https://doi.org/10.1186/s41118-020-00077-4>.
22. Coontz, Stephanie. 2004. The World Historical Transformation of Marriage. *Journal of Marriage and Family* 66(4): 974 – 979 б. Қолжетімді: <https://doi.org/10.1111/j.0022-2445.2004.00067.x>.
23. Исупова, Ольга. 2013. «Два с лишним десятка лет трансформаций». *Демоскоп Weekly* №565-566. Қолжетімді: <http://www.demoscope.ru/weekly/2013/0565/tema01.php>.
24. «Неке (ерлі-зайыптылық) және отбасы туралы» Қазақстан Республикасының 2011 жылғы 26 желтоқсандағы № 518-IV Кодексі. Қолжетімді: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1100000518>.
25. Исупова, Ольга. 2013. «Теории формирования сожительства в современном мире». *Демоскоп Weekly* №565-566. Қолжетімді: <http://www.demoscope.ru/weekly/2013/0565/tema07.php>.
26. Қазақстан Республикасының Ұлттық экономика министрлігі Статистика комитеті және ЮНФПА. 2019. Біз, Қазақстан. Қолжетімді: <https://kazakhstan.unfpa.org/ru/publications/%D0%BC%D1%8B-%D0%BA%D0%B0%D0%B7%D0%B0%D1%85%D1%81%D1%82%D0%B0%D0%BD-80-%D1%81%D1%82%D1%80%D0%B0%D0%BD%D0%B8%D1%86>.
27. Деректер бір есепті кезеңде «Қазақстан Республикасында анасының жасы бойынша туған саны» мен «Қазақстан Республикасында анасының жасы бойынша тіркелген некеде тұрған әйелдердің тірі туған бала саны» арасындағы айырма ретінде есептеу жолымен алынды.
28. Қазақстандағы «Ұрпақ және Гендер» бағдарламасы бойынша ұлттық зерттеу. 2020. Қолжетімді: <https://kazakhstan.unfpa.org/ru/publications/национальное-исследование-по-программе-«поколения-и-гейдер»-в-казахстане>.
29. «Рухани жаңғыру» қазақстандық қоғамдық даму институты. Қолжетімді: <https://ru.kior.kz/2021/07/14/semejno-demograficheskaya-politika-2/>.
30. Инглхарт-Вельцер құндылықтарына әлемдік шолу. Қолжетімді: <https://www.worldvaluessurvey.org/WVSContents.jsp>.

31. «Отбасылық-демографиялық саясат» талдамалық баяндамасы, «Рухани жаңғыру» қазақстандық қоғамдық даму институты. 2021. Қолжетімді: <https://ru.kior.kz/2021/07/14/semejno-demograficheskaya-politika-2/>.
32. Фридрих Эберт қоры. 2021. «Қазақстандағы жастар: құндылықтарды бағалау, болжамдар және талпыныстар» зерттеуі. Қолжетімді: <https://library.fes.de/pdf-files/bueros/kasachstan/18456.pdf>.
33. Lichter D, Roempke Graefe D, & Brown JB. 2003. Is marriage a panacea? Union formation among economically disadvantaged unwed mothers. *Social Problems*, 50, 60–86. Қолжетімді: <https://doi.org/10.1525/sp.2003.50.1.60>.
34. Edin K, & Kefalas M. 2005. Promises I can keep: Why poor women put motherhood before marriage. Berkeley, CA: University of California Press. Қолжетімді: <https://inlnc.ru/7074RK>.
35. Perelli-Harris, B., & Gerber, T. P. 2011. Nonmarital Childbearing in Russia: Second Demographic Transition or Pattern of Disadvantage? *Demography*, 48(1), 317–342. Қолжетімді: <http://www.jstor.org/stable/41237722>.
36. Kimberly D. Cartwright. 2000. Shotgun weddings and the meaning of marriage in Russia, *The History of the Family*, 5:1, 1-22. Қолжетімді: [https://doi.org/10.1016/S1081-602X\(00\)00029-4](https://doi.org/10.1016/S1081-602X(00)00029-4).
37. Perelli-Harris, B. 2006. The Influence of Informal Work and Subjective Well-Being on Childbearing in Post-Soviet Russia. *Population and Development Review*, 32(4), 729–753. Қолжетімді: <http://www.jstor.org/stable/20058925>.
38. Surkyn, Johan and Ron Lesthaeghe, R. 2004. Value Orientations and the Second Demographic Transition (SDT) in Northern, Western, and Southern Europe, *Demographic Research, Special Collection 3, Article 3*, 43-86. Қолжетімді: 10.4054/DemRes.2004.S3.3
39. Carlson E, Klinger A. 1987. Partners in life: unmarried couples in Hungary. *Eur J Popul. Nov*;3(1):85-99. Қолжетімді: 10.1007/BF01797093.
40. Sobotka, T., Zeman, K. & Kantorová, V. 2003. Demographic Shifts in the Czech Republic after 1989: A Second Demographic Transition View. *European Journal of Population* 19, 249–277. Қолжетімді: <https://doi.org/10.1023/A:1024913321935>.
41. Zaidi, B., & Morgan, S. P. 2017. THE SECOND DEMOGRAPHIC TRANSITION THEORY: A Review and Appraisal. *Annual review of sociology*, 43, 473–492. Қолжетімді: <https://doi.org/10.1146/annurev-soc-060116-053442>.
42. Hiekel, N., Liebroer, A. C., & Poortman, A.-R. (2012). The meaning of cohabitation across Europe. Paper presented at the European Population Conference, Stockholm, Sweden. Қолжетімді: 10.1007/s10680-014-9321-1
43. islam.kz. Қазақстан: никах через ЗАГС. Қолжетімді: <https://islam.kz/ru/news/kazakhstan/kazakhstan-nikah-cherez-zags-3752/#gsc.tab=0>.
44. FindLaw. АҚШ азаматтарына арналған заңгерлік кеңес беру сайты. 2018. Cohabitation: Background and Legal Issues. Қолжетімді: <https://www.findlaw.com/family/living-together/cohabitation-background-and-trends.html>.
45. FindLaw. АҚШ азаматтарына арналған заңгерлік кеңес беру сайты. 2018.

Cohabitation Agreements. Қолжетімді: <https://www.findlaw.com/family/living-together/nonmarital-agreement-living-together-contracts.html>.

46. Ұлыбритания және Солтүстік Ирландия Біріккен Корольдігінің азаматтарына көмек көрсету орталықтарының сайты. Қолжетімді: <https://www.citizensadvice.org.uk/family/living-together-marriage-and-civil-partnership/living-together-and-marriage-legal-differences/>.

47. Португалияның электрондық үкіметінің сайты. Қолжетімді: <https://eportugal.gov.pt/en/cidadaos/casar-ou-viver-em-uniao-de-facto#:~:text=Two%20persons%20are%20considered%20to,have%20a%20life%20in%20common.>

48. Hayes, A., & Higgins, D. (Eds.). (2014). Families, policy and the law: Selected essays on contemporary issues for Australia. Melbourne: Australian Institute of Family Studies. Қолжетімді: <https://aifs.gov.au/sites/default/files/publication-documents/fpl.pdf>.

49. Электронды басылым мұрағаты заңгер және заң. 2021. Азаматтық неке: тәуекелдер, қиындықтар. Қолжетімді: https://uz.ligazakon.ua/magazine_article/EA014950.

50. РКФСР КХК-нің 1917 жылғы 18 (31) желтоқсандағы «Азаматтық неке туралы, балалар туралы және мемлекеттік актілер кітабын жүргізу туралы» декреті, Қолжетімді: <http://www.hist.msu.ru/ER/EText/DEKRET/17-12-18.htm>.

51. 1918 жылғы 20 қаңтардағы (2 ақпан) «Шіркеуді мемлекеттен және мектепті шіркеуден бөлутуралы» декреті. Қолжетімді: <https://docs.cntd.ru/document/9054838>.

52. «Неке, отбасы және қорғаншылық туралы заңдар кодексін қолданысқа енгізу туралы» ЖРОАК 1926 жылғы 19 қарашадағы қаулысы (Кодекспен бірге). Қолжетімді: <https://inlnk.ru/Pm5ol5>.

53. «Неке (ерлі-зайыптылық) және отбасы туралы» Қазақстан Республикасының 2011 жылғы 26 желтоқсандағы № 518-IV Кодексі. Қолжетімді: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1100000518>.

54. Қазақстан Республикасының Ұлттық Банкі Басқармасының «Клиенттердің банктік шоттарын ашу, жүргізу және жабу қағидаларын бекіту туралы» 2016 жылғы 31 тамыздағы № 207 қаулысы. Қолжетімді: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/V1600014422>.

55. Қазақстан Республикасы Денсаулық сақтау министрінің 2017 жылғы 16 қазандағы № 763 бұйрығы «Қазақстан Республикасында анестезиологиялық және реаниматологиялық көмек көрсетуді ұйымдастыру стандартын бекіту туралы». Қолжетімді: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/V1700015953>.

56. «Неке (ерлі-зайыптылық) және отбасы туралы» 2011 жылғы 26 желтоқсандағы № 518-IV Қазақстан Республикасының Кодексі. Қолжетімді: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1100000518>.

57. Неке (ерлі-зайыптылық) және отбасы туралы» Қазақстан Республикасының 2011 жылғы 26 желтоқсандағы № 518-IV Кодексінің 139 бабы.

58. Неке (ерлі-зайыптылық) және отбасы туралы» Қазақстан Республикасының 2011 жылғы 26 желтоқсандағы № 518-IV Кодексінің 99 бабы.

1-ҚОСЫМША

ЖОБАНЫ ОРЫНДАУДЫҢ ЖҰМЫС ЖОСПАРЫ

№	Іс-шара атауы	ұзақтығы
	Дайындық жұмысы	10 күн
1.	Ғылыми әдебиеттер мен статистикалық деректерге шолу жасау	4 күн
2.	Әлеуметтанулық құралдарды әзірлеу (зерттеу бағдарламасы, сұхбат құралнамасы)	4 күн
3.	Пилоттық зерттеу жүргізу	1 күн
4.	Зерттеу бағдарламалары мен құралнамасын мемлекеттік тілге аудару	1 күн
	Сұхбатты ұйымдастыру және жүргізу	31 күн
5.	Қызметкерлерді іссапарға жіберу үшін құжаттарды әзірлеу	1 күн
6.	Сұхбат жүргізу	30 күн
	Деректерді өңдеу	22 күн
7.	Сұхбаттың транскриптерін дайындау (аудиоматериалды мәтіндік нысанға аудару)	20 күн
8.	Зерттеу бағдарламасына сәйкес алынған материалды блоктарға бөлу	2 күн
	Деректерді ғылыми талдау және түсіндіру	22 күн
9.	Талдау есебін дайындау	20 күн
10.	Зерттеу қорытындысы бойынша ұсыныстар әзірлеу	2 күн
	Барлығы	85 күн

2-ҚОСЫМША

«Азаматтық неке Қазақстандағы неке-отбасы қатынасының моделі/түрі ретінде»

ТАҚЫРЫБЫНДАҒЫ ТЕРЕҢ СҰХБАТ ГАЙДЫ

Интервьюер: Ең басынан бастап респонденттің ерте жастағы некенің себептері мен проблемаларына қатысты өте маңызды мәселелерді онымен талқылағыңыз келетініне назар аудару өте маңызды.

РЕСПОНДЕНТКЕ ӨТІНІШ ЖАСАУ!

Саламатсыз ба! Менің аты-жөнім _____.

Мен «Рухани Жаңғыру» қазақстандық қоғамдық даму институтының Отбасын зерттеу орталығы атынан келіп отырмын

КІРІСПЕ БӨЛІМ

СЕБЕПТЕРІ ЖӘНЕ УӘЖДЕРІ

1. Сізбен қалай сөйлескен ыңғайлы? (атыңыз/лақап атыңыз)

2. Сіз серіктесіңізбен қалай танысқаныңыз туралы айтып бере аласыз ба?

Нақтылаңыз:

- Қаншалықты ұзақ таныс болдыңыз? Сіз онымен көп тұрып жатырсыз ба?
- Бірге тұрған уақытта Сіз неше жаста болдыңыз?
- Сіздің серіктесіңіздің ұлты, діни сенімі сіздікімен бірдей ме?
- Сіз бұрын басқа біреумен тұрдыңыз ба әлде бұл сіздің бірінші маңызды қадамыңыз ба?

3. Сіздің туысқандарыңыз Сіздің серіктестікпен қарым-қатынасыңыз туралы біле ме?

Нақтылаңыз:

- Олар осындай қарым-қатынасқа қалай қарайды?
- Сіздің серіктесіңізге қалай қарайды?
- Сіздің серіктесіңіздің туысқандары қарым-қатынастарыңыз туралы біле ме?

- Олар Сізді қалай қабылдады? Олардың қарым-қатынасы өзгерді ме?
- Сіздің ата-анаңыздың азаматтық некеде бірге тұру тәжірибесі болды ма?

4. Сіз неліктен бірге тұрамыз деп шештіңіз?

Нақтылаңыз:

- Қайда тұрасыз? (жалдап, жатақханада, өзімнің немесе серіктестің үйінде, ата-анаммен)
- Егер үйді жалдап тұратын болсаңыз, жалға алуды кім төлейді?
- Сіз неше жыл бірге тұрып жатырсыз?
- Азаматтық некеде тұруға не себеп болды?
- Сіздің ойыңызша бірге тұру — Сіздің отбасылық қарым-қатынасыңыздың алдындағы «дайындық» па?

5. Ер адамдарға: Қазақстанда экономикалық дағдарысқа және халықтың көп бөлігінде несие болуына қарамастан көл-көсір той жасайды, Сіздің ойыңызша бұл дұрыс па?

Нақтылаңыз:

- Сіз үйленіп, той жасауды жоспарлап отырсыз ба?
- Сіздің қандай той жасағыңыз келеді? (қаражатқа қарай не көл-көсір)

Әйелдер үшін: Әрбір қыз бала көл-көсір той жасағанды армандайды, Сіз осы пікірмен келісесіз бе?

Нақтылаңыз:

- Сіз тұрмысқа шығып, той жасауды жоспарлап отырсыз ба?
- Сіздің қандай той жасағыңыз келеді немесе армандап жүрсіз (қаражатқа қарай не көл-көсір)?

6. Үйленгеннен/тұрмысқа шыққаннан кейін адам жеке еркіндігінен айрылады деген пікірге келісесіз бе?

Нақтылаңыз:

- Сіз үшін жеке еркіндігіңдегі маңыздысы не болып табылады? Қаржылық еркіндік пе? Тәуелсіз шешім қабылдау ма? Тұрмыстағы шаруашылықты өз бетінше жүргізу ме?

НЕГІЗГІ БӨЛІМ

МІНДЕТТЕРДІ БӨЛУ, ӨМІР СҮРУ

7. Сіздің негізгі табыс көзіңіз қайдан? (жұмыс, шәкіртақы, жәрдемақы, өзіңіздің бизнесіңіз)

Нақтылаңыз:

- Материалдық жағынан Сізге кім көмектеседі? (ата-анам, туысқандарым, серіктесім)
- Ол тұрақты көмектесіп тұра ма?

8. Сіз ортақ табысты қалай бөлесіз?

Нақтылаңыз:

- Сіз бірге ірі шығындар жасауды жоспарлап отырсыз ба? (машина, пәтер сатып алу, бірге саяхаттау)
- Сіз өз қажеттіліктеріңізге жұмсайтын ақшаны (сатып алулар, хобби, күтім жасау және т.б.) серіктесіңізбен талқылайсыз ба?
- Жұптағы негізгі табысты кім әкеледі?
- Сіз және сіздің серіктесіңіз бірігіп несие алдыңыз ма? Болашақта Сіз оны алуды жоспарлап отырсыз ба? Сіз несиені өзіңізге немесе серіктесіңізге ресімдейсіз бе?

9. Үйдегі міндеттерді қалай бөлесіздер?

Нақтылаңыз:

- Кім тамақ жасайды? Қаншалықты жиі?
- Үйді тазалаумен кім айналысады?
- Коммуналдық шоттарды кім төлейді?
- Азық-түлікті кім сатып алады?

10. Балаңыз бар ма? (бірлескен немесе алдындағы некеден)

Нақтылаңыз:

- Жоқ болса, болашақта ата-ана болуды жоспарлап отырсыз ба?
- Балаңыз болса, балаңыздың дүниеге келуі Сіздің серіктеспен бірге тұрған өміріңізге қалай әсер етті?
- Балаңызбен қаншалықты жиі әңгімелесесіз? Әңгімелесу кезінде неге басымдық бересіз?
- Бала тәрбиесімен кім айналысуы керек?
- Балаңыздың бойында қандай отбасылық құндылықтарды сіңіресіз?

- Баланы балабақшаға/мектепке/үйірмелерге кім апарады?
- Баланың үй тапсырмасын орындауына кім көмектеседі (балабақша, мектеп тапсырмаларын)?
- Балалармен бос уақытты қалай өткізесіз?

11. Серіктесіңіз балаларды материалдық-техникалық жағынан қолдауға қатыса ма? Егер қолдаса, қаншалықты жиі?

КОРЫТЫНДЫ БӨЛІМ

СЕРІКТЕС АРАСЫНДАҒЫ ҚАРЫМ-ҚАТЫНАС, САЛДАРЫ

12. Сіздің өміріңіздегі қарым-қатынастың және бірге тұру кезінде болған өзгерістер туралы айта аласыз ба?

Нақтылаңыз:

- Бірге өмір сүру кезінде Сіз қандай құндылықтарды бірінші орынға қойдыңыз?
- Бос уақытты бірге қалай өткізесіздер?
- Сіздің қызығушылығыңыз, хоббиіңіз бар ма және ол өзгерді ме? Сүйікті ісіңізбен айналысып жүрсіз бе әлде мәжбүрлі түрде тастап кеттіңіз бе?
- Сіздің психологиялық көңіл-күйіңіз өзгерді ме?
- Қоршаған ортаңыз, таныстарыңыз өзгерді ме?

13. Сіз қазіргі уақытта бірге тұрып жатқан өміріңізге көңіліңіз тола ма?

Нақтылаңыз:

- Серіктесіңізбен қандай тақырыптарды жиі талқылайсыз (болашақ армандар мен жоспарлар, баланы тәрбиелеу және қамқорлық жасау, бірлесіп жұмсаған шығындар және т.б.)?
- Қазір Сіздерді не байланыстырады (махаббат, ортақ қызығушылықтар, балалар, сексуалды сәйкестілік, жалғыздықтан қорқу)
- Опасыздық әрекеттеріне қалай қарайсыз?
- Сіз бірнекелі немесе полигамды қатынастасыз ба? (Сіздің серіктесіңіз тұрақты біреу ме әлде бірнешеу ме?)

14. Сіздің оның мінезінің немесе тәртібінің, әдетінің немесе хоббиінің кейбір ерекшеліктеріне (алкоголизм, ойынқұмарлық, агрессияшыл және т.б.) көңіліңіз тола ма?

Нақтылаңыз:

- Сіздің жұпта ұрыс-керістер, жанжалдар жиі бола ма?
- Әдетте ұрыс-керістер, жанжалдар неден басталады?
- Сіз қарым-қатынастағы ұрыс-керістерді қалай шешесіз? (татуласу, жағдайды талқылау, басқа адамдардан көмек сұрау (ата-аналарынан, достарынан және т.б.))
- Сізге қатысты қол көтеру, күш көрсетіп қорқыту жағдайлары болды ма?

15. Сіздің ойыңызша серіктеспен байланысты үзудің қандай салдары болуы мүмкін?

Нақтылаңыз:

- Сіздің балаңыз кіммен қалады? (бар болса)
- Мүлікті бөлуді жоспарлайсыз ба? (машина, пәтер, сыйлықтар)
- Осы жағдайда қандай психологиялық салдар болуы мүмкін?

16. Некесіз бірге тұру мен ресми некенің арасында артықшылықтар бар ма?

Нақтылаңыз:

- Кемшіліктері бар ма? Қандай?

17. Ресми некеге тұруға не кедергі келтіреді?

18. Өзіңіз туралы айтыңызшы. Қазір неше жастасыз?

Респонденттің деректері. Үлгіні толтырыңыз.

Атыңыз _____

Жасыңыз _____

Біліміңіз _____

Немен айналысасыз _____

Ұлтыңыз _____

Діни сеніміңіз _____

3-ҚОСЫМША

«Азаматтық неке Қазақстандағы неке-отбасы қатынасының моделі/түрі ретінде»

ТАҚЫРЫБЫНДАҒЫ ТЕРЕҢ СҰХБАТЫНЫҢ ТРАНСКИПТІЛЕУ ҮЛГІСІ

Интервьюер: Ең басынан бастап респонденттің ерте жастағы некенің себептері мен проблемаларына қатысты өте маңызды мәселелерді онымен талқылағыңыз келетініне назар аудару өте маңызды.

РЕСПОНДЕНТКЕ ӨТІНІШ ЖАСАУ!

Саламатсыз ба! Менің аты-жөнім _____.

Мен «Рухани Жанғыру» қазақстандық қоғамдық даму институтының Отбасын зерттеу орталығы атынан келіп отырмын

КІРІСПЕ БӨЛІМ

СЕБЕПТЕРІ ЖӘНЕ УӘЖДЕРІ

1. Сізбен қалай сөйлескен ыңғайлы? (атыңыз/лақап атыңыз)?

- Жәй атыммен атай беріңіз, атым Роза.

2. Роза, Сіз серіктесіңізбен қалай танысқаныңыз туралы айтып бере аласыз ба?

- Менің үлкен ағам мені күйеуіммен, серіктесіммен таныстырды, біз әлі күнге дейін некеге тұрған жоқпыз, міне 27 жыл болды. Мені әкемнің туған күніне шақырды. Ағам мені өзімен бірге алып барды, сол жерде мен, қонақта өзімнің күйеуіммен таныстым.

- Қаншалықты ұзақ таныс болдыңыз?

- Мен қазан айында келдім, сосын қарашада інімнің туған күні болды, мені тағы туған күнге шақырды. Мен тағы туған күнге бардым, содан кейін ол желтоқсан айында келді жаңа жылға. Сосын кетіп қалды, біздің арамызда ештеме болған жоқ, біз жәй кездесіп жүрдік.

- Ол да Атырауда тұра ма?

- Иә, Атырауда. Оның бірінші отбасы болды, екі баласы бар, балалары

кішкентай, балаларына өзі қарайтын. Біріншісі 4 жаста, екіншісі 3 жаста болды.

- Бұл нешінші жылы болды? Сіз бірге қанша жыл тұрып жатырсыз?

- 1996 жылы қосылдық. Ол маған рождествоға келді, сосын мен оны ағаммен таныстырдым. Ол 14 қаңтар күні келді, мен оған ұлдарыңды алып кел деп айттым, өйткені ол балаларын апасына тастап кететін және алаңдап отыратын. Ол ұлдарын алып үйге келді, мен ата-анамның үйінде жалғыз тұрып жатқан болатынмын, содан бастап біз осы үйде тұрып жатырмыз. Ол ұлдарын өзі тәрбиелеп отырса да өзінің пәтерін әйеліне тастап кетті.

- Ол дұрыс жасаған.

- Иә, осы 14 қаңтарды біз атап өтеміз, өйткені сол күні ескі жаңа жылды атап өткенде балаларымен келіп, қалған болатын. Ол колбаса жасайтын цехта жұмыс істеді, менің үйімнен жұмысқа кетіп, қайтып үйге келетін. Сол сәттен бастап міне 26 жыл бірге тұрамыз, жақында 27 жыл болады.

- Бірге тұра бастаған уақытта Сіз неше жаста болдыңыз?

- Танысқан кезде 21 жаста болдым, 22 жасымнан бастап бірге тұра бастадық.

- Ұлттарыңыз бірдей ме?

- Жоқ мен метискамын, шешем молдаванка, ал әкем қазақ. Ал ол орыс, ол да метис, анасы марийка, ал әкесі орыс.

- Роза, бұл Сіздің бірінші маңызды қадамыңыз ба?

- Жоқ, мен алдында тұрмыста болдым, онымен 3 жыл бірге тұрдым, Мен Ресейде Саратовта тұрдым.

- Роза, бірінші некеден балаңыз бар ма?

- Қызым бар.

3. Сіздердің қарым-қатынастарыңызға туысқандарыңыз қалай қарады?

- Менің ағам бар, ол дұрыс қарады. Мен бір жыл жалғыз тұрдым, маған біреу қажет болды, мен Саратовтан кетіп қалдым, өйткені жалғыз болдым, ата-анам ерте қайтыс болды, мен 8 жасқа толғанда әкем қайтыс болды. Мен 16 жасқа толғанда жетім болып қалдым, тек ағам бар. Ағам бөлек тұрды, оның өзінің отбасы бар, үш ұлы болды қиын жылдар болды, 1995 жылы тіпті қиын болды, жұмыс болған жоқ, балық сатумен айналыстым, балықты кептіріп саттым.

- Ал Сіздің ағаңыз оған қалай қарады? Кешіріңіз, оның аты кім?

- Оның аты Андрей. Ол оған жақсы қарайды. Менің немере інілерім де бар, бірақ Андрей қазақ тілінде таза сөйлейді, ол қазақтардың арасында ауылда өсті, оның салт-дәстүрді, қазақша білгені оларға ұнады. Олар оны жақсы көріп кетті.

- Андрейдің туыстары Сіз туралы Сіздің қарым-қатынасыңыз туралы біле ме?

- Әрине білді, оның да ата-анасы жоқ. Әкесі ерте қайтыс болған, анасы біз қосылғаннан кейін 3 жылдан кейін 38 жасында қайтыс болды. Ол да жас кезінде жетім қалды, апалары бар.

- Роза, олар Сізді қалай қабылдады?

- Жақсы, қайын сіңілерім мені сыйлайды, жақсы көреді. Мен оны бала-сымен қабылдадым, ол да мені қызыммен қабылдады. Бірге тәрбиеледік, мен тек 10 жылдан кейін оған бала туып бердім. 10 жылға дейін туғым келмеді, өйткені балаларды өсіріп, тәрбиелеу керек болды. Қызым 10 жасқа толғанда мен ортақ балалы болуды шештім. Біздің некеміз нығая түсті. Менің күйеуім жақсы. Біріншісі де жақсы болды, бірақ екі жаққа кеттік.

- Роза, әке-шешеніз ресми некеде болды ма?

- Иә, ресми тіркелген.

4. Роза, Сіздер неге бірге тұрамыз деп шештіңіздер? Оған не себеп болды?

- Мүмкін біз бір-бірімізді жақсы көрдік, ол қызыма өте жақсы қарады, оны жақсы көрді, мен де оның ұлдарына жақсы қарадым, олар өте тамаша балалар. Қазір олар үлкен, өсіп кеткен, үйленген, немерелеріміз бар.

- Роза, Сіз қайда тұрасыз, өзіңіздің үйде ме?

- Иә, біздің үйде тұрамыз, қазір біз үлкен үй салып алдық.

- Бірге ме?

- Бірге, біз некеге тұрған жоқпыз, азаматтық некеде тұрамыз, балаларымыз 50 жасқа толғанда некеге отырасыңдар деп айтады. (күліп)

- Роза, бірге тұру жастар үшін отбасылық қарым-қатынастағы «дайындық» деп айтады, Сіздер үшін қалай? Сіздер де солай болды ма, бір-біріңізге мінезіңіз сәйкес келе ме деп бірге тұрдыңыздар ма?

- Жоқ, ондай болған жоқ. Бірден бірге тұра бастадық, бірге боламыз ба, болмаймыз ба деп мен ойлаған жоқпын. Бізді балаларымыз қосты, оларды бағып-қақтық, балабақшаға апардық. Біз балаларды бөлген жоқпыз, бөліп қарамадық. Ол әйелінен ажырасқаннан кейін көп уақыт жалғыз өзі ұлдарын тәрбиеледі, ұлдар ананың қамқорлығын көрген жоқ. Мен оларға өз балаларыма қараған сияқты қамқорлық жасадым, шомылдырдым, бәрін сатып әпердім. Менің қызым бар, оның ұлдары бар, түрлі жыныстағы балалар. Қызым оны жақсы көріп, бірден папа деп атап кетті. Ол кішкентай 3 жаста ғана болатын.

5. Роза, әрбір қыз бала көл-көсір той туралы армандайды. Ал сіздің пікіріңіз қандай?

- Мен тұрмысқа шықтым, көл-көсір той болды. Екінші рет жасағым келмес еді, ол кезде 1996 жылдары өте қиын кезең болды.

- Қарапайым той болды ма?

- Жәй кешкі отырыс болды.

Ал той туралы армандадыңыз ба?

- Жоқ, екінші рет армандаған жоқпын. Мұның барлығынан мен өткенмін. Екінші рет той жасағым келмеді, ақша балаларға қажет болды, сондықтан жәй отырыс жасадық. Менің туысқандарым, оның туысқандары үйге жиналып біздің үйде осы оқиғаны атап өттік, сонымен бітті.

6. Үйленгеннен/тұрмысқа шыққаннан кейін адам жеке еркіндігінен айрылады деген пікірге келісесіз бе?

- Білмеймін, еркіндігінен айрылатын шығар. Сен тұрмысқа шыққансың, ал ол үйленген, қандай да бір міндеттемелер болады ғой. Бұл туралы ойланған жоқпын, бізде бәрі жақсы, ретімен өмір сүріп келеміз. Ол маған ресми тіркелейік деп ұсыныс жасаған күндері де болды. Балалар ержетті, ал біз әлі қарым-қатынасымызды заңдастырған жоқпыз. Төлқұжаттағы мөр маңызды емес.

- Ол қолқа салды ма?

- Иә, егер аман-сау болсақ 2 жылдан кейін некеге тұрамыз. Ресми некеде боламыз.

- Жақсы болады. Сіз заңды түрде қорғалатын боласыз. Сіз үшін жеке еркіндіктегі ең маңызды нәрсе не? Қаржылық еркіндік пе? Шешім қабылдаудағы тәуелсіздік пе? Шаруашылықты өзің жүргізу ме?

- Қаржылай шығар, мен оған екі бала тауып бердім. Кіші қызым 15 жаста. Қызымның болашағы жақсы болса екен деп ойлаймын. Біз жас емеспіз. Ол 50 жаста, мен 48 жастамын. Бүгін сағат 12-де менің туған күнім болады, 3 мамыр.

- Жақсы. Алдын ала құттықтаймын

- Рақмет!

НЕГІЗГІ БӨЛІМ

МІНДЕТТЕРДІ БӨЛУ, ӨМІР СҮРУ

7. Сіздің негізгі табыс көзіңіз қайдан? Жұмыс па, әлде бизнес пе?

- Бұрын мен жеке кәсіпкер болдым. 10 жыл жеке кәсіпкер болдым. Біздің компания, олар кетіп қалды, 10 жыл соларда істедім. Жұмысым аяқталғаннан кейін барлық жерге мамандығым аспаздық бойынша резюме бердім, табылған жоқ. Бір жыл үйде жұмыссыз отырдым, күйеуім тапты. Қазір мейрамханада аспаз болып істеймін. ЖК-нің және табысымыздың арқасында үй салып алдық. Бірлесіп, күйеуім тамақ тасып, апарып тұрды, мен үйден та-

мақ дайындадым, менде үйден тамақ істеуге рұқсат болды. Мен үйден тамақ дайындадым, күйеуім апарып беріп тұрды, менің рұқсатым болды.

- Роза, Сіздер бірге тұра бастағанда Сіздерге материалдық жағынан біреу көмектесті ме? Туысқандар?

- Жоқ.

- Өздеріңіз бе?

- Иә, өзіміз. Ағамның жағдайы онша болған жоқ. Үш баласы бар, әйелі жұмыстан қысқарып қалды. Біз екеуміз балықпен айналыстық, колбаса цехында жұмыс істедік, әйтеуір екеуміз дамыл таппадық.

8. Бірлескен табысты қалай бөлесіздер? Сіз бірге ірі шығындар жасауды жоспарлап отырсыз ба? (машина, пәтер сатып алу, бірге саяхаттау)

- Біздің машинамыз бар, оның моторлы қайығы бар, қазір ол оны жалға береді. Ол бұрын теңізде жұмыс істеген, қазір мамандығы бойынша жұмыс істейді.

- Машина, қайық сатып алардың алдында Сіздер оны жоспарладыңыздар ма?

- Ол менімен әрдайым ақылдасатын, мен оған қарсы болған жоқпын. Содан кейін машина алды, оны ұлым жүргізді, ЖК болғанда тамақ тасыды. Егер күйеуім жұмыста болса, ұлым тамақ тасиды. Бір күні машинаны соғып алды, машина менікі болатын. Оқасы жоқ. Машина алғымыз келеді, бірақ қазір қаржы жағынан кішкене қысылып отырмыз. Үй салдық, екінші қабатын жасау керек.

- Роза, сіз өзіңіздің қажеттілігіңізге ақша жұмсағанда Андреймен ақылдасасыз ба?

- Жоқ, ақша — ол менікі, үйдің барлық шығындарын, тамаққа, коммуналдық қызметтерді ол төлейді. Шамалы несиеміз бар, оны да сол төлейді

- Несиені өзіне ресімдеген бе?

- Иә, мен өз тапқан ақшамды өзім жұмсаймын, жетпей жатса одан сұрап аламын.

- Негізгі табыс табатын Андрей ме?

- Иә, мен ол сияқты ақшаны көп таппаймын.

- Несие алғанда өзіне ресімдей ме?

- Иә, ол өз атынан алды, көп ақша, өзі төлейді.

9. Үйдегі міндеттерді қалай бөлесіздер? Кім тамақ жасайды? Жиі ме?

- Мен жұмыста болғанда тамақты ол жасайды, өте дәмді пісіреді. Үйде болғанда өзім жасаймын. Балаларымыз үлкен, қызым да жасайды, бізде бөлу деген жоқ.

Үй жинаумен кім айналысады?

- Мен, қызым екеуіміз жинаймыз. 3 күн демалысым болғанда, біз өзіміздің жер үйімізде тұрамыз, 18 соток жеріміз бар, шаруашылығымыз, бау-бақшамыз бар, оның барлығымен күйеуім айналысады, мен көмектесемін. Ал үйдің жұмысы ол әйелдің міндеті.

- Азық-түлікке бірге барасыздар ма?

- Азық-түлікке бірге барамыз, бізде 90-шы жылдардағы сияқты қаппен, барлығын жәшікпен аламын, ал қалған ұсақ -түйекті дүкеннен аламын. Картошка, қант барлығын 50 кг, 20 кг ет, тауықты көп қылып алып қоямын. Әрине, өзіміздікі де бар. Менің тоңазатқышым өте үлкен, соны толтырып қоямын

10. Роза, Сіздің некеден 4 балаңыз және ортақ екі балаңыз бар ма?

- Бізде 3-еу болды. Оның екі ұлы және менің 1 қызым. Қазір бізде 5-еу, ортақ қызымыз бен ұлымыз бар.

- Ортақ некеден балалардың өмірге келуі Сіздің өмірлеріңізге қалай әсер етті?

- Жоқ, керісінше.

- Нығайтты ма?

Иә, нығайтты. Бізде солай болды, біз жоспарлаған болатынбыз. Оның екі ұлы бар, менің қызым бар, ол қыз баланы өте жақсы көретін. Бірінші ортақ баламыз ұл болды. 4 жылдан кейін жоспарлап, таблицамен қыз тудым. Ол қызым туғанға дейін сенген жоқ. Оның қуанышында шек болмады. Қазір ол ең кішкентайы. 15 жаста. Үлкен балаларымыз жақсы көмектесті, үлкен қызым 29-да. Ол балаларды асырауға, тәрбиелеуге көп көмектесті.

- Ал Сіз балалармен қалай сөйлесесіз?

- Менің үлкен қызым досым сияқты, сағаттап сөйлесеміз, ол маған сенеді, мен оған барлық сырымды айтамын. Біздің қарым-қатынасымыз осындай. Кіші ұлым да маған бәрін айтады. Сенеді. Қазір 19 жаста. Ортаншым да солай. Ал үлкеніміз ол тұйық, ішпейді. Барлық балаларымыз спортсмендер. Үлкен ұлым 30 жаста, үйленген жоқ. Оған ішпейтін, шекпейтін қыз керек. Намаз оқитын қыз керек шығар. Жұмыс, үй, үй шаруашылығына көмектеседі. Үлкен қызым тұрмысқа шыққан, ортаншы ұлымыз үйленеген. Немерелеріміз бар.

- Өзінің адамын кездестірген жоқ шығар. Роза, үйде кім бала тәрбиесімен айналысу керек?

- Бала тәрбиесімен мен айналысатын шығармын. Мен қатал ана ретінде оларды жазалай аламын. Ал папамыз өте жұмсақ, балаларды жақтайды. Маған ұрысады.

- Балалардың бойында қандай отбасылық құндылықтарды сіңіресіз?

- Адалдық, мейірімділік, адам болса дейміз.

- Үлкендерді сыйлау ма?

- Әрине.

- Есіңізде ме, балалар кішкентай болғанда оларды балабақшаға, мектепке кім апарды?

- Мен жұмыста болсам күйеуім. Мен демалатын болсам онда өзім. Ал қаратэге өздері барды. Кішкентайларын күйеуім апарады. Бұрын автобуспен өзіміз апаратынбыз, ол апарып тастайды, мен алып қайтамын. Ортақ баламызды күйеуім өзі апарады, қызым тіпті жаяу жүрген жоқ, сабаққа апарып, алып келеді. Кіші ұлымыз 19 жаста, ол колледжде оқиды, ол есейген, әкесінің апарғанын қаламайды.

- Қызыңыз қандай мектепте?

- Мектеп ***.

- Үй тапсырмасын орындауға кім көмектесті?

- Негізінен мен, бірдемені түсінбесем, ол көмектесетін. Үлкен балалар өздері жасайтын, қызым үздік бітірді, ол Оралда университетті қызылға бітірді. Ұлым да. Үлкендері өздері дайындалатын, интернет болған жоқ, олар кітап оқып отыратын. Ал кішілерін қадағалап, тексеріп, мәжбүрлеу керек. Қазір 8 -ші сыныпта, оларға қиын, пандемия болды, көп нәрседен қалып қойды, 3-тер пайда бола бастады.

- Роза, балалармен бос уақытты қалай өткізесіздер?

- Өзіміздің өзеніміз бар, жазда жолдас қызыма Астраханға барамын, Оралға да, Ақтауға да барып тұрамыз.

- Теңізде болдыңыз ба?

- Иә бардым, күйеуімнің қолы бос емес жұмыс, мен өзім бардым.

ҚОРЫТЫНДЫ БӨЛІМ

СЕРІКТЕС АРАСЫНДАҒЫ ҚАРЫМ-ҚАТЫНАС, САЛДАРЫ

12. Сіздің өміріңіздегі қарым-қатынастың және бірге тұру кезінде болған өзгерістер туралы айта аласыз ба?

11. Роза, Сіздің жастық шағыңызға қайта оралайық, Андреймен танысқаннан кейін бірге өмір сүре бастағанда Сіздің өміріңіз өзгерді ме? Сіз нені сезіндіңіз?

- Әрине, өзгерді. Мен өзіме сенімді болдым, ер адам болды, үй шаруасына көмектесті, жеке үй, мен бақытты болдым, көп уақыт жалғыз болдым. Бірінші күйеуім келемін деп жүретін, біз ажырасқаннан кейін 2 айдан кейін келді. Ол біреумен тұратынымды білген шығар. Келіп, менің артымнан неге келмегенін айтып кешірім сұрады. Біз онда ауылда тұрдық. Маған ұнамайтын. Содан кейін кетіп қалдым. Ол бір жылдан кейін келді. Онда мен Андреймен тұрып жатқан болатынмын. Мен бармаймын, осы күйеуімді жақсы көремін деп айттым.

- Роза, Сіз бірге өмір сүру барысында қандай құндылықтарды бірінші кезекке қоясыз? Сізге не маңызды болды?

- Сенім, құрметтеу және жақсы көру, барлығы бірге. Ер адам отбасын қамтамасыз ету керек.

- Оның жауапкершілігі болу керек пе?

- Иә .

- Бос уақытты бірге қалай өткізесіздер?

- Біздің ортақ достарымыз болды, негізінен менің достарым, олар бізге жақын тұрды, біз балаларымызбен қыдыратынбыз, қонаққа барып, карта, лото ойнайтынбыз. Өте қызықты болатын.

- Роза, Сіздің қызығушылығыңыз, хоббиіңіз бар ма, олар өзгерді ме? Сіз өзіңіздің сүйікті ісіңізбен айналысасыз ба әлде тастап кетуге мәжбүр болдыңыз ба?

- Мен пісіргенді жақсы көремін, әлі күнге дейін пісіремін, пирог дайындаймын, ойлап табамын, кейде ол таңқалатын.

Сіздің психологиялық көңіл-күйіңіз өзгерді ме?

- Мен өзіме сенімсіз болдым, өйткені бірінші күйеуім мені сенімсіз жасады. Мен кетіп бара жатқанда ол маған өзіңе қарашы деді, мен өте арық, бойым 168 болса да 52 кг. болатынмын. Тола алмадым, өзімді кем сезіндім. Ал енем 150 кг болатын. Ол үйде барлығы толық, тығыршықтай. Ал Андрей маған айтатын толасың деп, ол менің кемшілігімді байқаған жоқ. Маған сенім артты. Мені өзіме сенуге үйретті. Мен сөйлемейтін, жабырқау, достарыммен жәй ғана отыратынмын.

Сіз онымен қанаттандыңыз ба?

- Иә, соның арқасында мен осындай болдым.

- Ал Сіздің араласатын таныстарыңыз, достарыңыздың қатары бірге тұрғаннан бастап азайды ма, көбейді ме?

- Менің достарым әлі күнге дейін бар, менің жас кезімнен 5 досым бар, біз 42 жыл доспыз, олармен танысқанда 6 жаста болдым. Менің құрбыларым интернационал, біреуі корей, екіншісі хохлушка, орыс, мен қазақ пен орыс араласқан, тағы бір қыз қазақ. Біз отбасылық достармыз. Менің туған күніме олар отбасымен келеді. Әрине, жаңа достар да бар, бірақ олар ондай емес. Біз сағаттап әңгімелесе аламыз. Олар біздің қалай отбасы болғанымызды көрді, қиындықтарда қол ұшын берді.

- Құрбыларыңыз жақсы кездескен бе?

- Иә, өте жақсы кездесті.

12. Қазіргі уақытта бірлескен өміріңіздің осылай өтіп жатқанына көңіліңіз тола ма?

- Көңілім толады, өте разымын, бақыттымын. Мен жаман ештеме айта алмаймын.

- Андреймен көбінесе қандай тақырыпта әңгімелесесіз?

- Көбінесе балалар, немерелер, кейде саясат туралы, Украинаны, жұмыс туралы айтамыз. Жұмыс туралы аз айтамыз.

- Қазір Сіздерді не байланыстырады (махаббат, ортақ қызығушылықтар, балалар, сексуалды сәйкестілік, жалғыздықтан қорқу)?

- Махаббат, біз бір-біріміздің жанымыздан жәй өте алмаймыз, сүйеміз. 26 жыл болған сияқты, біздің некеміз беки түсуде, біз бір-бірімізді сағынамыз, мен өтірік айтып отырған жоқпын, шынымен солай.

- Бір-біріңізді аялайсыздар ма?

- Біз бірге қаншама қиындықтан өттік, қазір бізде бәрі жақсы, балалар өсті, оқыды, үй салдық, әл-ауқаттымыз, бақыт үшін жеткілікті емес пе? Бәрі бар өмір сүр, қуан, қолда барыңның қадірін біл.

- Опасыздық әрекеттеріне қалай қарайсыз?

- Мен опасыздықты кешірмеймін, оны ол жақсы біледі. Бізде ондай болды, 5 жылдан кейін ол жұмыс істеп жүргенде Оралда балық аулауға барғанда досының құрбысы маған Андрейдің бірге оқыған қызы оған көз салды деп. Мен кірпіше жиырылдым. Оған айттым, мен сенің басыңды шауап аламын, опасыздықты кешірмеймін бірінші күйеуім сияқты дедім. Мен оны көзіммен көрген жоқпын, құлағыммен естіген жоқпын, тіпті сезген де жоқпын.

13. Роза, Андрейдің мінезінің немесе тәртібінің, әдетінің немесе хоббиінің кейбір ерекшеліктеріне көңіліңіз тола ма?

Алкоголмен әуестене ме?

- Ол мен жұмыста болғанда 8 наурызда үстел жайды. Маған хабарласып үстел жасап, балығын кесіп, картошкасын қуырып, сыра алып қойыпты. Біз түнімен отырдық.

- Шын көңілмен бе?

- Иә, бізде далада жазғы ас үй бар. Онда қыста да отыруға болады. Ал салынып ішпейді. Біз жиі жиналамыз, біз жеке тұрамыз, олар ата-анасымен тұрады.

- Сіздің жұпта ұрыс-керістер, жанжалдар бола ма?

- Болады әрине, кейде келіспей жатамыз.

- Әдетте ұрыс-керістер, жанжалдар неден басталады?

- Білмеймін, мысалы оның қарындасы бар. Ол үнемі оған ақшалай көмектеседі. Ол менімен жасты. Жалқау, жұмыс істегісі келмейді. Осы мәселеде келіспей қаламыз, мен жұмыс істеймін, ол неге жұмыс істемейді деп. Ол күйеуімен ажырасып кетті, мен мүмкін эгоист шығармын, білмеймін. Үлкен әйел, балалары ержеткен, жұмыс істеуге болады ғой сұрай бермей.

- Қарым-қатынастағы ұрыс-керістерді қалай шешесіздер?

- Ол бірінші келеді, қарындасы ғой. Бір жас кіші, көбіне мен жоқ кезде келіп,

ақша сұрайды. Мен онымен жақсы қарым-қатынастамын. Ал ақша сұрағанда, қазір жұмыс өте көп, жұмыс істеп ақша табуға болады ғой.

- Роза, егер Андреймен қандай да бір жағдай болса Сіз онымен талқылайсыз ба?

- Ол маған айтады, ештемені жасырмайды. Лена келді дегеннен бастап мен жарылуға шақ қала бастаймын.

- Сізге қатысты қол көтеру, күш көрсетіп қорқыту жағдайлары болды ма?

- Жоқ, мені тек итеріп жіберетін жағдайлар болды, мен оған оның отбасы туралы айта бастаймын, оның әйелі келіп тұрды, әйелі емес қарындасы, олардың жылуын ағытып тастағаннан кейін, бір апта, содан кейін бір ай тұрды. Онда біздің үйіміз кішкентай болатын. Үлкен үйді енді салдық қой.

14. Роза, егер басқа кісілерден байқағаныңыздай адамдар кейде бөлек кетіп жатады, егер ондай жағдай болса балалар кіммен қалуы керек?

- Әрине шешесімен. Менің балаларым есейіп кеткен.

- Ал мүлікті бөлу, Сіздер бірге үй салдыңыздар, машина сатып алдыңыздар?

- Үй менікі, бізде бөлетін аса ештеме жоқ. Ол мейірбан адам. Бірдеме болар болса, ол ештеме алмайтын еді. Мен оның бірінші әйелінен ештеме алмай, бәрін тапстап кеткенін көрдім, тек балалардың киімін ғана алды.

- Осындай жағдайда Сіз үшін қандай психологиялық салдары болар еді деп ойлайсыз?

- Білмеймін, кішкентай қызым стресс алатын еді. Мен Астраханға құрбы қызыма демалуға бардым. Бізді күйеуім шығарып салған болатын. Онда қызым 10-11 жас шамасында болатын, оның қызы менің қызыма сенің әкеңді бір тәтемен көрдіп дегенде ол қатты жылап өзін-өзі бақылай алмай, есі шықты.

15. Некесіз бірге тұру мен ресми некенің арасында артықшылықтар бар ма?

- Заңдастыру керек. Ол біздің балаларымызға қажет. Бір ертең болмаған кезде олар не айтады, әке-шешеміз азаматтық некеде тұрған дей ме. Мәселе осында ғана деп ойлаймын. Осы үшін ғана, олар құлағымның құрыш етін жеп күнде сұрайды қашан некеге тұрасыңдар деп.

- Иә, бұл кемшілік шығар, балалардың қорғалмауы?

- Иә.

- Ал артықшылығы ше?

- Бар әрине. Мен бірнеше жыл бірге тұрып келемін, тұрмыстамын деп айта-

мын, бірақ тіркелмегенмін. Бұдан ешқандай өрескелдік көріп тұрған жоқпын, көп адамдар азаматтық некеде тұрады.

16. Ресми некеге тұруға не кедергі келтіреді? Оның некеге тұрғысы келеді ғой, әдетте әйелдер некеге тұруды қалайды емес пе?

- Ештеме кедергі емес, білмеймін. Бұл мөр не үшін, жылдар бойы бірге тұрып, қазір керек пе? Некеге тұру керек, бізде мынадай жағдай болды ата-анасы қайтыс болып, олар некеге тіркелмеген екен, содан құжаттармен проблема болды. Балалар үшін керек, әкесі мен шешесі азаматтық некеде деген балалар үшін ұят шығар. Шешесі әлі тұрмысқа шықпаған.

17. Өзіңіз туралы айтасыз ба. Қазір неше жастасыз?

Атым – Роза.

Жасым – 48 жаста

Білімім – орта

Айналысатын жұмысым – мейрамханада аспазбын.

Ұлтым – қазақ.

Діни сенімі – христиан.

Күйеуім орыс болғаннан кейін христиан дінін қабылдадым, балаларым орыс, оларды шоқындыру керек болды, сосын маған да шоқыну керек болды. Ал әкем менің мұсылман болғанымды қалады. Менің шешем христиан. Мен христиан дінін қабылдадым, айырмашылығы жоқ. Бірақ туысқандарым, ағам Жұматай қарсы болды.

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ
АҚПАРАТ ЖӘНЕ ҚОҒАМДЫҚ ДАМУ МИНИСТРЛІГІ

КАЗАХСТАНСКИЙ
ИНСТИТУТ
ОБЩЕСТВЕННОГО
РАЗВИТИЯ

ГРАЖДАНСКИЙ БРАК КАК МОДЕЛЬ/ФОРМА СЕМЕЙНО-БРАЧНЫХ ОТНОШЕНИЙ В КАЗАХСТАНЕ

АНАЛИТИЧЕСКИЙ ДОКЛАД ПО РЕЗУЛЬТАТАМ
СОЦИОЛОГИЧЕСКОГО ИССЛЕДОВАНИЯ

Аналитический доклад по результатам социологического исследования на тему «Гражданский брак как модель/форма семейно-брачных отношений в Казахстане». / Уразбаева А. А., Базилов А. Ч. –

г. Нур-Султан: НАО «Казахстанский институт общественного развития «Рухани жаңғыру», 2022 г. – 130 с.

Аналитический доклад основан на результатах социологического исследования «Гражданский брак как модель/форма семейно-брачных отношений в Казахстане», организованного по заказу Министерства информации и общественного развития Республики Казахстан. Эмпирическую основу исследования составили данные глубинных интервью, проведенных среди граждан Республики Казахстан, проживающих без официальной регистрации брака в государственных учреждениях. Исследование направлено на выявление факторов, мотивов вступления в «гражданский брак», правовая, экономическая, социальная защищенность сожителей и их детей, а также на разработку рекомендаций в области семейной политики.

Рекомендуется для государственных структур и организаций в области государственной семейной политики, неправительственных организаций, широкой общественности, исследователей, специалистов, работающих по данной тематике и всех заинтересованных сторон.

СОДЕРЖАНИЕ

ОБОЗНАЧЕНИЯ И СОКРАЩЕНИЯ	69
ГЛОССАРИЙ	70
ВВЕДЕНИЕ	72
1. ОБЗОР И АНАЛИЗ «ГРАЖДАНСКОГО БРАКА» КАК ФОРМЫ СЕМЕЙНО-БРАЧНЫХ ОТНОШЕНИЙ	76
1.1. Распространенность сожительства и отношение к нему казахстанского общества.....	76
1.2. Причины и мотивы сожительства	83
1.3. Роль религии в «гражданском» браке	93
2. ЮРИДИЧЕСКИЕ И ЭКОНОМИЧЕСКИЕ ПОСЛЕДСТВИЯ НЕЗАРЕГИСТРИРОВАННОГО БРАКА	96
2.1. Мировая практика по регулированию сожительства как формы семейно-брачных отношений (США, Великобритания, Португалия, Австралия и Новая Зеландия, Украина)	96
2.2. Правовая и экономическая защищенность сожительства в Республике Казахстан	100
ВЫВОДЫ	107
РЕКОМЕНДАЦИИ	108
СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ	109
Приложение 1	114
Приложение 2	115
Приложение 3	121

ОБОЗНАЧЕНИЯ И СОКРАЩЕНИЯ

БНС АСПР РК	Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан
КИОР	Казахстанский институт общественного развития «Рухани жаңғыру»
МИОР РК	Министерство информации и общественного развития Республики Казахстан
МНЭ РК	Министерство национальной экономики Республики Казахстан
РАГС (ЗАГС)	Регистрация актов гражданского состояния
РК	Республика Казахстан
СМИ	Средства массовой информации
США	Соединенные Штаты Америки
ЮНФПА	Фонд Организации Объединенных Наций в области народонаселения

ГЛОССАРИЙ

АНОМИЯ – понятие социологии, введенное французским социологом Э. Дюркгеймом и обозначающее любые виды «нарушений» в ценностно-нормативной системе общества. Среди них выделяют «вакуум», или отсутствие пробных норм, неэффективность их влияния как средства воздействия на социальное поведение, их расплывчатость, а также противоречивость между нормами, определяющими цели деятельности, и нормами, позволяющими обладать средствами достижения этих целей. В результате аномии часто слабо регулируются в обществе безграничные по своей природе человеческие желания, и отсутствие эффективных норм их регуляции делает индивидов несчастными, ведет к проявлениям девиантного поведения. Понятие «аномия» более всего подходит к различным переходным состояниям общества (периодам революций, реформ, эпохам «перестроек» и т. д.)¹.

ВЕНЧАНИЕ – богослужение, во время которого совершается Таинство Брака: благословляется и освящается христианский брак².

ВНЕБРАЧНЫЙ РЕБЁНОК – ребёнок, рождённый от родителей, не состоящих в зарегистрированном браке³.

ГЕНДЕРНАЯ РОЛЬ понимается как выполнение определенных социальных предписаний – то есть соответствующее полу поведение в виде речи, манер, одежды, жестов и прочего⁴.

НИКАХ (араб.) – религиозное бракосочетание в исламе, совершаемое служителем культа, который читает соответствующие места из Корана и молитву. Никах может совершаться как в мечети, так и дома. Шариат разрешает мусульманину иметь одновременно до четырех законных жен⁵.

ПРОБНЫЙ БРАК – временное сожительство в целях выяснения совместимости с последующей регистрацией либо расставанием⁶.

¹ Философский энциклопедический словарь. 2010. Доступно: <http://philosophy.niv.ru/doc/dictionary/philosophy/fc/slovar-192-2.htm#zag-337>

² Православие. Словарь-справочник. 2014.

³ Словарь русского языка: В 4-х т. / РАН, Институт лингвистических исследований. Москва: Рус. яз.; Полиграфресурсы, 1999. Доступно: <https://gufo.me/dict/mas/%D0%B2%D0%BD%D0%B5%D0%B1%D1%80%D0%B0%D1%87%D0%BD%D1%8B%D0%B9>

⁴ Большой психологический словарь. 2007. Москва: Прайм-Еврознак. Доступно: https://gufo.me/dict/psychologie_dict/%D0%93%D0%95%D0%9D%D0%94%D0%95%D0%A0%D0%9D%D0%90%D0%AF_%D0%A0%D0%9E%D0%9B%D0%AC

⁵ Боголюбов А. С. Завадж // Ислам: энциклопедический словарь. Москва: Наука, ГРВЛ, 1991. – С. 71-72. – 315 с. ISBN 5-02-016941-2.

⁶ Социологический энциклопедический словарь. 2000. Москва. Норма, НОРМА-ИНФРА. М. Доступно: https://gufo.me/dict/social/%D0%91%D0%A0%D0%90%D0%9A_%D0%9F%D0%A0%D0%9E%D0%91%D0%9D%D0%AB%D0%99

РАСШИРЕННАЯ СЕМЬЯ – семейная группа, состоящая из более чем двух поколений родственников, ведущих совместное хозяйство и проживающих вместе⁷. Характерна для традиционного общества.

СЕКУЛЯРИЗАЦИЯ – процесс, в результате которого все большие сектора общества, культуры, различные социальные группы и отдельные индивиды освобождаются от религиозного санкционирования и влияния⁸.

СЕКУЛЯРНО-РАЦИОНАЛЬНЫЕ ЦЕННОСТИ имеют противоположные предпочтения традиционным ценностям. Эти общества уделяют меньше внимания религии, традиционным семейным ценностям и авторитету. Развод, аборт, эвтаназия и самоубийство считаются относительно приемлемыми⁹.

СЕМЬЯ НУКЛЕАРНАЯ – семейная система, состоящая из родителей и детей, находящихся на их иждивении¹⁰. Характерна для индустриального общества.

СОЖИТЕЛЬСТВО, НЕЗАРЕГИСТРИРОВАННЫЙ БРАК, в разговорной речи называемое гражданским браком – ведение совместного хозяйства мужчины и женщины, так и лиц одного пола, имеющие половые отношения, а также могут иметь общих детей, но при этом официальный брак не заключают¹¹.

ТРАДИЦИОННЫЕ ЦЕННОСТИ подчеркивают важность религии, связей между родителями и детьми, почтения к авторитету и традиционных семейных ценностей. Люди, разделяющие эти ценности, также отвергают развод, аборты, эвтаназию и самоубийство. Эти общества отличаются высоким уровнем национальной гордости и националистическими взглядами¹².

ЦЕННОСТИ ВЫЖИВАНИЯ делают акцент на экономической и физической безопасности. Это связано с относительно этноцентричным мировоззрением и низким уровнем доверия и толерантности¹³.

ЦЕННОСТИ САМОВЫРАЖЕНИЯ придают первостепенное значение защите окружающей среды, растущей терпимости к иностранцам, геям и лесбиянкам и гендерному равенству, а также растущим требованиям участия в принятии решений в экономической и политической жизни¹⁴.

⁷ Гидденс, Энтони. 2005. Социология. Глоссарий: Основные понятия и важнейшие термины. Москва: Эдиториал УРСС.

⁸ Гидденс, Энтони. 2005. Социология. Глоссарий: Основные понятия и важнейшие термины. Москва: Эдиториал УРСС.

⁹ Всемирный обзор ценностей Инглхарта-Вельцера. Доступно: <https://www.worldvaluessurvey.org/WVSCContents.jsp?CMSID=findings&CMSID=findings>

¹⁰ Социологический словарь Socium. 2003. Москва. Доступно: <http://sociology.niv.ru/doc/dictionary/socium/fc/slovar-209.htm#zag-443>

¹¹ Словарь гендерных терминов. 2016. Доступно: <http://a-z-gender.net/sozhitelstvo.html>

¹² Всемирный обзор ценностей Инглхарта-Вельцера. Доступно: <https://www.worldvaluessurvey.org/WVSCContents.jsp?CMSID=findings&CMSID=findings>

¹³ Всемирный обзор ценностей Инглхарта-Вельцера. Доступно: <https://www.worldvaluessurvey.org/WVSCContents.jsp?CMSID=findings&CMSID=findings>

¹⁴ Всемирный обзор ценностей Инглхарта-Вельцера. Доступно: <https://www.worldvaluessurvey.org/WVSCContents.jsp?CMSID=findings&CMSID=findings>

ВВЕДЕНИЕ

Семья является универсальным социальным институтом¹⁵, формирующим ценности и нормы подрастающего поколения, функционирование которого напрямую влияет на государственное благополучие и стабильность. Под влиянием различных факторов структура семей и формы отношений может меняться. Для традиционного общества более характерна расширенная семейная структура, то есть проживание под «одной крышей» нескольких поколений, чаще всего, кровных родственников.

Под влиянием урбанизации брак и семья приобрели новые значения, об этом в середине XX века писали американские социологи, такие как Э. Гидденс¹⁶, Э. У. Берджесс¹⁷. Согласно их трудам, трансформация связана с утратой браком значения формального института, поддерживаемого традицией, и ростом индивидуализации в новом обществе. Для современного общества больше характерен нуклеарный тип семьи¹⁸.

С переходом от консерватизма к прогрессивности общественного сознания и увеличением образованности населения эти тенденции стали более заметны. Результатом стал, согласно голландскому демографу Ван де Каа¹⁹, второй демографический переход, произошедший в Европе с середины 1960-х годов. В это время произошел спад послевоенного всплеска рождаемости и утвердилась долговременная тенденция к её снижению. Одной из характерных черт этого перехода является широкая распространенность и толерантность к альтернативным формам семьи²⁰. В XXI веке второй демографический переход стал характерным не только для развитых стран, но и для Китая и стран Африки²¹.

Более распространенной формой ведения совместного ведения хозяйства стало фактическое сожитительство, в разговорной речи ошибочно называемое «гражданским» браком²². В это же время с этим сопряжено множество проблем, особенно со стороны государства.

¹⁵ Мердок Дж. П. 2003. Социальная структура. Москва: ОГИ.

¹⁶ Giddens, Anthony. 1992. *The Transformation of Intimacy: Sexuality, Love and Eroticism in Modern Societies*. Cambridge: Polity. стр. 23-32. Доступно: https://psipp.itb-ad.ac.id/wp-content/uploads/2020/10/Anthony-Giddens-The-Transformation-of-Intimacy_-Sexuality-Love-and-Eroticism-in-Modern-Societies-1992-Stanford-University-Press.pdf

¹⁷ Burgess, Ernest W. 1926. *The Family as a Unity of Interacting Personalities*. *Families in Society: The Journal of Contemporary Social Services*, Volume 7 Issue 1, стр. 3–9. Доступно: <https://doi.org/10.1177/104438942600700101>

¹⁸ Noble, Trevol. 1995. *The nuclear family and postmodern theory*. *Hitotsubashi Journal of Social Studies* 27: стр. 127-143

¹⁹ Van de Kaa, Dirk J. 2001. *Postmodern Fertility Preferences: From Changing Value Orientation to New Behavior/Population and Development Review* (27), стр. 290-331.

²⁰ Surkyn, Johan and Ron Lesthaeghe, R. (2004). *Value Orientations and the Second Demographic Transition (SDT) в Northern, Western, and Southern Europe*, *Demographic Research, Special Collection 3, Article 3*, стр. 43-86. Доступно: 10.4054/DemRes.2004.S3.3

²¹ Lesthaeghe, R. 2020. *The second demographic transition, 1986–2020: sub-replacement fertility and rising cohabitation—a global update*. *Genus* 76, 10. Доступно: <https://doi.org/10.1186/s41118-020-00077-4>

²² Coontz, Stephanie. 2004. *The World Historical Transformation of Marriage*. *Journal of Marriage and Family* 66(4): стр. 974 – 979. Доступно: <https://doi.org/10.1111/j.0022-2445.2004.00067.x>

В Казахстане не ведется статистика по количеству людей проживающих и ведущих совместное домашнее хозяйство без заключения официального брака. Оценить приблизительную распространенность сожительства в Казахстане возможно при учете регистрации рожденных вне брака детей с указанием обоих родителей. Большая часть этих детей, как предполагается исследователями, рождена в незарегистрированных браках. Однако бездетные сожительства учесть таким образом невозможно²³. Это делает этих людей «невидимыми» в глазах государства, из чего вытекает одна из главных проблем сожительства - юридическая незащищенность. Понятия «сожительство» или «гражданский брак» отсутствуют в законодательстве РК. Пункт 3 статьи 2 Кодекса РК «О браке и семье» гласит, что официально признанным браком считается брак, заключенный только государственными органами. Не признается фактическое сожительство как мужчины и женщины, так и лиц одного пола, а также брак, заключенный по религиозным обрядам и церемониям²⁴. Это значит, что имущественные и неимущественные права и обязанности никак не регулируются в отношении людей, проживающих вместе без регистрации брака, что делает эту модель отношений более уязвимой. В случае разрыва отношений партнеры сталкиваются с вопросом разделения совместного имущества и доходов. Сожитель не может претендовать на разрешение посещения в больнице партнера, получение пенсии и т. д. Это право дается только законному супругу (супруге) или близким родственникам. Вопрос наследования после смерти одного из партнеров так же остро стоит перед сожителями. При рождении общих детей необходимо подача в регистрирующий орган совместного заявления отцом и матерью ребенка, когда в официальном союзе отцовство подтверждается свидетельством о заключении брака.

По каким причинам казахстанцы выбирают фактическое сожительство как модель семейно-брачных отношений являются неясными. На данный момент эта тема слабо изучена в Казахстане. Невозможность вести правдоподобный учет сожительства пар, отсутствие норм и регулирование в существующем законодательстве РК показывает правовую, экономическую и социальную незащищенность сожителей и их детей. В связи с этим выявление факторов, мотивов вступления в гражданский брак и их последствия, определение степени уязвимости сожительства и выработка рекомендаций по оказанию содействия в укреплении института семьи и улучшения положения казахстанских семей является актуальными на данный период модернизации и трансформации института семьи.

ЦЕЛЬ И ЗАДАЧИ ИССЛЕДОВАНИЯ

Целью исследования является изучить социальный портрет «гражданского брака» с целью выработки рекомендаций и предложений в сфере регулирования брачно-семейных отношений.

²³ Исупова, Ольга. 2013. «Два с лишним десятка лет трансформаций». Демоскоп Weekly №565-566. Доступно: <http://www.demoscope.ru/weekly/2013/0565/tema01.php>

²⁴ Кодекс Республики Казахстан от 26 декабря 2011 года № 518-IV «О браке (супружестве) и семье». Доступно: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1100000518>

Для достижения поставленной цели предполагается решение следующих ключевых исследовательских задач:

1. Выявить факторы, мотивы вступления в «гражданский брак» и их последствия.
2. Определить степень правовой, экономической, социальной защищенности сожителей, детей (если имеются).

ОБЪЕКТ И ПРЕДМЕТ ИССЛЕДОВАНИЯ

Объект исследования – мужчины и женщины в возрасте от 18 лет, находящиеся в гражданском браке, проживающие в г. Нур-Султан, г. Алматы, г. Усть-Каменогорск, г. Петропавловск, г. Караганда, г. Атырау, г. Туркестан, г. Кентау.

Предмет исследования – причины и последствия вступления в гражданский брак; степень правовой, экономической, социальной защищенности сожителей, детей (если имеются).

ГИПОТЕЗЫ ИССЛЕДОВАНИЯ

1. Чаще соглашаются на сожительство люди с низким уровнем дохода и образования, чем люди с высокими доходами и образованием.²⁵
2. Мужчины и женщины рассматривают сожительство, как этап, предшествующий законному браку, чем отрицают идею о законном браке.
3. Люди вступают в незарегистрированный брак по неосведомленности о правовой, экономической и социальной незащищенности, чем рационально взвешивают это решение.

МЕТОДИЧЕСКАЯ ЧАСТЬ ИССЛЕДОВАНИЯ

ОПРЕДЕЛЕНИЕ ОБЪЕМА ВЫБОРКИ

Объем выборочной совокупности составляет 40 мужчин и женщин, проживающих в гражданском браке. Территория проведения глубинного интервью охватывает г. Нур-Султан, г. Алматы, г. Усть-Каменогорск, г. Петропавловск, г. Караганда, г. Атырау, г. Туркестан, г. Кентау.

ОПИСАНИЕ ИСПОЛЬЗУЕМЫХ МЕТОДОВ СБОРА ПЕРВИЧНОЙ СОЦИОЛОГИЧЕСКОЙ ИНФОРМАЦИИ

Методом сбора информации выступает глубинное интервью мужчин и женщин, проживающих в гражданском браке. При помощи глубинного интервью для исследователя становится возможным установить более доверительные отношения с респондентом, благодаря чему появляется перспектива полу-

²⁵ Исупова, Ольга. 2013. «Теории формирования сожительства в современном мире». Демоскоп Weekly №565-566. Доступно: <http://www.demoscope.ru/weekly/2013/0565/tema07.php>

чения уникальной информации, получить которую при помощи других методов практически невозможно. Так же, используя глубинное интервью, можно определить потребности и мотивы, которые лежат в основе поведения респондентов. Запись глубинных интервью производилась на диктофон, с последующим транскрибированием.

СТРУКТУРА ИНСТРУМЕНТАРИЯ

Техникой сбора данных выступает логически структурированный гайд, который содержит ряд вопросов, сформулированных и связанных между собой по определенным правилам. Свойства и качества гайда, ее структура, специфика конструирования вопросов тесно связаны и определяются типом глубинного интервью, которые являются особенностями объекта исследования.

Структура гайда состоит из 3 блоков:

1. Вводная часть: Причины и мотивы
2. Основная часть: Распределение обязанностей, ведение быта
3. Заключительная часть: Отношения между сожителями, последствия

Формулировка вопросов – самый сложный этап составления гайда. Вопросы гайда должны быть понятны респондентам, быть достаточно простыми в грамматическом и лексическом отношении, учитывать уровень их общего развития, особенности культуры и степень осведомленности в той области, которая относится к предмету исследования.

Сбор информации полевого этапа исследования будет реализован специально подготовленными интервьюерами, которые непосредственно обеспечивают запись разговора на диктофон в ходе беседы с каждым респондентом.

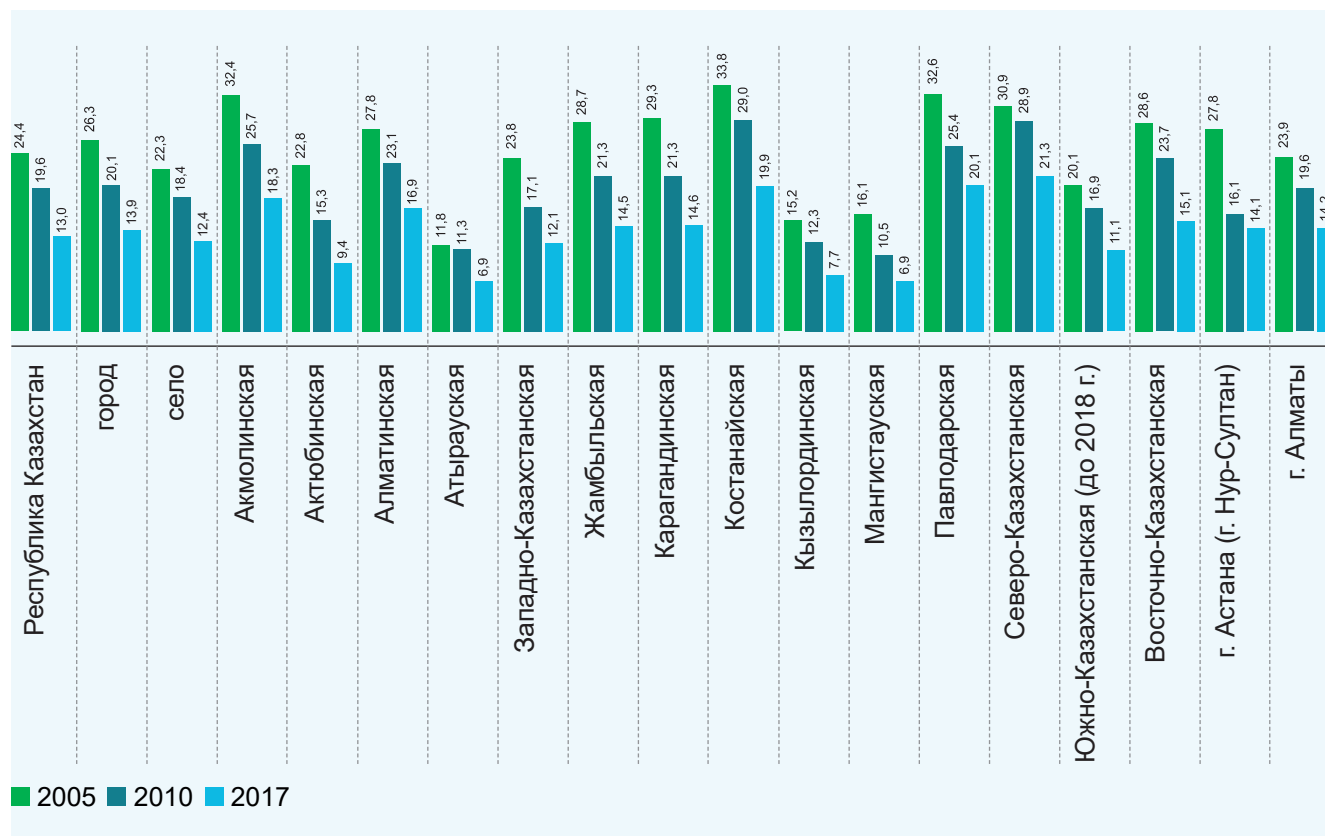
Период исследования: март-апрель 2022 года.

1. ОБЗОР И АНАЛИЗ «ГРАЖДАНСКОГО БРАКА» КАК ФОРМЫ СЕМЕЙНО-БРАЧНЫХ ОТНОШЕНИЙ

1.1. Распространенность сожительства и отношение к нему казахстанского общества.

На сегодняшний день в Казахстане отсутствуют точные данные о количестве людей, проживающих в «гражданском» браке. Как правило такая статистика не ведется даже при переписи населения. В таком случае демографы используют косвенные данные, такие как доля детей, родившихся вне зарегистрированного брака. По данным БНС АСПР РК эта доля ежегодно снижается – с 24,4% в 2005-м до 13,0% в 2017 году. Предполагается, что это может быть связано с повышением рождаемости, а значит и долей последующих рождений в одной семье, что может способствовать дальнейшему заключению официальных браков. В 2017 году доля родившихся вне зарегистрированного брака у городского населения (13,4%) и у сельского не отличаются разительно (12,4%). Наименьший процент родившихся вне зарегистрированного брака в Атырауской (6,9%), Мангистауской (6,9%) и Кызылординской (7,7%) областях, а наиболее высок он в Северо-Казахстанской (21,3%), Павлодарской (20,1%) и Костанайской (19,9%) областях (Рисунок 1.1.1)²⁶.

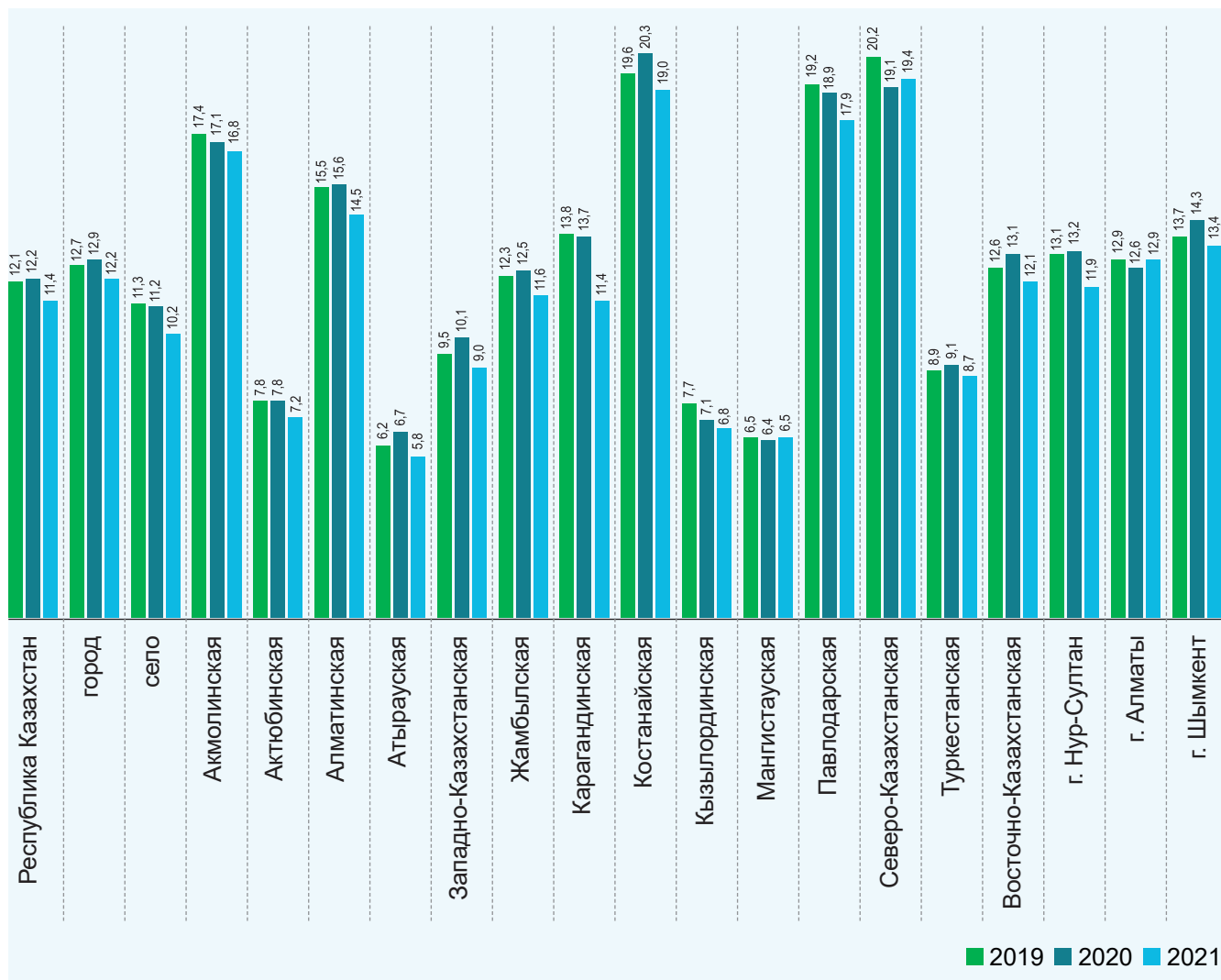
Рисунок 1.1.1. Динамика доли детей, родившихся вне зарегистрированного брака за 2005, 2010 и 2017 годы.

²⁶ Министерство национальной экономики Республики Казахстан и ЮНФПА. 2019. Мы, Казахстан. Доступно: <https://kazakhstan.unfpa.org/ru/publications/%D0%BC%D1%8B-%D0%BA%D0%B0%D0%B7%D0%B0%D1%85%D1%81%D1%82%D0%B0%D0%BD-80-%D1%81%D1%82%D1%80%D0%B0%D0%BD%D0%B8%D1%86>

В последующие годы динамика по снижению доли детей, родившихся вне зарегистрированного брака, продолжилась, хоть и заметно замедлилась.

Рисунок 1.1.2. Динамика доли детей, родившихся вне зарегистрированного брака за 2019-2021 годы²⁷.

Так, если в 2019 г. доля составляла 12,1%, то в 2021 г. уже – 11,4% при небольшом росте до 12,2% в 2020 г. При этом снижение этой доли в сельских населенных пунктах оказалась значительно больше, чем в городах. Так, если в 2019 г. в селах эта доля составляла 11,3% и к 2021 г., она снизилась до 10,2% или на 1,1%, то в городах в 2019 г. эта доля составляла – 12,7%, а в 2021 г. – 12,2%, снизившись на 0,5% (Рисунок 1.1.2).

В этих данных не показана доля детей, воспитываемых в монородительских семьях, количество детей в парах, а также бездетные пары сожителей. Поэтому они не могут отразить точную картину о количестве пар не регистрирующих свои отношения.

²⁷ Данные получены расчетным путем, как разница между «числом родившихся по возрасту матери в Республике Казахстан» и «числом родившихся живыми у женщин, состоящих в зарегистрированном браке по возрасту матери в Республике Казахстан» в одном отчетном периоде

«За статистикой увеличения гражданских браков у нас в Казахстане никто не следит, мы не можем сказать есть ли увеличение именно гражданских браков, или уменьшение. Они же нигде не фиксируются, сошлись люди, разошлись, речь идет только о том, сколько людей в последующем обращаются в суд при разделе имущества, либо при оформлении алиментных отношений, мы можем только это сказать. А сколько человек фактически стали проживать вместе, есть ли тенденция на увеличение, к сожалению, мы сказать не можем».

Анна, г. Алматы, медиатор

В отчете национального обследования «Поколения и гендер» Фонда ООН в области народонаселения (ЮНФПА) в Казахстане приводится статистка, что сожительство является редким явлением. Менее 7% мужчин и 8% женщин состоят в незарегистрированном браке. Такая форма отношений чаще встречается в городской местности и среди неверующих молодых людей. Также, указывается, что «незарегистрированные браки чаще встречаются у мужчин в самом молодом возрасте (18-29 лет) – 8,5%, и у женщин в более зрелом возрасте (40-49 лет) – 10,1%»²⁸.

В аналитическом докладе «Семейно-демографическая политика» 2021 года, проведенном Казахстанским институтом общественного развития, при выборке 1200 человек данные о количестве людей, проживающих в незарегистрированном браке еще ниже. В 2019 году они составляли всего 2,9 % из общей выборки, в 2020 году – 2,4%, в 2021 году эти показатели увеличились почти в два раза и составляют 4,8% (Таблица 1.1.1)²⁹.

Таблица 1.1.1. Распределение ответов на вопрос: «Ваше семейное положение?», %, 1200 респондентов.

Семейное положение			
	2019	2020	2021
Женат / замужем (с регистрацией брака в органах ЗАГС)	63,9	62,8	62,5
Живем в незарегистрированном браке (без регистрации брака в ЗАГС)	2,9	2,4	4,8
Разведен (-а)	7,7	7,8	7,3
Вдовец / вдова	6,5	7,0	7,0
Не женат / не замужем	18,9	20,0	18,4

*По данным КИОР.

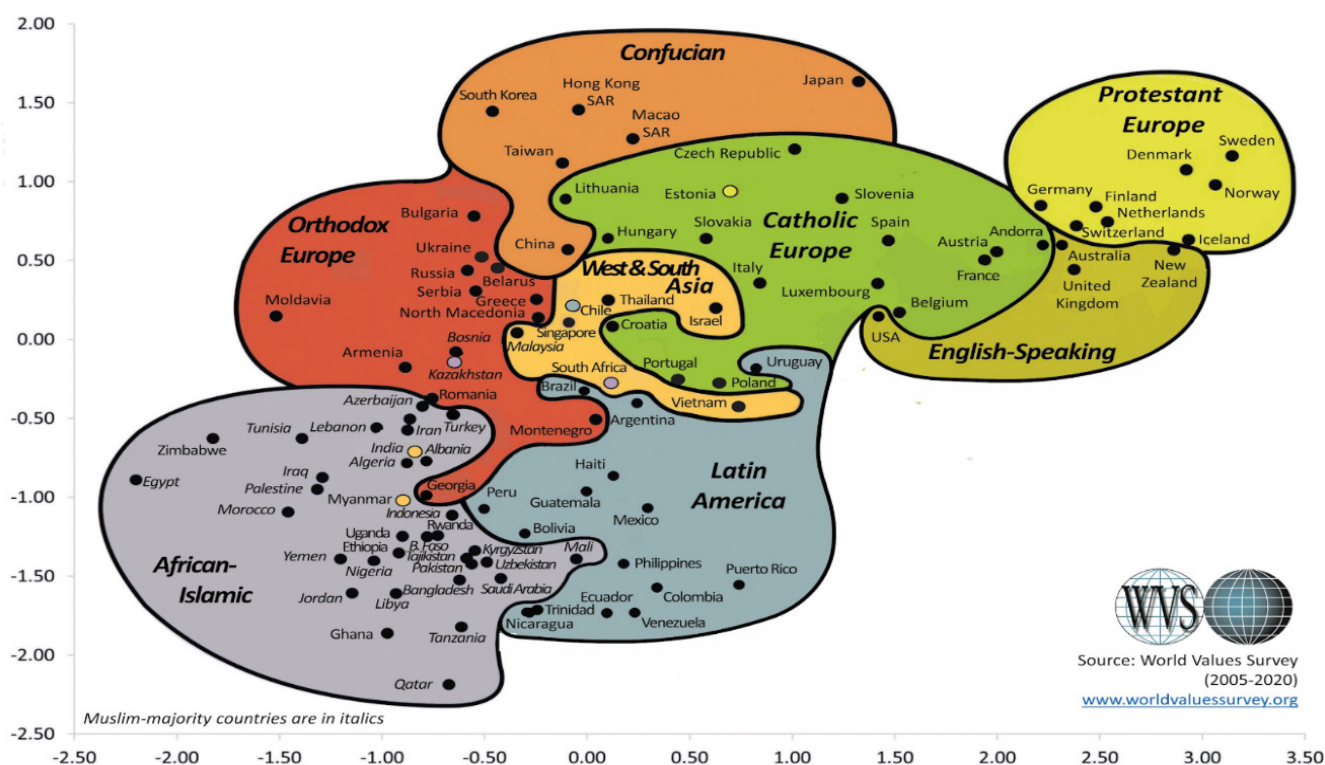
²⁸ Национальное обследование по программе «Поколения и Гендер» в Казахстане. 2020. Доступно: <https://kazakhstan.unfpa.org/ru/publications/национальное-обследование-по-программе-«поколения-и-гейдер»-в-Казахстане>

²⁹ Казахстанский институт общественного развития «Рухани жаңғыру». 2021. Аналитический доклад «Семейно-демографическая политика». Доступно: <https://ru.kior.kz/2021/07/14/semejno-demograficheskaya-politika-2/>

Разница между данными исследования может обуславливаться выбранной методологией, а также такими факторами как: возраст интервьюеров, присутствие сторонних наблюдателей, которые могли повлиять на ответы респондента и т.д.

Низкое количество людей, проживающих в незарегистрированном браке (менее 10%), может обуславливаться приверженностью казахстанского общества традиционным ценностям, согласно результатам седьмой серии исследования Всемирного обзора ценностей³⁰. Общественное мнение также могло повлиять на ответы респондентов, живущих в незарегистрированном браке, но стыдящихся признаться в этом (рисунок 1.1.3).

Рисунок 1.1.3. Карта культурных ценностей Инглхарта-Вельцера – седьмая серия исследования Всемирного обзора ценностей 2020.

Согласно данным исследования КИОР, против незарегистрированных браков высказываются 37,3% респондентов, 39,4% имеют нейтральное отношение, только 19,6% респондентов посчитали данную практику полностью приемлемой. С наименьшим одобрением к практике сожительства отнеслись респонденты-женщины и жители в сельской местности. (Таблица 1.1.2)³¹.

³⁰ Всемирный обзор ценностей Инглхарта-Вельцера. Доступно: <https://www.worldvaluessurvey.org/WVSContents.jsp>

³¹ Казахстанский институт общественного развития «Рухани жаңғыру». 2021. Аналитический доклад «Семейно-демографическая политика». Доступно: <https://ru.kior.kz/2021/07/14/semeyno-demograficheskaya-politika-2/>

Таблица 1.1.2. Распределение ответов на вопрос: «Насколько приемлемыми, на Ваш взгляд, являются следующие явления?», %

№	Варианты ответа	Полностью приемлемо	Нейтрально	Совершенно неприемлемо	Затрудняюсь ответить
1	Люди живут без официальной регистрации брака	19,6	39,4	37,3	3,8
2	Сексуальные отношения до брака для женщин	13,7	29,4	53,3	3,7
3	Сексуальные отношения до брака для мужчин	18,4	37,1	39,8	4,7
4	Супружеские измены со стороны мужчин	3,0	13,3	79,6	4,1
5	Супружеские измены со стороны женщин	1,3	6,4	88,4	3,9
6	Многоженство, наличие нескольких жен	4,1	8,8	83,0	4,1
7	Гомосексуальные отношения	1,1	4,4	90,5	4,0
8	Ситуация, когда мужчина зарабатывает меньше женщины	9,4	41,2	43,5	5,8
9	Применение физических наказаний в отношении детей	1,4	7,3	87,6	3,8
10	Аборт	2,3	20,5	71,9	5,3

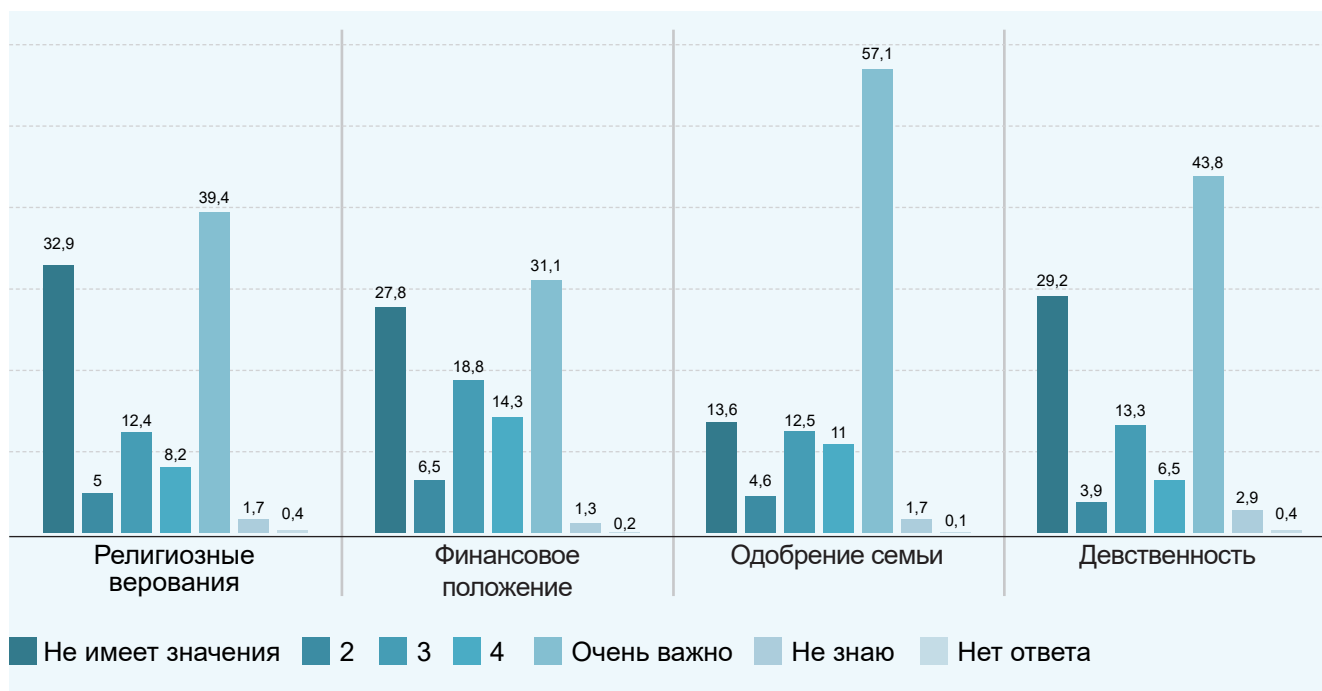
*По данным КИОР.

Считается, что сожительство больше распространено среди молодых людей. Однако, по данным социологического исследования Фонда Фридриха Эберта 2021 года, лишь 8% молодых казахстанцев считают женитьбу/замужество не имеющими значения, больше половины респондентов (64,6%) напротив уверены, что это является важным шагом в жизни³².

В этом же исследовании ответы почти половины респондентов (43,8%) указывают, что девственность партнера до заключения официального брака является очень важным фактором при выборе супруга/супруги, треть респондентов (29,2%) отметили, что данный фактор не имеет значения. Это может показывать отношение казахстанской молодежи к сексуальным отношениям до заключения официального брака, что снижает вероятность выбора сожительства как «репетиции» перед ним. Влияние мнения членов семьи и родственников также велико (57,1%), что может оказывать давление при выборе партнера/партнёрши в случае его/ее неодобрения (рисунок 1.1.4).

³² Фонд Фридриха Эберта. 2021. Исследование «Молодежь в Казахстане: оценка ценностей, ожиданий и стремлений». Доступно: <https://library.fes.de/pdf-files/bueros/kasachstan/18456.pdf>

Рисунок 1.1.4. Распределение ответов на вопрос: «На Ваш взгляд, насколько важны следующие факторы при выборе супруга/супруги?», %.

Чувствительность этой темы, а также влияние общественного мнения были видны во время поиска респондентов в ходе проведения данного социологического исследования. Многие опрошиваемые негативно реагировали на вопросы, связанные с «гражданским» браком, а также утверждали, что «таких» людей в их городе нет; другие смущались этой темы и отказывались от участия в исследовании; некоторые опрошенные пугались того, что их ответы могут быть опубликованы, хоть и признавались, что живут в таких отношениях.

«Вам никто не скажет. Может на севере или в большом городе, в Астане там, Алматы, вы кого-нибудь найдете. Здесь вряд ли кто-то скажет. Здесь (в Туркестане) 50% людей так живут. Я так думаю. Но ничего не скажут. Вдруг вы с этим на телевидение пойдете, родственники увидят».

Мурат, 32 года, Туркестан, таксист.

Те опрошенные, что соглашались участвовать в исследовании, в основном не чувствовали давления со стороны общества. Некоторые респонденты, несмотря на неприятия другими, благодаря поддержки и понимания со стороны одного из родственников, уверено говорили о роде своих отношений.

«Мама Айболита... Его зовут Айболат. Мы его называем Айболит. Моя мама Айболита полюбила сразу. Она познакомилась вскоре после того, как мы начали встречаться с ним. И как бы с маминой стороны, ну, максимальная поддержка. Она его даже защищает иногда: «Не обижай

Айболита моего». Такое, что все самое лучшее ему. А папа, он знал... Ну, мама с папой разведены. Как бы папа отдельно, у него своя семья, у мамы своя семья. И отец, ну, сначала агрессивен был. Прямо ужасно агрессивен, хотя разница всего 3 года, маленькая, не 16-18 лет... Но был агрессивен...».

Дана, 26 лет, Нур-Султан, тату-мастер.

Опрошенные, пережившие осуждение со стороны общества в прошлом, отказывались обсуждать эту тему, несмотря на то, что состоят в незарегистрированных отношениях. Согласившиеся респонденты, напротив, не сталкивались с осуждением и поэтому не видели никаких причин отказываться от участия в интервью.

«Нет, я не встречала осуждения наших отношений. Возможно потому что для других людей мы просто супруги. У нас есть общие дети. Все же не знают о том, что мы не расписаны официально».

Мария, 40 лет, Кентау, продавец-консультант.

*«...Я рожден вне брака... (Мои родственники относятся) нейтрально, они не вмешиваются в мою жизнь. (Ее родственники) считаю, что (относятся) положительно. Особенно деду понравился, постоянно на дачу зовет. Он плохо слышит, но 5 лет не брал слуховой аппарат, как я сказал, сразу взял *улыбается*».*

Максим, 28 лет, Усть-Каменогорск, инженер.

Резюмируя, можно сделать следующие выводы.

Первое. Распространенность сожительства. Реальная ситуация трудно оценима, так как в рамках официальной статистики информация не ведется, а на ответы респондентов в социологических исследованиях существенно может влиять чувствительность данной тематики в общественном сознании казахстанцев.

Вместе с тем, приведем некоторые оценочные суждения по распространенности гражданских браков на основе имеющейся информации:

1) по данным собственных исследований КИОР («Семейно-демографическая политика», 2021 г.) порядка 4-5% людей могут проживать в отношениях без регистрации брака в ЗАГС (РАГС);

2) по данным ЮНФПА в Казахстане – менее 7% мужчин и 8% женщин состоят в незарегистрированном браке;

3) по данным БНС АСПР РК доля детей, родившихся вне зарегистрирован-

ного брака – 13,0% (ежегодно снижается с 24% 2005 до 13% в 2017 г.) – как косвенный показатель.

Для более точной оценки ситуации, а также мониторинга ее динамики целесообразно рассмотреть возможность совершенствования сбора данных, в том числе в рамках мероприятий по формированию официальной государственной статистики.

Второе. Отношение казахстанцев к сожительству. По результатам проведенного социологического исследования можно увидеть, что проживание в незарегистрированных отношениях является скорее неодобряемым явлением, при этом порядка 37% респондентов («Семейно-демографическая политика», 2021 г.) считают совершенно неприемлемым совместное проживание без регистрации брака.

1.2. Причины и мотивы сожительства.

Исследователями выделяются несколько теорий по объяснению причин и мотивов вступления в сожительство. Теория, которая получила наибольшее распространение в США – Паттерн неблагоприятных условий (Pattern Of Disadvantage)³³. Согласно ей, низкий уровень образования и уровень доходов делает человека не привлекательным выбором как партнера для заключения брака с точки зрения человеческого капитала. Такие люди чаще всего вынуждено соглашаются на сожительство, как альтернативу тому, чтобы оставаться одинокими. В США данное поведение больше характерно для мужчин, особенно по мере того, как сожительство становится более приемлемым в обществе – уровень безработицы среди мужчин или нехватка финансовых ресурсов становятся препятствием для брака или свадебной церемонии³⁴. В постсоветских странах данное поведение характерно больше для женщин. Экономические и социальные потрясения 1990-х годов привели к росту безработицы, бедности, расслоению населения и общей экономической нестабильности³⁵. Многие женщины, находящиеся в самом низу социальной иерархии, обратились к деторождению как к способу найти смысл в своей жизни, даже несмотря на то, что количество доступных им брачных мужчин сократилось³⁶. Кроме того, в результате аномии и нарушения социальных норм повысилась склонность к рискованному поведению, например, незащищенному сексу или другим негативным последствиям, таким как ухудшение качества брака, алкоголизм или жестокое обращение с партнёром³⁷. Таким образом, в ус-

³³ Lichter D, Roempke Graefe D, & Brown JB. 2003. Is marriage a panacea? Union formation among economically disadvantaged unwed mothers. *Social Problems*, 50, 60-86. Доступно: <https://doi.org/10.1525/sp.2003.50.1.60>

³⁴ Edin K, & Kefalas M. 2005. *Promises I can keep: Why poor women put motherhood before marriage*. Berkeley, CA: University of California Press. Доступно: <https://inlnk.ru/7074RK>

³⁵ Perelli-Harris, B., & Gerber, T. P. 2011. Nonmarital Childbearing in Russia: Second Demographic Transition or Pattern of Disadvantage? *Demography*, 48(1), 317-342. Доступно: <http://www.jstor.org/stable/41237722>

³⁶ Kimberly D. Cartwright. 2000. Shotgun weddings and the meaning of marriage in russia, *The History of the Family*, 5:1, 1-22. Доступно: [https://doi.org/10.1016/S1081-602X\(00\)00029-4](https://doi.org/10.1016/S1081-602X(00)00029-4)

³⁷ Perelli-Harris, B. 2006. The Influence of Informal Work and Subjective Well-Being on Childbearing in Post-Soviet Russia. *Population and Development Review*, 32(4), 729-753. Доступно: <http://www.jstor.org/stable/20058925>

ловиях меньшего количества мужчин, обладающих экономическими и эмоциональными ресурсами для вступления в брак, все больше женщин выбирали сожительство.

*«Это не то что я хотела гражданским браком жить, просто так получилось. Пока он мне предложение не делает... Он с другого города, он жил на квартире [*Прим. арендует], я у себя дома [*Прим. ее собственность], потом решили вместе жить».*

Екатерина, 25 лет, Атырау, высшее образование, продавец штор.

«Почему Вы решили жить вместе? Бір бірімізді түсінгеннен, ұната бастағаннан кейін. Почему Вы стали жить в “гражданском” браке? Қаражат жағы».

Ерлан, 37 лет, Усть-Каменогорск, среднее образование, рабочий.

«Почему Вы решили начать жить вместе? Общение, симпатия болады. Где Вы жили? Квартирада тұрдық (квартира сожительницы). Астанаға жұмыс бойынша бардым. Әйелім босанам дегенде, қайта үй жаққа келдім».

Мурат, 32 года, Туркестан, среднее образование, рабочий.

Противоположной теорией выступает теория Второго демографического перехода³⁸. Она объясняет распространенность сожительства как следствие идеологических изменений, противопоставляющих себя традиционной семейной жизни. Сожительство воспринимается как равное партнерство, более индивидуалистичное и свободное от социальных и гендерных установок, менее крепко связывающее на повседневном уровне³⁹. Наибольшее распространение данная теория получила в странах Европы⁴⁰. Согласно ей, типичными сожителями выступают люди с более либеральными ценностями, чаще всего это люди, принадлежащие к «элите», с высокими уровнями дохода и образования⁴¹.

³⁸ Surkyn, Johan and Ron Lesthaeghe, R. 2004. Value Orientations and the Second Demographic Transition (SDT) in Northern, Western, and Southern Europe, Demographic Research, Special Collection 3, Article 3, 43-86. Доступно: 10.4054/DemRes.2004.S3.3

³⁹ Carlson E, Klinger A. 1987. Partners in life: unmarried couples in Hungary. Eur J Popul. Nov;3(1):85-99. Доступно: 10.1007/BF01797093.

⁴⁰ Sobotka, T., Zeman, K. & Kantorová, V. 2003. Demographic Shifts in the Czech Republic after 1989: A Second Demographic Transition View. European Journal of Population 19, 249-277. Доступно: <https://doi.org/10.1023/A:1024913321935>

⁴¹ Zaidi, B., & Morgan, S. P. 2017. THE SECOND DEMOGRAPHIC TRANSITION THEORY: A Review and Appraisal. Annual review of sociology, 43, 473-492. Доступно: <https://doi.org/10.1146/annurev-soc-060116-053442>

«Это не репетиция, а уже семейные отношения, потому что брак это лишь галочка в ЕГОВе. Какая разница, если я люблю человека и доверяю, это уже семья».

Максим, 28 лет, Усть-Каменогорск, высшее образование, инженер.

«На протяжении нашего знакомства отношения постепенно становились все ближе и совместное проживание стало логичным итогом со временем. Пока мы коллективно арендуем жилье вместе с друзьями (за аренду каждый платит самостоятельно), но уже подыскали дом, куда планируем скоро переехать, чтобы жить отдельно. Мы не «репетируем» брак, нам просто хорошо жить вместе».

Аля, 38 лет, Алматы, высшее образование, переводчик.

Обе теории не могут быть опровергнуты, хоть и подтверждаются частично. В частности, людям, проживающим в незарегистрированных отношениях по причине их низкого человеческого капитала и уровня доходов, могут быть свойственны некоторые индивидуалистическо-либеральные причины выбора партнера:

- организация бытовой жизни без влияния социально-гендерных норм – у мужчин это избегание материальной ответственности, у женщин избегание взваливание на себя домашних обязанностей;
- независимость от партнера в экономических вопросах;
- желание не связывать себя сильными обязательствами с ненадежным человеком.

Становится очевидным, что сожительство – это многообразный и сложный феномен, который не может быть объяснен только одной концепцией. В этой связи возникает необходимость в создании типологии причин и мотивов сожительств по различным критериям.

В 2012 году Николь Хайкель и др. была предложена типология на базе и с учетом предшествующих попыток классификации⁴². Согласно этой типологии, сожительство является либо стадией на пути к браку, либо альтернативой браку, либо альтернативой одиночеству.

Этап в процессе заключения брака: брак остается привлекательным и значимым для людей, но возникают новые стандарты демографического поведения. Становится популярной и приобретает нормативный характер стадия сожительства, предшествующая законному браку.

⁴² Hiekel, N., Liefbroer, A. C., & Poortman, A.-R. (2012). The meaning of cohabitation across Europe. Paper presented at the European Population Conference, Stockholm, Sweden. Доступно: 10.1007/s10680-014-9321-1

1. Сожительство как современный аналог «обручения», форма процесса «ухаживания», прелюдия к браку, при том, что партнеры твердо намерены в дальнейшем пожениться именно друг с другом. При этом ожидается, что официальное бракосочетание состоится достаточно скоро, в среднем через два года после начала совместной жизни.

«Знакомы мы примерно год, а жить совместно начали довольно рано – сразу через 3-4 месяца после знакомства. Еще даже года нет, как мы живем вместе. Наверяд ли это как гражданский брак, потому что у нас есть планы. Планируем свадьбу, свадьба будет летом. Многие люди не живут вместе до свадьбы, но это сложно, я бы, например, не смогла жить с человеком, не узнав, какой он в быту».

Диана, 21 год, Нур-Султан, студентка.

2. Сожительство как «испытательная площадка» для будущего брака, как пробный брак. Такая ситуация возникает в случае неуверенности в том, что данный партнер является подходящим в качестве потенциального будущего супруга. Сожительство является идеальной ситуацией для такой проверки, поскольку позволяет увидеть, как себя ведет человек в повседневной жизни, при этом, не исполняя в полной мере предполагаемых браком супружеских ролей.

«Он спросил, может ты расписаться хочешь? Я ответила нет, не хочу. Почему? Я знаете, женщина такая предприимчивая, у меня квартира, машина, а он уже меня оставлял одну с ребенком, ненадежный. Может я и еще хотела избежать имущественный характер гражданского брака... «Я не хочу потом стиральную машинку пилить с тобой».

Бахытгуль, 43 года, высшее образование, Атырау, ресторатор.

«Все-таки думаю, что это хорошо, что перед женитьбой люди жили вместе. Ну, это реально классно, потому что в начале, когда мы только начали жить вместе, не все так идеально было. Там какие-то особенности свои, нужно привыкать. Мы, когда только начали жить вместе, мне кое-что не нравилось и потом поговорили и все-все уладили, все нормально. Как бы, мне кажется, если бы мы сразу поженились, я бы, наверное, больше суетилась».

Дана, 26 лет, Нур-Султан, высшее образование, тату-мастер.

3. Сожительство может быть связано с социо-экономической ситуацией пары, если с браком в данном обществе связаны определенные экономические и социальные ожидания (завершение учебы, наличие стабильной работы, жилья, денег на свадьбу, и т.д.). Таким образом, сожительство является «браком для

бедных». При этом партнеры в идеале хотели бы пожениться, когда (если) их ситуация улучшится.

«Ну как, вообще-то в принципе у нас все серьезно. Почему мы не регистрируемся? Все упирается в финансы. Честно скажу, что у нее есть накопления в «Жилстройбанке». Столько лет копим. Если сейчас она выйдет за меня официально замуж, то получается, что моя квартира у нас общее жилье, она по госпрограмме не получит. А так, конечно, мы изначально официально женились бы, через мечеть, как положено».

Жаркынбек, 45 лет, Петропавловск, среднее-специальное образование, военный.

*«Еще нужно хорошо узнать и, наверное, обустроиться самому полностью. Чтобы сыграть свадьбу, нужно, чтобы все было... [*Прим: комментарий интервьюера – встать на ноги?] ага... [*респондент согласился с комментарием]».*

Саша, 22 года, Караганда, высшее неоконченное образование, студент.

Альтернатива браку: брак теряет привлекательность для людей, сожителство постепенно занимает его место в их жизни.

1. Идеологическое сожителство, борьба против брака как буржуазного института, устаревшего и несовременного. Отказ от брака, при этом стабильное долговременное партнерство. Высокая ценность индивидуальной автономии, либеральные установки в отношении гендерных ролей и разделения семейного труда.

«Официальный брак даёт возможность правового решения вопросов при расставании (раздел имущества, опека над детьми и т.д.) или иных делах, связанных со взаимодействием с государством. Психологических преимуществ не даёт. Гражданский брак для двух адекватных взрослых осознанных ответственных людей считаю здоровой формой отношений, если нет необходимости оформления детей».

Аля, 38 лет, Алматы, высшее образование, переводчик.

2. Партнеры могут решить не вступать в законный брак просто потому, что лично им это не подходит. Они не отвергают брак как социальный институт; они просто не считают важным лично для себя вступление в законный брак, поскольку свадьба, с их точки зрения, ничего не изменит в их отношении друг к другу и стремлении оставаться вместе. Они женаты, в сущностном смысле, просто не являются супругами с формально-юридической точки зрения. Этот

подход часто считается присущим последней стадии трансформации института брака, когда брак и сожительство становятся практически неразличимыми.

«Необязательно делать регистрацию в ЗАГСе, это формальности, самое главное, чтобы партнёры любили друг друга. На Ваш взгляд совместное проживание – это своего рода «репетиция» ваших семейных отношений»? Я считаю эти люди не уверены в себе и в своем будущем».

Ильшат, 25 лет, Алматы, среднее образование, предприниматель.

Альтернатива одиночеству – на самом деле, существует большое сходство не только между браком и сожительством, но и – не меньшее – между сожительством и одиночеством. С этой точки зрения, сожительство можно рассматривать как отношения между людьми, которые время от времени встречаются и имеют сексуальные контакты, но при этом не рассматривают их как нечто серьезное и постоянное с самого начала отношений. При этом они живут вместе, иногда – долго.

«Мен некеде тұрамын ол кезде. Отбасым, балам осы жерде. Туыстарым білмейді. Арада 5 жыл өтті. Әйелін сияқты қарап жүре беретінмін. Меруерт есімді сұлу қыз еді. Қазір Астанада тұрады. Жас кезімде барлығын көріп, жан-жақта жүрдік. Айналып, қайта үйге келесін».

Мурат, 32 года, Туркестан, среднее образование, рабочий.

Таким образом, гражданские браки могут быть определены ниже следующими типами причин и факторов, сочетающихся между собой (рисунок 1.2.1).

Рисунок 1.2.1. Типологизация причин сожительства.

ЭТАП ДОБРАЧНОГО СОЖИТЕЛЬСТВА	СОЖИТЕЛЬСТВО КАК АЛЬТЕРНАТИВА БРАКУ	СОЖИТЕЛЬСТВО КАК АЛЬТЕРНАТИВА ОДИНОЧЕСТВА
<p>СОЖИТЕЛЬСТВО КАК ФОРМА ПРОЦЕССА «УХАЖИВАНИЯ»</p> <hr/> <p>СОЖИТЕЛЬСТВО КАК «ИСПЫТАТЕЛЬНАЯ ПЛОЩАДКА» ДЛЯ БУДУЩЕГО БРАКА</p> <hr/> <p>СОЖИТЕЛЬСТВО ДЛЯ «НАКОПЛЕНИЯ» СРЕДСТВ К СВАДЬБЕ</p>	<p>ИДЕОЛОГИЧЕСКОЕ СОЖИТЕЛЬСТВО ПРОТИВ ИНСТИТУТА БРАКА</p> <hr/> <p>ДОЛГИЕ ПАРТНЕРСКИЕ ОТНОШЕНИЯ</p>	<p>ОТНОШЕНИЯ БЕЗ ОБЯЗАТЕЛЬСТВ</p>

Имеющиеся научно-теоретические разработки в области причин сожительства, к примеру типология Н. Хайкель и др. (*сожительство является либо (1) стадией на пути к браку, либо (2) альтернативой браку, либо (3) альтернативой одиночеству*), находят свое подтверждение и в казахстанской действительности.

Вместе с тем, в ходе проведения социологического исследования проявились некоторые особенные явления культурно-религиозного характера, значительным образом оказывающие влияние на изучение вопросов гражданского брака в целом и понимание содержания причин их возникновения, в частности.

В рамках поиска и отбора респондентов для проведения интервью группа исследователей данного проекта столкнулась с препятствиями следующего характера.

Первое. В число респондентов не вошли пары, проживающие в условиях многоженства. Это явление безусловно имеет место в Казахстане, уходя своими корнями в религиозное и культурное наследие, при этом на запрос касательно участия в социологическом опросе во всех имевших место 11 случаях был получен категорический отказ.

Второе. Как и с направлением «многоженство», при попытке найти респондентов для интервью в г. Туркестан и г. Кентау исследователи проекта столкнулись с проблемой их отсутствия. Несмотря на то, что категорических отказов не было, лишь одна жительница согласилась участвовать в социологическом опросе. Остальные отмечали, что ни они сами, ни никто из известных им людей не проживают в гражданском браке.

В условиях отсутствия статистической информации по гражданским бракам, гипотетически можно предположить, что в Туркестанской области не имеет место «сожительство в незарегистрированном браке». Однако, данная гипотеза маловероятна.

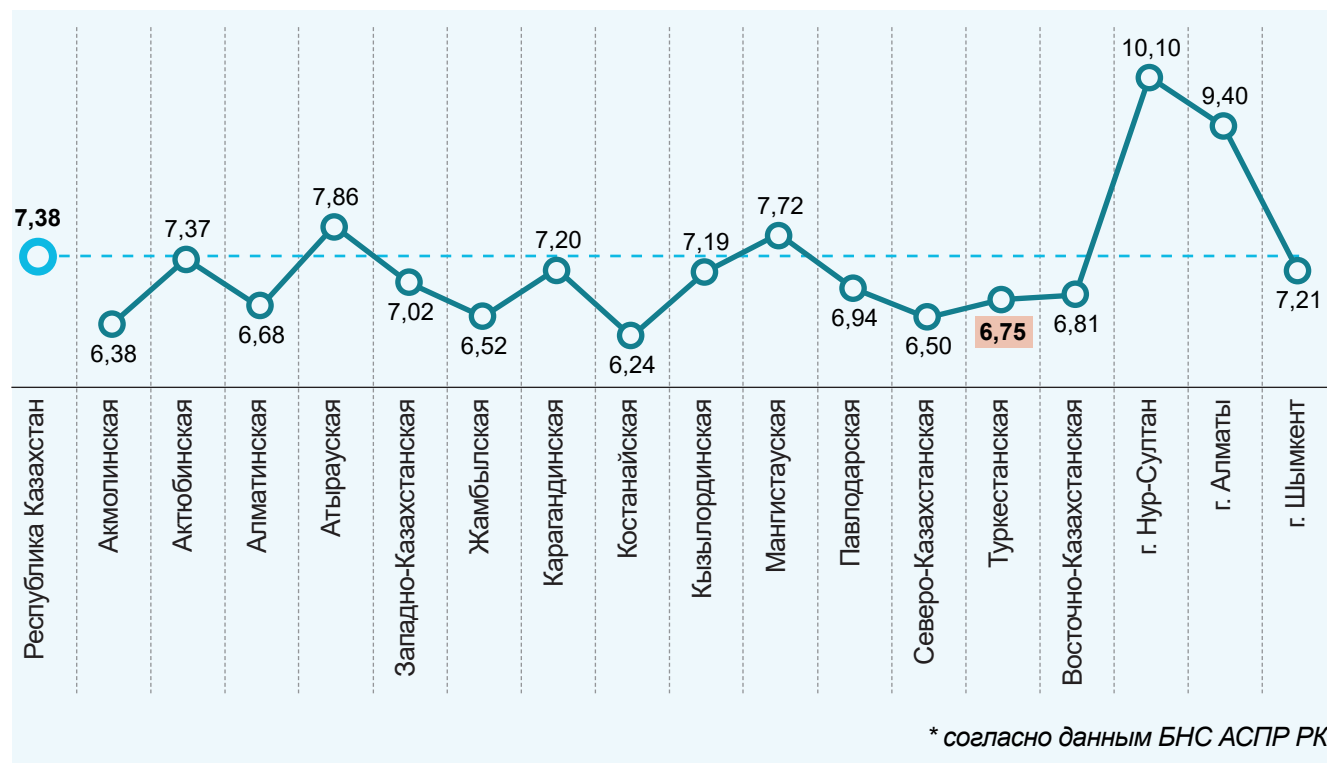
Попробуем рассмотреть эту ситуацию более подробно.

В первую очередь, проанализируем ситуацию через призму коэффициента брачности.

Итак, по данным БНС АСПР РК данный коэффициент по Туркестанской области в 2021 г. составил 6,75, при общереспубликанском – 7,38 и только 4 региона превышают этот уровень: Мангистауская область (7,72); Атырауская (7,86); г. Алматы (9,40) и г. Нур-Султан (10,10) (рисунок 1.2.2).

На первый взгляд можно было бы предположить, что довольно низкий коэффициент брачности по Туркестанской области может сигнализировать об использовании гражданского брака как альтернативной формы официальному браку для совместного проживания.

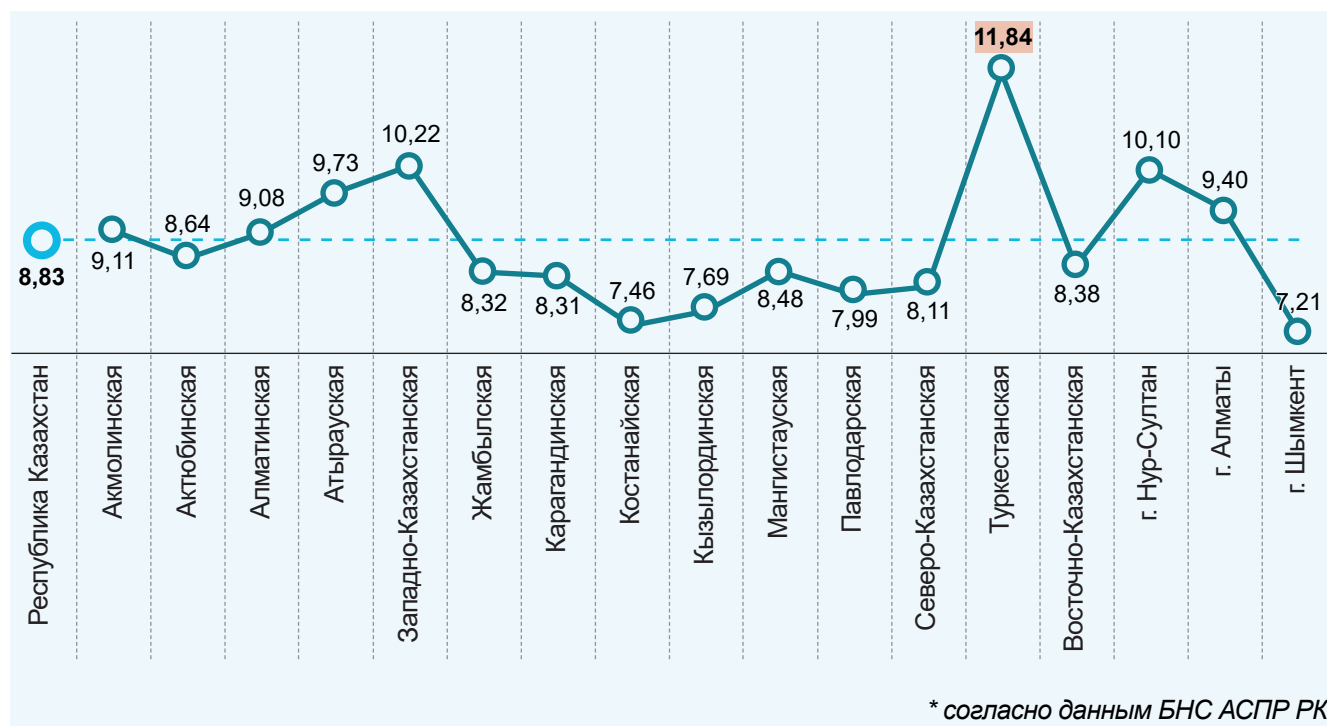
Рисунок 1.2.2. Коэффициент брачности в разрезе регионов.

Вместе с тем, при анализе информации в разрезе город / село, ситуация по Туркестанской области выглядит не столь однозначной.

Так, коэффициент брачности по городскому населению выглядит следующим образом (рисунок 1.2.3).

Рисунок 1.2.3. Коэффициент брачности в разрезе регионов по городскому населению.

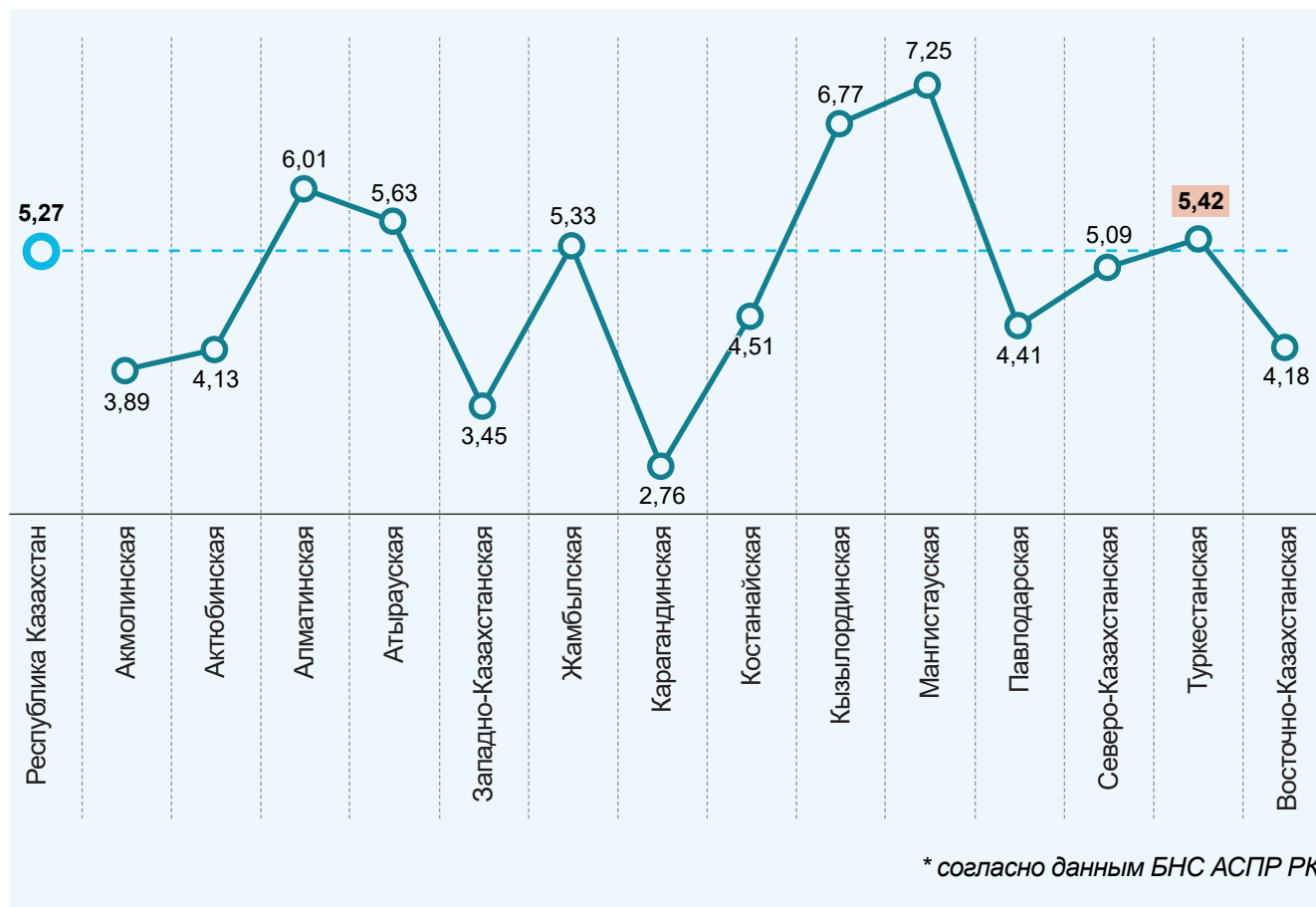

Как видно из Рисунка 1.2.3. коэффициент брачности по Туркестанской области (11,84) значительно превышает общереспубликанский уровень (8,83) и все остальные регионы.

В то же время, ситуация по сельскому населению (5,42) существенно ниже городского и примерно совпадает с общереспубликанским уровнем (5,27).

Более подробно представлено на рисунке ниже (рисунок 1.2.4).

Рисунок 1.2.4. Коэффициент брачности в разрезе регионов по сельскому населению.

Так, через призму брачности ситуация выглядит довольно неоднозначно.

Далее обратимся к данным, представленным выше, касательно доли детей, рожденных в незарегистрированных браках. Этот показатель может косвенно демонстрировать проявление совместного сожительства вне официального брака.

Как видно на Рисунке 1.1.1 в Южно-Казахстанской области доля, детей, рожденных вне зарегистрированного брака, снижается с порядка 20% в 2005 г. до немногим выше 10% в 2017 г.

Учитывая вышеизложенное, с высокой долей вероятности можно предположить, что совместное проживание без заключения официального брака все же имеет место в Туркестанской области.

Возникает вопрос: «Почему люди на улицах гг. Туркестан и Кентау уверенно заявляли, что известных им случаев гражданского брака нет».

Согласно экспертному мнению, ответ на данный вопрос следует искать через призму следующих факторов.

Первое. Сильное традиционное воспитание, в рамках которого совместное проживание мужчины и женщины без разрешения родителей и близких родственников недопустимо.

Второе. Широкое распространение религии, в основном ислама, в рамках которого сожителство запрещено и имеется институт заключения браков «неке кию» или «никах». Данный институт не зависит от официальных органов государства, вместе с тем, начиная с 2016 г. под влиянием Комитета по делам религий Министерства по делам религий и гражданского общества РК обряд «неке кию» должен выполняться только при наличии свидетельства о заключении брака, выданного органами регистрации актов гражданского состояния (далее – РАГС)⁴³.

Третье. Наличие традиционных форм проведения торжественных мероприятий таких как «кыз узату», «той», позволяющие формализовать отношения мужчины и женщины и нивелировать возможное общественное порицание со стороны родственников и близких знакомых.

Наличие данных факторов позволяет сделать следующую типологию форм легитимизации отношений в традиционно-религиозном общественном сознании.

- **«официальный брак»** – отношения, зарегистрированные органами РАГС;
- **«религиозный брак»** – отношения, зарегистрированные религиозными институтами (мечеть, церковь и т.д.);
- **«традиционный брак»** – отношения, получившие одобрение в рамках национальных и культурных традиций общества.

Таким образом, в сознании людей опрошенных в г. Туркестан и г. Кентау, пары, проживающие в рамках одной из вышеперечисленных форм легитимизации своих отношений, имеют право жить вместе, и их форма сожителства не является «гражданским» браком.

Либо наличие сильного общественного мнения касательно недопустимости совместного проживания мужчины и женщины без разрешения, основанного на культурно-религиозных постулатах, сподвигают людей скрывать и отрицать даже вероятность таких отношений, вследствие страха порицания со стороны родственников.

Эта еще одна гипотеза, имеющая высокий потенциал для дальнейшего исследования.

Вместе с тем, наличие и потенциально сильное влияние религиозного фактора в ситуациях, возникших при поиске и отборе респондентов при многоженстве и в Туркестанской области, обусловили необходимость более детального рассмотрения религиозного аспекта в контексте гражданских браков в следующем подразделе.

⁴³ Islam.kz. Казахстан: никах через ЗАГС. Доступно: <https://islam.kz/ru/news/kazakhstan/kazakhstan-nikah-cherez-zags-3752/#gsc.tab=0>

1.3. Роль религии в «гражданском» браке.

Религиозный брак может нести несколько функций, основные из которых:

- 1) легитимация в рамках конфессии, сообщества;
- 2) следование религиозным правилам, ритуалам;
- 3) дополнительное закрепление статуса в глазах партнеров и родственников;
- 4) в большинстве конфессий он предполагает необходимость экономической поддержки и защиты со стороны мужчины.

Религиозный брак не всегда обеспечивает легитимацию отношений в глазах общественного мнения, в особенности, если он не соответствует юридическому статусу пары. Например, если у одного из партнеров есть семья и супруга, которой неизвестно о вторых отношениях мужа:

«Мы с ним проживаем, несмотря на то, что у него есть еще семья, получается у нас с ним гражданский брак или гостевой брак. Мы сделали по-мусульмански, я сейчас в качестве второй жены... Не все одобряли эти отношения, не всех это устраивало. Он создал семью и поэтому он не хочет, чтобы его жена была в курсе того, что он ходит сюда, что у него есть вторая семья. Но самые близкие и родные, мама, сестры, дети, они в курсе».

Асия, 57 лет, Нур-Султан, высшее образование, продавец.

Несмотря на то, что религиозный брак зачастую является довольно патриархальным институтом и предполагает необходимость обеспечения супругом всех жен, на практике он не всегда означает общность бюджета, экономическую поддержку жены со стороны супруга:

«Финансово я самостоятельная и независимая от него, экономически он меня не может поддержать, там у него много детей на этот момент и поэтому все основные силы уходят туда... По шариату, если мы совершили неке, если он создает вторую семью, он должен равномерно распределять. И экономически он должен поддерживать и чаще бывать, везде должен успевать, а в данном случае идет перекоп в ту сторону».

Асия, 57 лет, Нур-Султан, высшее образование, продавец.

Разница в вероисповедании может являться причиной неприятия со стороны родственников. Некоторые пары все же стремятся сохранить отношения с партнером и добиться его принятия родными:

*«Да менялись [*Прим.: ответ на вопрос менялись взгляды родственников на отношения с партнером]. И его, и мои родители были против. Его родители были против, потому что у меня есть ребенок от первого брака, мои были против из-за вероисповедания и нации».*

Мария, 40 лет, Туркестан, среднее-специальное образование, продавец.

В некоторых случаях имеет место изменение вероисповедания женщины, в соответствие с вероисповеданием мужчины, даже вопреки желанию родителей:

«Вероисповедание – христианка. Так как муж русский, приняла христианство, так как дети тоже русские, их надо было крестить и мне пришлось покреститься. Хотя папа хотел, чтобы я была мусульманка. У меня мама христианка. Я приняла христианскую веру, разница какая. Хотя родственники, у меня есть брат Жуматай, он был против».

Роза, 48 лет, Атырау, среднее образование, повар.

Иногда партнеры-мужчины сами настаивают на смене вероисповедания партнерши. При этом женщины не всегда соглашаются обратиться в другую веру ради партнера:

«У него еще и условия были, чтобы мы обязательно венчались в церкви. А это знаете, я веру менять – я не хочу. Миллионы людей живут гражданским браком и ничего».

Бахытгуль, 43 года, высшее образование, Атырау, ресторатор.

Религиозная радикальность может быть отталкивающим фактором при выборе партнера:

«Национальность – он казах, такой же, как и я. По вероисповеданию... Я, когда его первый раз увидела, у него такая борода была, жидкая такая, длинная, я такая: «Блин. Что-то не то». Но потом оказалось, что мы, в принципе, оба с религией в своей жизни, никак вообще с ней не контактируем, то есть по сути атеизм. Но он не радикальный, мы просто ко всем лояльно относимся, но сами на себя не проецируем ничего религиозного. Если мама зовет нас там, мы все это делаем, но без всякой веры».

Дана, 26 лет, Нур-Султан, высшее образование, тату-мастер.

Во многих парах религиозная принадлежность респондентов отличается от вероисповедания их гражданских партнеров, но при этом у них на этой почве нет никаких разногласий, ссор или противоречий:

«Он верующий. Насколько я понимаю, он православный. И я к вере вообще нейтрально отношусь. По национальности я татарка, он русский».

Анна, 44 года, Усть-Каменогорск, высшее образование, фриланс.

Иногда даже респонденты не знают о вероисповедании своего партнера, что говорит о непринципиальности для религиозной принадлежности: *«Я не знаю какой веры».* [*Прим. партнер].

Катя, 24 года, Усть-Каменогорск, среднее образование, торговля.

*«Национальность – да [*Прим. общая], насчет вероисповедания – не уверен».* [*Прим. про партнершу].

Максим, 28 лет, Усть-Каменогорск, высшее образование, инженер.

Данные исследования КИОР «Семейно-демографическая политика» (2021 г.) также демонстрируют отсутствие религиозных противоречий в подавляющем большинстве казахстанских семей. Так, на вопрос «С какими из семейных проблем Вы сталкиваетесь (-лись) в своей семье?», вариант ответа «Навязывание религиозных взглядов, религиозные разногласия, религиозный фанатизм супруга(-и)» был наименее популярным из 15 предлагаемых проблем (1,8%). При этом доля выбравших данный вариант ответа в 2020 году была несколько ниже, чем в 2021-ом и составила 1,1%.

Таким образом, в гражданских союзах наблюдаются разные модели поведения в соответствии с религиозной принадлежностью:

- религиозный брак, который не всегда бывает легитимирован, как зарегистрированный брак;
- соблюдение общих религиозных практик одной религии;
- соблюдение распространенных религиозных практик двух религий обоими партнерами (посещение религиозных учреждений, религиозные праздники, ритуалы);
- смена религии вслед за партнером либо желание партнера, чтобы женщина поменяла веру;
- несоблюдение никаких религиозных практик.

2. ЮРИДИЧЕСКИЕ И ЭКОНОМИЧЕСКИЕ ПОСЛЕДСТВИЯ НЕЗАРЕГИСТРИРОВАННОГО БРАКА

2.1. Мировая практика по регулированию сожительства как формы семейно-брачных отношений (США, Великобритания, Португалия, Австралия и Новая Зеландия, Украина).

В США⁴⁴, резонансное дело 1976 года о взыскании алиментов с сожителя послужило толчком для обсуждения в обществе о правах пар живущих вне законных отношениях. Это обсуждение осложнялось тем, что в США достаточно консервативное религиозное общество, которое осуждало совместную жизнь вне брака. Также до легализации однополых браков по всей территории США 26 июня 2015 года сожительство было одним из немногих вариантов для однополых пар в штатах.

В конечном итоге распространилась практика заключения Соглашения о совместном проживании (Cohabitation Agreements). Согласно нему, пара, не состоящая в браке, может предоставить друг другу права, аналогичные правам, предоставленным супружеским парам. Как правило, такие контракты ограничиваются финансовыми и имущественными соображениями, и, хотя вопросы содержания под стражей или посещения могут рассматриваться в таких документах, суды всегда могут принимать решения по таким вопросам по своему усмотрению. Когда соглашение прямо включает рассмотрение сексуальных услуг, предоставленных одной из сторон, суд, скорее всего, сочтет договор неисполнимым. Например, если один партнер соглашается разделить свой доход в обмен на любовь и дружеские отношения другого партнера, суд может признать, что договор подразумевает «непристойную» (кажущуюся привлекательной, но на самом деле малоценную или связанную с проституцией) сексуальную активность. Суд может отказать в исполнении договора. Доказать устное соглашение или подразумеваемый договор между сожителями, не состоящими в браке, также сложно из-за отсутствия доказательств.

Соглашение о совместном проживании является более гибким и менее регулируемым, чем брачное соглашение. Сожители обычно включают в свои контракты следующие ключевые пункты⁴⁵:

- разделение права владения имуществом, например, добавление имен обоих партнеров в документы. Права наследования и разделение имущества в случае смерти или разрыва отношений;
- финансовая поддержка во время отношений или после;
- выплата долгов до и во время отношений;

⁴⁴ FindLaw. Сайт по юридической консультации для граждан США. 2018. Cohabitation: Background and Legal Issues. Доступно: <https://www.findlaw.com/family/living-together/cohabitation-background-and-trends.html>

⁴⁵ FindLaw. Сайт по юридической консультации для граждан США. 2018. Cohabitation Agreements. Доступно: <https://www.findlaw.com/family/living-together/nonmarital-agreement-living-together-contracts.html>

- раздел основного места жительства в случае смерти одного из партнеров или разрыва;

- решение о правах на поддержку, опеку или посещение несовершеннолетних детей, хотя суд может не согласиться с этим и принять другое решение в зависимости от того, что отвечает интересам детей;

- определение ответственности по медицинскому страхованию; а также создание предварительных медицинских указаний или доверенностей на здоровье, позволяющих обоим партнерам принимать решения о медицинском обслуживании другого в случае недееспособности.

Почти все штаты признают соглашения о совместном проживании. Но, если сожители приняли решение пожениться, когда у них ранее имелось соглашение о совместном проживании, оно перестанет быть действительным после заключения брака. В случае официальных брачных отношений, все штаты навязывают, по крайней мере, некоторые виды брачных контрактов, которые регулируют отношения партнеров после развода.

В некоторых отношениях неженатые сожительства сегодня могут быть выгодны с юридической точки зрения. Не состоящие в браке партнеры могут определять условия своих отношений, не будучи связанными законами о браке, которые могут ограничивать брачные отношения. Когда отношения заканчиваются, неженатым сожителям не нужно следовать строгим процедурам расторжения договора о проживании. Кроме того, неженатые пары могут избежать так называемого «брачного налога» в Налоговом кодексе, который предусматривает более высокую ставку налога для пар, состоящих в официальном браке.

В Англии⁴⁶, при том, что юридического определения совместной жизни не существует, прописаны определенные правила и законы регулирующие незарегистрированные отношения, начиная от схем уплаты налогов и пенсий до правил освидетельствования при административных и уголовных слушаниях.

Имеется возможность регулирования отношений сожителей через заключение договора или соглашения о совместном проживании (*cohabitation contract*). В этом соглашении излагаются права и обязанности каждого партнера по отношению друг к другу. Также необходимо заключить отдельный юридический документ о разделении имущества и собственности - декларацию о доверительном управлении (*declaration of trust*). Юридическая помощь осуществляется в любом центре консультационной помощи гражданам (*Citizens Advice*). Если один из партнеров умирает, не оставив завещания, оставшийся в живых партнер ничего не унаследует автоматически, если пара не владела имуществом совместно. Для того, чтобы быть уверенным, что другой партнер получит наследство, необходимо составить завещание. Если один из партнеров умирает, не оставив в своем завещании достаточно средств для жизни другого, оставшийся в живых партнер может обратиться в суд, чтобы потребовать от наследства. Пары, заключившие официальный брак, освобождаются от уплаты налогов с наследства, но не сожители.

⁴⁶ Сайт центров оказания помощи граждан Соединенного Королевства Великобритании и Северной Ирландии. Доступно: <https://www.citizensadvice.org.uk/family/living-together-marriage-and-civil-partnership/living-together-and-marriage-legal-differences/>

Недвижимость и аренда. Имущество может принадлежать исключительно одному партнеру или может находиться в совместной собственности. Если же владельцем недвижимости является только один из партнеров, то возникающие споры между сожителями решаются через суд. Доказать свои права по распоряжению имущества можно через «бенефициарные интересы», то есть через доказательства вклада в имущества, признанные судом. Также в суде будут учитываться интересы детей сожителей.

С согласия арендодателя и арендатора можно перейти с индивидуально-го договора об аренде квартиры на совместное, в таком случае все права и обязанности будут разделены между сожителями.

Банковские операции. Сожители имеют право открывать общий счет в банке. В случае смерти одного из партнеров, второй партнер имеет доступ к счету, независимо от того, производил ли операции только один из них. Однако часть остатка будет учитываться при расчете стоимости имущества умершего лица. Если сожители прекратили свои отношения, и не могут договориться о том, кому принадлежат деньги, решение может быть принято судом. Однако, если кто-то из партнеров вообще не пользовался счетом, например, не вносил и не снимал деньги, могут возникнуть трудности при предъявлении прав на долю в общем счете.

Дети. Вне зависимости от статуса отношений, в английском праве установлено, что оба родителя несут ответственность за финансовое обеспечение своих детей. Это касается и родителей одного пола. В случае потери контакта между родителями, неуплаты алиментов, с нарушителем связывается Служба содержания/поддержки детей (*Child Maintenance Service*). Мать может назначить опекуна для действий в случае ее смерти, а отец может назначить опекуна для действий в случае его смерти, если он несет родительскую ответственность за ребенка.

Семейно-бытовое насилие. Вне зависимости от статуса отношений, пострадавший от партнера может обратиться в суд за постановлением о защите себя и своих детей. Суд может приказать партнеру-агрессору покинуть дом на определенный период времени, и, если постановление суда не будет выполнено, партнер-агрессор может быть арестован. Также, человек может быть осужден за изнасилование своего партнера, независимо от того, состоят ли они в браке или просто живут вместе.

Медицина. Официальный супруг/супруга всегда допускаются в медицинские учреждения и могут принимать решения относительно здоровья партнера, как ближайшие родственники. Но сожители не имеют таких же прав, если только они не были прописаны при медицинском страховании и/или при отправке в больницу.

В Португалии⁴⁷ в 1999-м году сожителям было предоставлено право совместного усыновления одного и того же ребенка, право платить совместный подоходный налог (аналогичное праву состоящих в браке), и право пе-

⁴⁷ Сайт электронного правительства Португалии. Доступно: <https://eportugal.gov.pt/en/cidadaos/casar-ou-viver-em-uniao-de-facto#:~:text=Two%20persons%20are%20considered%20to,have%20a%20life%20in%20common>.

режившему партнеру оставаться в доме, который формально принадлежал умершему партнеру, в течение 5 лет после его смерти.

В Австралии и Новой Зеландии⁴⁸, пары, живущие вместе 3 года, считаются по закону состоящими в партнерстве, равном браку по статусу. Такое отношение со стороны законодательства помогает партнеру, переживающему другого, унаследовать совместно нажитое имущество.

Украина⁴⁹ – единственная страна бывшего Советского Союза, принявшая законодательство, предоставляющее всем сожителям, прожившим в фактическом браке 3 года, некоторые права при разделе имущества и наследовании, в остальных постсоветских странах характерные только для законных супругов. Но на практике, если в суде партнер не признает факт проживания одной семьей, наличие общего бюджета, общих покупок разного характера за совместные деньги, доказать эти обстоятельства крайне трудно. Несмотря на положения Семейного кодекса Украины, институт фактических брачных отношений и вопросы, касающиеся имущества, приобретенного за этот период, все же до конца не урегулированы. В остальных постсоветских странах отдельное юридическое регулирование отношений между сожителями отсутствует.

Как видно из обзора в основном люди, проживающие в незарегистрированных отношениях, юридически слабо защищены. Во всех странах требуется заключение дополнительного соглашения, регулирующего самые проблемные аспекты, это:

- право на распоряжение владения совместным имуществом, правила посещения и принятия решения в медицинских учреждениях, банковские операции и т.д. во время отношений;
- разделение имущества, алименты и опека над детьми, в случае разрыва таких отношений.

«Боюсь, что сейчас говорить о том, что мы должны внести изменения, мы не можем, то есть у нас, например, не развит институт брачно-договорных отношений, если мы возьмём Америку, там при заключении любого брака сразу подписывается брачный контракт. Мы не можем сейчас обязать наших граждан, в силу менталитета подписывать брачные контракты. Пока у нас люди не научатся вместе с брачно-семейными отношениями, подачи заявления в ЗАГС, по национальным традициям проводить обряды, мы пока их не научим составлять брачные контракты, мы не можем говорить, что у нас женщина защищена или мужчина защищен даже в официальном браке, не говоря о сожительстве. То есть нам надо сначала развивать институт брачных договоров... и медиативных соглашений».

Анна, Алматы, медиатор.

⁴⁸ Hayes, A., & Higgins, D. (Eds.). (2014). Families, policy and the law: Selected essays on contemporary issues for Australia. Melbourne: Australian Institute of Family Studies. Доступно: <https://aifs.gov.au/sites/default/files/publication-documents/fpl.pdf>.

⁴⁹ Архив электронного издания Юрист и закон. 2021. Гражданский брак: риски, подводные камни. Доступно: https://uz.ligazakon.ua/magazine_article/EA014950.

В развитых странах этот недостаток законодательства регулируется с помощью развитых институтов брачных договоров и других юридических соглашений. В обществе нормализовано обращение за юридической консультацией и составление подобных соглашений без боязни осуждения за излишнюю предосторожность. В таком случае, отношения сожителей являются защищенными законом юридической и экономической стороны, как и официальные супруги.

2.2. Правовая и экономическая защищенность сожительства в Республике Казахстан.

«Гражданским» браком в Казахстане, в России и других постсоветских странах называют создание семьи, ведение общего домашнего хозяйства без регистрации брака, что является не совсем корректным термином, поскольку может иметь двойной смысл. Первоначально, гражданский или светский брак являлся альтернативой свидетельствования брака государством вне рамок религиозных институтов (никаха, венчания и др.), которая распространилась с усилением национальных государств. Поэтому исследователи и эксперты не любят использовать данный термин во избежание двусмысленности, и часто указывают, что употребление является устаревшим или разговорным.

В начале установления советской власти в рамках процесса секуляризации – отделения церкви от государства, был принят декрет ВЦИК и СНК РСФСР «О гражданском браке, о детях и о ведении книг актов состояния» от 18 (31) декабря 1917 года, который гласил, о лишении церковных браков юридической силы и объявлялся «частным делом брачующихся»⁵⁰. Церковные браки окончательно лишились своего правового значения в последующем Декрете «Об отделении церкви от государства и школы от церкви» от 20 января (2 февраля) 1918 года⁵¹. Таким образом светский брак стал единственно признаваемой юридически в СССР формой брака.

Однако, в 1926 году в юридическое употребление был введен термин «фактические брачные отношения» с принятием Кодекса законов о браке, семье и опеке, где факт наличия совместного хозяйства и общее проживание считался достаточным для признания фактического брака, что обязывало соблюдение прав и обязанностей как и официальном браке⁵². Но впоследствии, в 1944 году Указом Президиума Верховного Совета СССР фактические брачные отношения были лишены юридической силы.

⁵⁰ Декрет ВЦИК и СНК о гражданском браке, о детях и о ведении книг актов состояния от 18(31) декабря 1917 г. Доступно: <http://www.hist.msu.ru/ER/Etext/DEKRET/17-12-18.htm>.

⁵¹ Декрет «Об отделении церкви от государства и школы от церкви» от 23 января 1918 года. Доступно: <https://docs.cntd.ru/document/9054838>.

⁵² Постановление ВЦИК от 19 ноября 1926 года «О введении в действие Кодекса законов о браке, семье и опеке» (вместе с Кодексом). Доступно: <https://inlink.ru/Pm5ol5>.

«У нас, когда-то давно, в советское время, довоенное время, у нас тогда существовало понятие сожительство. Тогда были проблемы с загсами, было много сел и аулов, где не было возможности людям вступить в брак официально, чтобы регистратор внес в книгу запись о том, что люди проживают. В тот период, по старому закону, тогда предусматривалась понятие сожитель, если люди проживают больше 15 лет, то сожительница приравнивается к законной жене, она является наследницей первой очереди, она получает те же блага, что и законная жена. Потом эту норму убрали, и с тех пор, даже после независимости, официальным браком считается только тот брак, который заключён в органах ЗАГСа».

Анна, Алматы, медиатор.

В законодательстве Республики Казахстан отсутствуют понятия «сожительство» или «гражданский брак». Официально браком признается только брак, зарегистрированный в государственных учреждениях, как гласит пункт 3 статьи 2 Кодекса РК «О браке и семье». Не признается фактическое сожительство как мужчины и женщины, так и лиц одного пола, а также брак, заключенный по религиозным обрядам и церемониям⁵³. Вследствие этого сожительство или фактический брак никак не регулируется законом или нормами, не входит в статистический учет и является невидимым явлением в глазах государства.

В суде никакие другие доказательства, в том числе свидетельскими показаниями, или даже совместным заявлением граждан, не могут подтвердить проживание в «браке», во внимание принимается только свидетельство о заключении брака (супружества), выданные государственными органами. Поэтому невозможно признание брака в судебном порядке.

Одним из острых вопросов является вопрос о разделении имущества как в официальных браках, так и незарегистрированных отношениях. Однако, если имущественные отношения официальных супругов отражены в законодательстве, согласно пункту 1 статьи 32 Кодекса «О браке и супружестве» законным режимом имущества супругов является режим их общей совместной собственности, если в брачном договоре не было установлено иное. Имущество, нажитое супругами во время брака, является их общей совместной собственностью, согласно статье 33 Кодекса. Имущество, нажитое в браке, является совместным, однако при этом каждый из супругов также может иметь личное имущество. Сожители, в свою очередь, не защищены законом совершенно.

Решением как можно обезопасить себя, в случае официального брака является заключение брачного договора, в случае незарегистрированных отношений – медиативного соглашения.

⁵³ Кодекс Республики Казахстан от 26 декабря 2011 года № 518-IV «О браке (супружестве) и семье». Доступно: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1100000518>.

«Да, смотрите, у нас часто бывает, как, люди вступили в брак, хорошо, если они в браке получили от свободных источников, в кредит залезли или продали вне брака квартиру, в этом случае люди защищены законом и все, что куплено в браке, считается совместно нажитым имуществом. Но у нас бывают ситуации, например, когда квартиру дарят молодым кто-то из родителей. При этом он на свадьбе говорит, я дарю квартиру, но оформляют не договором дарения, а оформляют договором купли продажи, тогда в этом случае, кто получил эту квартиру в дар, официально остается незащищенным, потому что его квартира автоматом начинает делиться как совместно нажитое имущество. Либо бывают ситуации, когда, например, супруги подали заявление в загс, и до официальной регистрации брака оформляют такую квартиру на одного из супругов, тогда это имущество выпадает из списка совместно нажитого имущества. С этим тоже возникают трудности и возникают проблемы. Если, например, заключать контракт брачный или соглашение, в рамках которого будет прописано, какое имущество считается совместно нажитым, какое не будет считаться совместно нажитым, какой будет режим супругов, как в последующем будет делиться имущество, какие отношения будут между ними и детьми, в каком порядке будут содержаться дети. Вот если бы эти договорные отношения заключались до создания семьи, то в последующем это было гораздо проще».

Анна, Алматы, медиатор.

Единственной возможностью как сожители могут самостоятельно защитить свои права – это заключение медиативного соглашения, где будут преимущественно установлены правила разрешения имущественных споров, порядок выплаты алиментов. Но этот документ не в полной мере регулирует отношения между партнерами из-за ограничений. Например, невозможно прописать правила владением банковским счетом или прописыванием (как совладельца) партнера в своей квартире, так как данные действия или не предусмотрены в нормах или противоречат им⁵⁴. Посещение медицинских учреждений, в особенности отделений анестезиологии – реанимации и интенсивной терапии, не являющиеся прямыми родственниками пациента, допускаются только в сопровождении близкого родственника (отца, матери, жены, мужа, взрослых детей)⁵⁵. Медиативное соглашение не может сравниваться с брачным договором, так как брачный договор вступает в силу только после заключения официального брака.

⁵⁴ Постановление Правления Национального Банка Республики Казахстан от 31 августа 2016 года № 207 “Об утверждении Правил открытия, ведения и закрытия банковских счетов клиентов”. Доступно: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/V1600014422>.

⁵⁵ Приказ Министра здравоохранения Республики Казахстан от 16 октября 2017 года № 763 “Об утверждении Стандарта организации оказания анестезиологической и реаниматологической помощи в Республике Казахстан”. Доступно: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/V1700015953>.

«Да, если будет медиативное соглашение, здесь надо четко понимать, что брачный договор, как правило, заключается перед заключением брака и вступает в силу в момент, когда люди расписались в ЗАГСе. А медиативное соглашение можно подписать независимо от того вступили ли люди в брак, они могут заранее определить, каким образом они будут делить имущество, каким образом будут выплачиваться алименты, если они не вступят в брак. Они физически могут установить для себя в соглашении пункты, по которым у них могут возникнуть сложности. Это разница между медиативным соглашением и брачным договором. Здесь еще смотрите, у нас были ситуации, когда женщина, не вступившая в брак, стала вдовой, когда мужчина скончался, она не вступила в брак. Здесь надо четко понимать, пока она не вступила в брак, она не может являться в дальнейшем его наследником. Даже если они прожили 30 лет вместе, даже если они совместно построили дом на голлом участке, она вложила много сил и средств, она не сможет претендовать на наследство, потому что она не является законной супругой, она не является наследником первой очереди».

Анна, Алматы, медиатор.

Вне зависимости от статуса отношений, родители ребенка обязаны соблюдать его права, согласно статье 68 Кодекса «О браке (супружестве) и семье»⁵⁶. В таком случае, дети со стороны закона защищены лучше, чем сожителю в незарегистрированных отношениях. В официальном браке супруг автоматически вписывается в графу отец ребенка. В фактическом браке, без отдельного признания ребенка партнером, требуется установление отцовства через судебное разбирательство, например, посредством ДНК тестирования. Если отцовство было признано, то требование выплаты алиментов является следующей проблемой.

«Это алименты и раздел имущества, это самые проблемные. Если мы алименты поставим на второе место, потому что дети, рожденные вне брака, в большинстве случаев папы их признают. Крайне редко, когда папа говорит, нет, это не мой ребенок, приходится через суд доказывать отцовство. В основном, ребенок, рожденный вне брака, получает свидетельство о рождении, в графе отец указан конкретный папа и к этому свидетельству прикладывается свидетельство об усыновлении. С этим у нас проблем нет. То есть алименты на детей взыскиваются через суд независимо в браке или не браке люди, алименты взыскиваются в течении 3 рабочих дней. А вот с разделом возникает очень много вопросов, как у людей, вступивших в брак, так и у людей, не вступивших в брак».

Анна, Алматы, медиатор.

⁵⁶ Кодекс Республики Казахстан от 26 декабря 2011 года № 518-IV «О браке (супружестве) и семье». Доступно: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1100000518>.

Так как в большинстве случаев забота о ребенке ложится на плечи женщины, то самым уязвимым членом в незарегистрированном союзе являются матери. После развода или разрыва отношений на плечи женщины ложится обязанность не только в воспитании ребенка, но и финансовом его обеспечении.

Согласно данным Министерства юстиции Республики Казахстан, общее количество должников по алиментам по состоянию на 1 января 2022 года составило 242 873 человек, в том числе на содержание несовершеннолетних детей – 235 219. Из них количество исполнительных производств, по которым вынесены постановления об определении задолженности – 28 272, задолженность по ним составила – 17,688 миллиарда тенге. По состоянию на 1 апреля 2022 года общее количество должников по алиментам снизилось и составило 221 884 человек, в том числе на содержание несовершеннолетних детей – 215 587. Из них количество исполнительных производств, по которым вынесены постановления об определении задолженности – 28 814, задолженность по ним составила – 17,455 миллиарда тенге.

При разводе или разрыве отношений партнеры могут договориться о размере алиментов и порядке их выплаты в рамках заключенных юридических договоренностей – брачного договора или медиаторского соглашения. Если стороны не пришли к соглашению, то по закону на одного ребенка полагается 25 процентов, или одна четвертая от заработка или иного дохода родителей, на двух детей – около 33,3 процента, или одна треть от дохода, на трех и более детей – 50 процентов, или одна вторая от доходов родителей⁵⁷. Алименты взимаются со всех видов доходов, в том числе со всех видов доплат и надбавок, премий, авторского вознаграждения, стипендий и прочих выплат. Если до обращения в суд алименты не были получены, при этом принимали меры к их получению, то можно взыскать долги за последние три года. Процедура по взысканию алиментов не отличается для работающих и безработных людей. В случае безработных людей сумма выплат рассчитывается с учетом средней зарплаты по республике⁵⁸. Уполномоченные органы вправе арестовать имущество плательщика, если алименты не выплачиваются более трех месяцев.

«Единственное, что у нас имеют право сожители, это на получение алиментов в случае, если там родился ребенок. Здесь надо четко понимать, что у нас в браке законном, супруга до 3-летнего возраста имеет право на получение также алиментов на свое содержание, до наступления ребенка 3-летнего возраста. А если люди жили в гражданском браке, то в этом случае такая женщина не имеет право на сегодняшний день получать компенсацию в случае, если она содержит ребенка до 3 лет. Если они разошлись, то разошлись, она имеет право получать только алименты на самого ребенка, но на себя, к сожалению, нет. Сейчас у нас, наши парламентарии пытаются внести изменения в закон, женщины у нас не должны страдать от того, что она была в законном браке или в сожительстве, именно в части

⁵⁷ Статья 139 Кодекса Республики Казахстан от 26 декабря 2011 года № 518-IV «О браке (супружестве) и семье».

⁵⁸ Статья 99 Кодекса Республики Казахстан от 26 декабря 2011 года № 518-IV «О браке (супружестве) и семье».

получении алиментов на свое содержание. То есть хотят сделать в этом случаи равноправие между женщиной, в официальном или сожительницей. Пока этого не сделают, вводить какую-то статистику по тому, сколько у нас сожителей проживают совместно, смысла нет».

Анна, Алматы, медиатор.

Принимая во внимание анализ нормативно-правового регулирования данного вопроса и результатов проведенного социологического исследования, в Таблице 2.2.1 представлено экспертное мнение относительно степени правовой, экономической и социальной защищенности, проживающих в гражданском и официальном браке, по категориям сожители и дети в Казахстане. Ранжирование степени применено в следующих категориях:

Таблица 2.2.1 Сравнительная матрица степени защищенности в гражданском и официальном браке

	Правовая защищенность		Экономическая защищенность		Социальная защищенность	
	Тип брака					
	гражданский	официальный	гражданский	официальный	гражданский	официальный
сожители/ супруги	низкая	высокая	низкая	средняя	низкая	высокая
дети	средняя	высокая	средняя	средняя	низкая	высокая

Источник: составлено автором

Так, наиболее защищенными являются члены семьи в официальном браке. Немного снижена оценка по экономическому направлению в связи с тем, что несмотря на законодательное закрепление необходимости уплаты алиментов, практическая уплата алиментов к примеру, не всегда может исполняться в полной мере и своевременно. Соответствующая статистика представлена выше по информации Министерства юстиции Республики Казахстан.

Защищенность семей в гражданском браке существенно ниже по всем трем направлениям. При этом степень защищенности сожителей очень низкая или практически отсутствует. В отличие от сожителей дети более защищены в гражданском браке, так как несмотря на отсутствие официального брака, зачастую родительство признается и даже в случае непризнания, имеется действенный механизм рассмотрения такого рода дел через судебные институты. Как следствие, экономическая составляющая детерминирована юридическими основами и защищает права ребенка. Вместе с тем, степень определена как средняя в связи с тем, что, как и в ситуации с официальными браками, существует риск невыполнения экономических обязательств родителями на практике. В социальной перспективе дети в гражданском браке все же мало защищены. В отличие от экономических аспектов, социальные

связи зачастую нарушаются в случае разрыва отношений и данная сфера все же остается за горизонтами внимания государства.

В этой части можно заметить, что юридические и экономические отношения сожителей никак не регулируются со стороны государства. Такого рода отношения никак не представлены в нормативных актах Республики Казахстан. В других странах этот недостаток в законодательстве компенсируется развитыми институтами заключения различного рода юридических соглашений, где прописываются все права и обязанности партнеров. В Казахстане данная практика слабо распространена и не нормализована в обществе. Также в мире довольно распространенной практикой является полное или частичное уравнивание прав долгих партнерских отношений (от трех лет) и официального брака, что позволяет защитить права сожителей. Но в тоже самое время до решения о внедрении данной практики, необходимо провести комплексное исследование, которое бы изучило все возможные риски и последствия, а также учитывало культурные особенности нашего общества.

ВЫВОДЫ

- В казахстанском контексте «гражданские» браки являются как правило своего рода «испытательной площадкой» перед заключением официального брака. Эта практика становится все более нормализованной в обществе. Такие пары в конечном итоге планируют заключить официальный брак.
- Сожителство нередко является следствием социально-экономических причин. Это может быть детерминировано социо-экономической ситуацией пары и наличием определенных ожиданий и планов на будущее (сбор денег на свадьбу, наличие стабильного заработка, приобретение собственного жилья, завершение обучения).
- Наблюдается случаи самоцензурирования пар находящихся в незарегистрированных отношениях. Нередко потенциальные респонденты отказывались от участия в исследовании боясь общественного осуждения. Это объясняется преобладанием традиционной ментальности в казахстанском обществе, особенности в небольших городах и отдаленных регионах.
- Среди крайних полюсов отношения самих сожителей к незарегистрированному браку выделяются: 1) отождествление «гражданского» брака с браком официальным, подразумевающим под собой верность и заботу партнеров как супругов; 2) восприятие незарегистрированных отношений как непостоянных, необязывающих соблюдать супружеские ценности.
- В незарегистрированных отношениях выделяются различные модели поведения в зависимости от религиозных взглядов партнеров. В частности, имеют место такие модели поведения как: соблюдение общих религиозных практик (в случае если партнёры принадлежат одной конфессии); соблюдение религиозных обычаев и ритуалов каждого из партнеров (в случае если сожители принадлежат к разным конфессиям); заключение религиозных браков; смена религии из-за партнера; отсутствие каких-либо религиозных практик.
- Наблюдается недостаточная степень информированности респондентов о своих правах в случае разрыва отношений и потенциальном разделе имущества.
- В казахстанском законодательстве отсутствуют нормы регулирующие юридические отношения и права людей, проживающих в незарегистрированном браке.
- В ходе исследования был выявлен недостаток официальных статистических данных о гражданах, проживающих в незарегистрированных отношениях.
- Некоторые юридические проблемы, возникающие во время проживания или после разрыва незарегистрированных отношений, могли бы регулироваться с помощью заключения медиативных соглашений, но в отличие от западных стран (США, Великобритания) в Казахстане слабо развит институт заключения такого рода юридических соглашений. Существует довольно низкая степень осведомленности граждан о такой возможности.

РЕКОМЕНДАЦИИ

- Добавление вопросов в рамках мероприятий по формированию официальной государственной статистики касательно ведения совместного домашнего хозяйства не с родственниками без регистрации отношений для получения официальной демографической статистики.
- Сбор ведомственной-административной статистики по количеству браков, заключенных в религиозных институтах (мечеть, церковь, синагога и др.).
- Включить вопросы, касающиеся проживания в незарегистрированных отношениях в социологические исследования на систематической основе для мониторинга и отслеживания динамики ситуации.
- В целях повышения юридической грамотности, а также экономической защищенности граждан необходимо создание ресурса, где граждане Казахстана могут увидеть наглядную и доступную информацию о своих правах и обязанностях в официальном браке и в незарегистрированных отношениях, а также получить юридическую консультацию. На данном ресурсе также должны быть размещены адреса и контакты юристов и медиаторов, специализирующихся на семейно-гендерной сфере. Информационный ресурс может быть создан на базе Центров поддержки института семьи при акиматах городов.
- Разработка и внедрение норм, регулирующих юридические отношения сожителей, в особенности касательно вопросов имущества, наследования, защиты прав женщин.
- Возможность внесения в перечень собственников имущества (в договоре купли-продажи, при регистрации в государственные учреждения) совладельцев, не состоящих в прямых родственных отношениях с целью их юридической защищенности в случае разрыва отношений. Подобный опыт уже реализуется в развитых странах (США, Великобритания).
- Информирование населения о возможности регулирования спорных вопросов касательно права собственности и выплаты алиментов посредством заключения медиативных соглашений.
- Необходимо предоставить возможность получения доли имущества или денежной компенсации при предоставлении в суде документов, подтверждающих затраты в процессе приобретения, проживания и обслуживания имущества в судебных спорах. К примеру, совместные выплаты, оплата технического обслуживания, ремонт и др.
- Частичное или полное признание тождественных прав и обязанностей между долгими партнерскими отношениями (например, от 5 лет) и официальным супружеством. Но перед этим необходимо провести комплексное исследование, чтобы избежать последующие риски внедрения данной практики.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1. Философский энциклопедический словарь. 2010. Доступно: <http://philosophy.niv.ru/doc/dictionary/philosophy/fc/slovar-192-2.htm#zag-337>.
2. Православие. Словарь-справочник. 2014.
3. Словарь русского языка: В 4-х т. / РАН, Институт лингвистических исследований. Москва: Рус. яз.; Полиграфресурсы, 1999. Доступно: <https://gufo.me/dict/mas/%D0%B2%D0%BD%D0%B5%D0%B1%D1%80%D0%B0%D1%87%D0%BD%D1%8B%D0%B9>.
4. Большой психологический словарь. 2007. Москва: Прайм-Еврознак. Доступно: https://gufo.me/dict/psychologie_dict/%D0%93%D0%95%D0%9D%D0%94%D0%95%D0%A0%D0%9D%D0%90%D0%AF_%D0%A0%D0%9E%D0%9B%D0%AC.
5. Боголюбов А. С. Завадж // Ислам: энциклопедический словарь. Москва: Наука, ГРВЛ, 1991. – С. 71-72. – 315 с. ISBN 5-02-016941-2.
6. Социологический энциклопедический словарь. 2000. Москва. Норма, НОРМА-ИНФРА. М. Доступно: https://gufo.me/dict/social/%D0%91%D0%A0%D0%90%D0%9A_%D0%9F%D0%A0%D0%9E%D0%91%D0%9D%D0%AB%D0%99Всемирный обзор ценностей Инглхарта-Вельцера. Доступно: <https://www.worldvaluessurvey.org/WVSContents.jsp?CMSID=findings&CMSID=findings>.
7. Гидденс, Энтони. 2005. Социология. Глоссарий: Основные понятия и важнейшие термины. Москва: Эдиториал УРСС.
8. Гидденс, Энтони. 2005. Социология. Глоссарий: Основные понятия и важнейшие термины. Москва: Эдиториал УРСС.
9. Всемирный обзор ценностей Инглхарта-Вельцера. Доступно: <https://www.worldvaluessurvey.org/WVSContents.jsp?CMSID=findings&CMSID=findings>.
10. Социологический словарь Socium. 2003. Москва. Доступно: <http://sociology.niv.ru/doc/dictionary/socium/fc/slovar-209.htm#zag-443>.
11. Словарь гендерных терминов. 2016. Доступно: <http://a-z-gender.net/sozhitelstvo.html>.
12. Всемирный обзор ценностей Инглхарта-Вельцера. Доступно: <https://www.worldvaluessurvey.org/WVSContents.jsp?CMSID=findings&CMSID=findings>.
13. Всемирный обзор ценностей Инглхарта-Вельцера. Доступно: <https://www.worldvaluessurvey.org/WVSContents.jsp?CMSID=findings&CMSID=findings>.
14. Всемирный обзор ценностей Инглхарта-Вельцера. Доступно: <https://www.worldvaluessurvey.org/WVSContents.jsp?CMSID=findings&CMSID=findings>.

15. Мердок Дж. П. 2003. Социальная структура. Москва: ОГИ.
16. Giddens, Anthony. 1992. *The Transformation of Intimacy: Sexuality, Love and Eroticism in Modern Societies*. Cambridge: Polity. стр. 23-32. Доступно: https://psipp.itb-ad.ac.id/wp-content/uploads/2020/10/Anthony-Giddens-The-Transformation-of-Intimacy_-Sexuality-Love-and-Eroticism-in-Modern-Societies-1992-Stanford-University-Press.pdf.
17. Burgess, Ernest W. 1926. *The Family as a Unity of Interacting Personalities*. *Families in Society: The Journal of Contemporary Social Services*, Volume 7 Issue 1, стр. 3-9. Доступно: <https://doi.org/10.1177/104438942600700101>.
18. Noble, Trevol. 1995. *The nuclear family and postmodern theory*. *Hitotsubashi Journal of Social Studies* 27: стр. 127-143.
19. Van de Kaa, Dirk J. 2001. *Postmodern Fertility Preferences: From Changing Value Orientation to New Behavior/ Population and Development Review* (27), стр. 290-331.
20. Surkyn, Johan and Ron Lesthaeghe, R. (2004). *Value Orientations and the Second Demographic Transition (SDT) в Northern, Western, and Southern Europe*, *Demographic Research, Special Collection 3, Article 3*, стр. 43-86. Доступно: [10.4054/DemRes.2004.S3.3](https://doi.org/10.4054/DemRes.2004.S3.3).
21. Lesthaeghe, R. 2020. *The second demographic transition, 1986–2020: sub-replacement fertility and rising cohabitation—a global update*. *Genus* 76, 10. Доступно: <https://doi.org/10.1186/s41118-020-00077-4>.
22. Coontz, Stephanie. 2004. *The World Historical Transformation of Marriage*. *Journal of Marriage and Family* 66(4): стр. 974-979. Доступно: <https://doi.org/10.1111/j.0022-2445.2004.00067.x>.
23. Исупова, Ольга. 2013. «Два с лишним десятка лет трансформаций». *Демоскоп Weekly* №565-566. Доступно: <http://www.demoscope.ru/weekly/2013/0565/tema01.php>.
24. Кодекс Республики Казахстан от 26 декабря 2011 года № 518-IV «О браке (супружестве) и семье». Доступно: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1100000518>.
25. Исупова, Ольга. 2013. «Теории формирования сожительства в современном мире». *Демоскоп Weekly* №565-566. Доступно: <http://www.demoscope.ru/weekly/2013/0565/tema07.php>.
26. Министерство национальной экономики Республики Казахстан Комитет по статистике и ЮНФПА. 2019. *Мы, Казахстан*. Доступно: <https://kazakhstan.unfpa.org/ru/publications/%D0%BC%D1%8B-%D0%BA%D0%B0%D0%B7%D0%B0%D1%85%D1%81%D1%82%D0%B0%D0%BD-80-%D1%81%D1%82%D1%80%D0%B0%D0%BD%D0%B8%D1%86>.
27. Данные получены расчетным путем, как разница между «числом родившихся по возрасту матери в Республике Казахстан» и «числом родившихся живыми у женщин, состоящих в зарегистрированном браке по возрасту матери в Республике Казахстан» в одном отчетном периоде.

28. Национальное обследование по программе «Поколения и Гендер» в Казахстане. 2020. Доступно: <https://kazakhstan.unfpa.org/ru/publications/национальное-обследование-по-программе-«поколения-и-гейдер»-в-казахстане>.
29. Казахстанский институт общественного развития «Рухани жаңғыру». Доступно: <https://ru.kior.kz/2021/07/14/semejno-demograficheskaya-politika-2/>.
30. Всемирный обзор ценностей Инглхарта-Вельцера. Доступно: <https://www.worldvaluessurvey.org/WVSContents.jsp>.
31. Казахстанский институт общественного развития «Рухани жаңғыру». 2021. Аналитический доклад «Семейно-демографическая политика». Доступно: <https://ru.kior.kz/2021/07/14/semejno-demograficheskaya-politika-2/>.
32. Фонд Фридриха Эберта. 2021. Исследование «Молодежь в Казахстане: оценка ценностей, ожиданий и стремлений». Доступно: <https://library.fes.de/pdf-files/bueros/kasachstan/18456.pdf>.
33. Lichter D, Roempke Graefe D, & Brown JB. 2003. Is marriage a panacea? Union formation among economically disadvantaged unwed mothers. *Social Problems*, 50, 60–86. Доступно: <https://doi.org/10.1525/sp.2003.50.1.60>.
34. Edin K, & Kefalas M. 2005. *Promises I can keep: Why poor women put motherhood before marriage*. Berkeley, CA: University of California Press. Доступно: <https://inlnk.ru/7074RK>.
35. Perelli-Harris, B., & Gerber, T. P. 2011. Nonmarital Childbearing in Russia: Second Demographic Transition or Pattern of Disadvantage? *Demography*, 48(1), 317–342. Доступно: <http://www.jstor.org/stable/41237722>.
36. Kimberly D. Cartwright. 2000. Shotgun weddings and the meaning of marriage in russia, *The History of the Family*, 5:1, 1-22. Доступно: [https://doi.org/10.1016/S1081-602X\(00\)00029-4](https://doi.org/10.1016/S1081-602X(00)00029-4).
37. Perelli-Harris, B. 2006. The Influence of Informal Work and Subjective Well-Being on Childbearing in Post-Soviet Russia. *Population and Development Review*, 32(4), 729–753. Доступно: <http://www.jstor.org/stable/20058925>.
38. Surkyn, Johan and Ron Lesthaeghe, R. 2004. Value Orientations and the Second Demographic Transition (SDT) in Northern, Western, and Southern Europe, *Demographic Research*, Special Collection 3, Article 3, 43-86. Доступно: 10.4054/DemRes.2004.S3.3.
39. Carlson E, Klinger A. 1987. Partners in life: unmarried couples in Hungary. *Eur J Popul. Nov*;3(1):85-99. Доступно: 10.1007/BF01797093.
40. Sobotka, T., Zeman, K. & Kantorová, V. 2003. Demographic Shifts in the Czech Republic after 1989: A Second Demographic Transition View. *European Journal of Population* 19, 249–277. Доступно: <https://doi.org/10.1023/A:1024913321935>.
41. Zaidi, B., & Morgan, S. P. 2017. THE SECOND DEMOGRAPHIC TRANSITION THEORY: A Review and Appraisal. *Annual review of sociology*,

43, 473–492. Доступно: <https://doi.org/10.1146/annurev-soc-060116-053442>.

42. Hiekel, N., Liefbroer, A. C., & Poortman, A.-R. (2012). The meaning of cohabitation across Europe. Paper presented at the European Population Conference, Stockholm, Sweden. Доступно: 10.1007/s10680-014-9321-1.

43. islam.kz. Казахстан: никах через ЗАГС. Доступно: <https://islam.kz/ru/news/kazakhstan/kazakhstan-nikah-cherez-zags-3752/#gsc.tab=0>.

44. FindLaw. Сайт по юридической консультации для граждан США. 2018. Cohabitation: Background and Legal Issues. Доступно: <https://www.findlaw.com/family/living-together/cohabitation-background-and-trends.html>.

45. FindLaw. Сайт по юридической консультации для граждан США. 2018. Cohabitation Agreements. Доступно: <https://www.findlaw.com/family/living-together/nonmarital-agreement-living-together-contracts.html>.

46. Сайт центров оказания помощи гражданам Соединенного Королевства Великобритании и Северной Ирландии. Доступно: <https://www.citizensadvice.org.uk/family/living-together-marriage-and-civil-partnership/living-together-and-marriage-legal-differences/>.

47. Сайт электронного правительства Португалии. Доступно: <https://eportugal.gov.pt/en/cidadaos/casar-ou-viver-em-uniao-de-facto#:~:text=Two%20persons%20are%20considered%20to,have%20a%20life%20in%20common>.

48. Hayes, A., & Higgins, D. (Eds.). (2014). Families, policy and the law: Selected essays on contemporary issues for Australia. Melbourne: Australian Institute of Family Studies. Доступно: <https://aifs.gov.au/sites/default/files/publication-documents/fpl.pdf>.

49. Архив электронного издания Юрист и закон. 2021. Гражданский брак: риски, подводные камни. Доступно: https://uz.ligazakon.ua/magazine_article/EA014950.

50. Декрет ВЦИК и СНК о гражданском браке, о детях и о ведении книг актов состояния от 18(31) декабря 1917 г. Доступно: <http://www.hist.msu.ru/ER/Etext/DEKRET/17-12-18.htm>.

51. Декрет “Об отделении церкви от государства и школы от церкви” от 23 января 1918 года. Доступно: <https://docs.cntd.ru/document/9054838>.

52. Постановление ВЦИК от 19 ноября 1926 года «О введении в действие Кодекса законов о браке, семье и опеке» (вместе с Кодексом). Доступно: <https://inlnk.ru/Pm5oI5>.

53. Кодекс Республики Казахстан от 26 декабря 2011 года № 518-IV «О браке (супружестве) и семье». Доступно: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1100000518>.

54. Постановление Правления Национального Банка Республики Казахстан от 31 августа 2016 года № 207 “Об утверждении Правил открытия, ведения и закрытия банковских счетов клиентов”. Доступно: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/V1600014422>.

55. Приказ Министра здравоохранения Республики Казахстан от 16 октября 2017 года № 763 “Об утверждении Стандарта организации оказания анестезиологической и реаниматологической помощи в Республике Казахстан”. Доступно: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/V1700015953>.

56. Кодекс Республики Казахстан от 26 декабря 2011 года № 518-IV «О браке (супружестве) и семье». Доступно: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1100000518>.

57. Статья 139 Кодекса Республики Казахстан от 26 декабря 2011 года № 518-IV «О браке (супружестве) и семье».

58. Статья 99 Кодекса Республики Казахстан от 26 декабря 2011 года № 518-IV «О браке (супружестве) и семье».

ПРИЛОЖЕНИЕ 1

РАБОЧИЙ ПЛАН ВЫПОЛНЕНИЯ ПРОЕКТА

№	Наименование мероприятия	Продолжительность
	Подготовительная работа	10 дней
1.	Обзор научной литературы и статистических данных	4 дня
2.	Разработка социологического инструментария (программа исследования, гайд интервью)	4 дня
3.	Проведение пилотажного исследования	1 день
4.	Перевод на государственный язык программы и инструментария исследования	1 день
	Организация и проведение интервью	31 день
5.	Организация документов для командирования сотрудников	1 день
6.	Проведение интервью	30 дней
	Обработка данных	22 дня
7.	Подготовка транскриптов интервью (перевод аудиоматериала в текстовую форму)	20 дней
8.	Разбивка полученного материала на блоки в соответствии с программой исследования	2 дня
	Научный анализ и объяснение данных	22 дня
9.	Подготовка аналитического отчета	20 дней
10.	Разработка рекомендаций по итогам исследования	2 дня
	Итого	85 дней

ПРИЛОЖЕНИЕ 2

ГАЙД ГЛУБИННОГО ИНТЕРВЬЮ НА ТЕМУ «Гражданский брак как модель/форма семейно-брачных отношений в Казахстане»

Интервьюер: Очень важно, с самого начала, обратить внимание респондента на то, что Вы хотите обсудить с ней очень важные вопросы, которые касаются причин и проблем «гражданских» браков.

ОБРАЩЕНИЕ К РЕСПОНДЕНТУ!

Здравствуйте! Меня зовут _____.

Я представляю НАО КИОР «Рухани Жангыру» Центр изучения института семьи.

ВВОДНАЯ ЧАСТЬ ПРИЧИНЫ И МОТИВЫ

1. Как Вам удобно, чтобы к Вам обращались? (имя/псевдоним респондента)

2. Расскажите, пожалуйста, как Вы познакомились с Вашим партнером?

Уточните:

- Как долго Вы были знакомы? Как долго Вы живете вместе?
- Сколько Вам было лет на момент начала совместного проживания?
- Ваш партнер/партнерша имеют такую же национальность или вероисповедание, как и Вы?
- Раньше Вы жили с кем-то или это Ваши первые серьезные отношения?

3. Знают ли Ваши родственники о ваших отношениях с партнером/партнёршей?

Уточните:

- Как они относятся к такого рода отношениям?
- Как они относятся к Вашему партнеру?

- А родственники Вашего партнера знают о вас и ваших отношениях?
- Как они отнеслись к Вам? Поменялось ли их отношение?
- Был ли опыт у Ваших родителей совместного проживания в гражданском браке?

4. Почему Вы решили начать жить вместе?

Уточните:

- Где Вы живете? (аренда, общежитие, собственность своя или сожителя/сожительницы, с родителями)
- Если это съемное жилье, то кто оплачивает аренду?
- Сколько лет вы живете вместе?
- Что послужило для Вас мотивом вступления в гражданский брак?
- На Ваш взгляд совместное проживание – это своего рода «репетиция» ваших семейных отношений»?

5. Для мужчины: В Казахстане несмотря на экономические кризисы и закредитованность населения принято играть пышные свадьбы, как Вы считаете, хорошо ли это?

Уточните:

- Планируете ли Вы сами пожениться/сыграть свадьбу?
- А какую Вы бы хотели свадьбу? (по средствам или пышную)

Для женщины: Каждая девушка мечтает о пышной свадьбе, согласны ли Вы с таким мнением?

Уточните:

- Планируете ли Вы сами выйти замуж/сыграть свадьбу?
- О какой свадьбе Вы мечтаете/какую Вы бы хотели свадьбу? (по средствам или пышную)

6. Согласны ли Вы с тем, что после женитьбы/свадьбы человек теряет личную свободу?

Уточните:

- Что для Вас является самым важным в личной свободе? Финансовая свобода? Независимость принятия решений? Самостоятельное ведение быта?

ОСНОВНАЯ ЧАСТЬ**РАСПРЕДЕЛЕНИЕ ОБЯЗАННОСТЕЙ, ВЕДЕНИЕ БЫТА**

7. Скажите, пожалуйста, какой у Вас основной источник дохода? (работа, стипендия, пособия, свой бизнес)

Уточните:

- Помогает ли Вам кто-нибудь в материальном плане? (родители, родственники, сожитель)
- Помогает ли он/она/они на постоянной основе?

8. Как Вы распределяете совместные расходы?

Уточните:

- Планируете ли Вы вместе крупные траты? (покупка машины, квартиры, совместные путешествия)
- Вы советуется со своим партнером/партнершей при тратах на собственные нужды? (на покупки, на хобби, на уход за собой и т.п.)
- Кто приносит основной доход в вашей паре?
- Брали ли Вы и Ваш партнер/партнёрша совместно кредит? В будущем планируете ли вы брать его? На кого вы будете оформлять, на себя или на партнера/партнёршу?

9. Как Вы распределяете ваши обязанности по дому?

Уточните:

- Кто из вас готовит пищу? Как часто?
- Кто из вас занимается уборкой по дому?
- Кто оплачивает коммунальные счета?
- Кто закупает продукты?

10. Есть ли у Вас дети? (совместные или от предыдущего(их) браков)

Уточните:

- Если нет, то планируете ли Вы в будущем стать родителем?
- Если есть, как повлияло рождение детей на Вашу жизнь с партнером/партнёршей?
- Как часто происходит Ваше общение с детьми? Что является приоритетным в вашем общении?

- Кто должен в семье заниматься воспитанием детей?
- Какие семейные ценности Вы воспитываете в своих детях?
- Кто отводит ребенка в детский сад/школу/на кружки?
- Кто помогает ребенку выполнять учебные задания? (делать поделки в дет. сад, учить уроки)
- Как Вы проводите свободное время с ребенком/детьми?

11. Участвует ли Ваш партнер/партнерша в финансово-материальном содержании ваших детей? Если да, то насколько регулярно это происходит?

ЗАКЛЮЧИТЕЛЬНАЯ ЧАСТЬ

ОТНОШЕНИЯ МЕЖДУ СОЖИТЕЛЯМИ, ПОСЛЕДСТВИЯ

12. Расскажите об изменениях в Вашей жизни после начала отношений и в процессе совместного проживания.

Уточните:

- Какие ценности Вы ставите на первый план в совместной жизни?
- Как Вы проводите свободное время вместе?
- Есть ли у Вас увлечения, хобби, и изменились ли они? Продолжили ли Вы заниматься любимым делом или вынуждены были его оставить?
- Поменялось ли Ваше психологическое самочувствие.
- Поменялось ли у Вас окружение, круг знакомых?

13. В настоящее время довольны ли Вы тем, как сложилась (складывается) ваша совместная жизнь?

Уточните:

- Какие темы Вы чаще всего обсуждаете с партнером/партнершей? (мечты и планы на будущее, воспитание и забота о детях, совместные расходы и т.д.)
- Что сейчас связывает Вас вместе? (любовь, общие интересы, дети, сексуальная совместимость, боязнь одиночества)
- Как Вы относитесь к изменам?
- Состоите ли Вы в моногамных или полигамных отношениях? (У вас только один постоянный партнер или несколько?)

14. Возможно, Вас настораживает смущает его/ее некоторые черты его характера или поведения, привычки или увлечения? (алкоголизм, игромания, агрессивность и т.д.)

Уточните:

- Часто ли в вашей паре бывают ссоры, конфликты?
- Что обычно приводит к ссорам, конфликтам?
- Каковы способы разрешения конфликтов в ваших отношениях? (примирение, обсуждение ситуации, обращение за помощью к другим людям (родителям, друзьям, и т.п.))
- Сталкивались ли Вы с физическим насилием, угрозой применения силы в ваших отношениях?

15. На ваш взгляд к каким последствиям может привести расставание с Вашим партнером/партнершей?

Уточните:

- С кем останутся ваши дети? (если есть)
- Планируете ли Вы делить имущество? (машину, квартиру, подарки)
- Какие могут быть психологические последствия для Вас в этом случае?

16. Видите ли Вы преимущества совместного проживания перед официальным браком?

Уточните:

- Есть ли недостатки? Какие?

17. Что мешает Вам вступить в официальный брак?

18. Расскажите, пожалуйста, о себе. Сколько Вам сейчас лет?

Данные респондента.

Заполните форму.

Имя

Возраст

Образование

Род занятий

Национальность

Вероисповедание

ПРИЛОЖЕНИЕ 3

ОБРАЗЕЦ ТРАНСКРИПТА ГЛУБИННОГО ИНТЕРВЬЮ НА ТЕМУ

«Гражданский брак как модель/форма семейно-брачных отношений в Казахстане»

Интервьюер: Очень важно, с самого начала, обратить внимание респондента на то, что Вы хотите обсудить с ней очень важные вопросы, которые касаются причин и проблем «гражданских» браков.

ОБРАЩЕНИЕ К РЕСПОНДЕНТУ!

Здравствуйте! Меня зовут _____.

Я представляю НАО КИОР «Рухани Жангыру» Центр изучения института семьи.

ВВОДНАЯ ЧАСТЬ

ПРИЧИНЫ И МОТИВЫ

1. Как Вам удобно, чтобы к Вам обращались?

- Можно просто по имени, Роза.

2. Роза, расскажите, пожалуйста, как Вы познакомились с Вашим партнером?

- Мой брат, самый старший брат, свел меня с моим мужем, сожителем, мы до сих пор не расписаны, уже 27 лет. Нас пригласили в гости на день рождения отца. Мой брат взял меня с собой, я поехала в гости и так познакомились со своим мужем.

- Как долго Вы были знакомы?

- Я приезжала в октябре месяце, потом в ноябре у братишки день рождение, меня опять приглашают на день рождение. Я опять поехала на день рождение, потом он приезжает ко мне в декабре месяце на Новый год. Потом уехал, между нами ничего не было, просто мы встречались.

- А он тоже в Атырау живет?

- Да, тоже в Атырау. У него тоже был первый брак, двое детей с ним, он воспитывал сам двоих детей маленьких. Одному было 4 годика, младшему сыну было 3 года.

- Это, в каком году было? Сколько Вы уже живете?

- В 1996 году сошлись. Он приехал ко мне на рождество, потом я поехала и познакомилась с братом. Он 14 января приехал, я говорю, возьми своих сыновей, он

всегда оставлял со своей сестрёнкой и переживал. Он приехал и взял своих сыновей ко мне, у меня родительский дом остался, и я жила одна, до сих пор здесь живем, в этом родительском доме. Он свою квартиру оставил первой жене, хотя он сам воспитывает своих детей.

- Тем не менее, оставил, благородно поступил

- Да, и вот 14 января мы справляем дату, как он пришел ко мне на старый Новый год с детьми, так и остался. Он работал в колбасном цехе, от меня уезжал на работу и возвращался. С того момента мы живем уже 26 лет, 27 год пошел.

- А сколько Вам было лет, когда Вы стали жить вместе?

- 21 год было, когда познакомились, а жить начали, когда мне было 22 года.

- Он такой же национальности, как и Вы?

- Нет, я метиска, мама молдаванка, папа казах. А он русский, тоже метис, мама марийка, папа русский.

- Роза, это Ваши первые серьезные отношения?

- Нет, у меня был первый брак, прожила я с ним 3 года. Я жила в России, в Саратове жила.

- Роза, а дети от первого брака есть?

- Дочь.

3. Как отнеслись родственники к Вашим отношениям?

- У меня старший брат, он относился к этому нормально. Я была год одна, и мне был нужен кто-то, я уехала из Саратова и была одна, родители рано умерли, мне было 8 лет, когда отца не стало. В 16 лет я осталась сиротой и у меня старший брат. Брат отдельно жил, своей семьей, 3 сыновей. Были тяжелые эти года, 1995 год, работы не было, рыбой занималась, коптила и продавала.

- А Ваши братья как к нему отнеслись? Простите, а можно его имя?

- Его зовут Андрей. К нему хорошо относятся. У меня еще двоюродные братья, но Андрей чисто разговаривает на казахском языке, он вырос среди казахов в ауле, им понравилось, что он обычаи знал и казахский язык. Они его полюбили.

- А Андрея родственники знают о Вас и о Ваших отношениях?

- Конечно, знали, у него родителей тоже нет. Отец умер рано, когда мы сошлись, через 3 года умер, мама умерла в 38 лет. Он тоже рано сиротой остался, сестры есть.

- А как они к Вам относились, Роза?

- Хорошо, золовки меня любят и уважают. Я приняла его с детьми, он меня с дочкой. Вместе воспитывали, я только через 10 лет решила родить ему детей. Я 10 лет не хотела рожать, потому что этих надо было поднять. Когда дочке было 10 лет, я решила на совместных детей. У нас укрепился брак. У меня муж хороший. Первый тоже был неплохой, но так сложилось у нас.

- Роза, а у Ваших родителей брак зарегистрирован?

- Да, зарегистрирован.

4. Роза, а почему Вы решили начать жить вместе? Что послужило?

- Ну, наверное, мы полюбили друг друга, он очень хорошо относился к дочери, любил ее, я тоже хорошо к его сыновьям, они очень хорошие мальчишки. Сейчас они уже выросли, женатые, внуки уже, внучки.

- Роза, где Вы живете, в Вашем доме?

- Да, мы живем в нашем доме, мы построили сейчас большой дом.

- Совместно?

- Совместно, мы не расписаны с ним, живем в гражданском браке, дети нам говорят, когда мы распишемся, когда будет 50 лет. (смеется)

- Роза, говорят совместное проживание, для молодых, это своего рода «репетиция» ваших семейных отношений? У Вас тоже так было, попробовать, подходите ли Вы друг другу?

- Нет, такого не было. Начали сразу жить вместе, я не думала, будем ли мы вместе, не будем. Нас спланивали дети, забота о детях, садик, работа. Не было такого, чтобы мы делили детей, не было такого вообще. Он был долго один, как с женой разошелся, он воспитывал сам детей, заботы материнской они не испытывали. Я относилась к ним, как к своим, купала их, покупала им все. У меня дочь, а там двое сыновей, они разнополые. Дочь моя любила его и сразу папой называла. Она была маленькая, ей было 3 года.

5. Роза, каждая девушка мечтает о пышной свадьбе, согласны ли Вы с таким мнением?

- Я выходила замуж, у меня была свадьба пышная. А второй раз я бы не захотела, какой там замуж 1996 год, тяжелые года.

- Свадьба была у Вас такая скромная?

- Просто вечеринка.

- А Вы вообще мечтали о свадьбе?

- Нет, второй раз не мечтала, это все пройденный этап, и я не хотела второй раз, деньги были нужны для детей и сделали просто вечер. Собрались мои родственники и его, у нас дома, отметили это событие и все.

6. Согласны ли Вы с тем, что после свадьбы человек теряет личную свободу?

- Не знаю, наверное, теряет свободу, ты замужняя, он женатый, обязательство какие-то. Я насчет этого не задумывалась, у нас все идет, и мы живем хорошо. Было такое, что он мне делал предложение, давай распишемся, давай узаконим отношения, дети взрослые, а мы до сих пор не расписаны.

Эта печать в паспорте не обязательна.

- **Он настаивает?**

- Да, я думаю, если бог даст, буду жива и здорова, годика через 2 зарегистрируемся, будем в официальном браке.

- **Будет хорошо для Вас, будете защищены законодательно.** Что для Вас является самым важным в личной свободе? Финансовая свобода? Независимость принятия решений? Самостоятельное ведение быта?

- Скорей всего финансовое, я родила ему еще двоих детей, младшей дочери 15 лет, хотелось, чтобы будущее у нее было. Мы уже немолодые. Ему 50 лет, мне 48. Сегодня у меня будет день рождения в 12 часов, 3 мая.

- **Хорошо. Поздравляю заранее**

- Спасибо!

ОСНОВНАЯ ЧАСТЬ

РАСПРЕДЕЛЕНИЕ ОБЯЗАННОСТЕЙ, ВЕДЕНИЕ БЫТА

7. Скажите, пожалуйста, какой у Вас основной источник дохода? Работа или бизнес?

- Раньше у меня было ИП. 10 лет у меня было свое ИП. Наша компания, на кого я работала, они съехали, 10 лет я работала. Я работу свою закончила, везде давала резюме, по поводу питания, не получалось. Получилось, что я год была без работы, муж меня обеспечивал. Сейчас я работаю в ресторане поваром, благодаря ИП и доходам мы построили дом. Совместно, муж развозил, я дома готовила, разрешение было у меня.

- **Роза, Вы, когда стали жить вместе в материальном плане Вам кто-нибудь помогал? Родственники?**

- Нет.

- **Сами?**

- Да, сами. Брат тяжело жил, трое детей, жена под сокращение попала. Мы сами с ним вдвоем, рыбой занимались, в колбасном цехе работали, двое крутились и вертелись.

8. Скажите, пожалуйста, как Вы распределяете совместные расходы? Планируете ли Вы вместе крупные траты? (покупка машины, квартиры, совместные путешествия)

- У нас машина есть, у него моторная лодка есть, сейчас она в аренде у него. Он раньше на море работал, потом устроился по своей профессии.

- **А вот прежде чем купить машину и лодку, Вы планировали?**

- Он со мной советовался всегда, я не была против. Потом он еще машину взял, сын у меня ездил, когда ИП было, развозил. Если муж на работе, сын от-

везет. И получилось, так что он машину разбил, это машина была моя, ну ничего страшного. Сейчас хотим мне машину взять, но пока финансово немного не позволяет. Мы дом построили, второй этаж надо достроить.

- Роза, а Вы советуется с Андреем при тратах на собственные нужды?

- Нет, деньги – это мои деньги, все расходы по дому, на питание, коммунальные услуги платит он. Кредит еще у нас большой, он оплачивает.

- Кредит на себя оформил?

- Да, а я свои заработанные деньги трачу на себя, если у меня не хватает, я у него беру.

- Андрей у Вас основной добытчик?

- Да, потому что я не так зарабатываю как он.

- Кредит он оформляет на себя, когда берете?

- Да, он на себя оформил большой кредит, сам платит.

9. Как Вы распределяете ваши обязанности по дому? Кто из вас готовит пищу? Как часто?

- Когда я на работе, он готовит, он очень вкусно готовит. Когда я дома, я готовлю. У нас дети взрослые, дочка может приготовить, у нас нет такого.

- Кто из вас занимается уборкой по дому?

- Уборкой занимаюсь я и дочь моя, вместе. Когда у меня бывают выходные 3 дня, у нас частный дом, у нас 18 соток земли, у нас хозяйство, всем этими делами занимается муж, огород он сажает, я конечно помогаю. А по дому это мои женские обязанности.

- За продуктами вместе ходите?

- За продуктами ездим вместе, у нас 90-е годы, я все покупаю ящиками, мешками, по мелочи бегаю по магазинам. Картошку, муку, сахар это все по 50 кг, сразу 20 кг мяса, курицу наберу. У нас еще домашние есть, конечно. У меня большой холодильник, я все туда складываю.

10. Роза, у Вас сейчас было 4 детей от браков и двое совместных, да?

- У нас было 3, у меня дочь и у него двое сыновей. Сейчас у нас 5, я родила сына и дочь.

- А вот когда в совместном браке дети родились, это как-то повлияло на Вашу жизнь?

- Нет, наоборот.

- Укрепило?

- Да, укрепило. У нас как было, я запланировала родить, я хотела дочь, у него двое сыновей, у меня дочь, он страшно обожал девочек. Но так получилось, что сына родила. Через 4 года я опять забеременела, планировали по таблице,

родила дочь. Он говорит, не может быть у меня девочек, не верил до последнего, родилась девочка, он такой счастливый был. Она самая маленькая у нас, 15 лет. Дети старшие помогали хорошо, старшая моя дочь, ей 29 лет, она мне хорошо помогала с воспитанием детей, нянчила их.

- А вот Ваше общение с детьми как происходит?

- У меня дочь старшая как подруга, мы можем часами с ней разговаривать, она мне доверяет, я ей могу все рассказать. Вот такое у нас с ней. Младший сын он мне доверяет, все рассказывает, 19 лет. И средний тоже, а вот старший он у меня закрытый, он у меня не пьет. Все у меня дети спортсмены. Старший у меня не женился, ему 30 лет, ему нужна девушка, чтобы не пила, не курила. Наверное, которая будет намаз читать. До сих пор мы его не женим, приходит, работа и дом, помогает по хозяйству. Старшая дочь замуж вышла, сын женился второй. Вот внучка там и там.

- Просто не встретил своего человека. Роза, а кто в доме должен заниматься воспитанием детей?

- Воспитанием детей, наверное, я занимаюсь. У нас как, я строгая мама, наказывать могу. А папа мягкий у нас, он всегда за детей, ругает меня.

- Какие семейные ценности Вы воспитываете в своих детях?

- Честность, доброту, чтобы людьми были.

- Уважали старших, да?

- Это, конечно.

- вспомните, когда дети были маленькие, кто отводил их в детский сад, школу?

- Если я работала, то муж. Если я выходная, то я. На каратэ тоже также, старшие ходили сами, а младших сейчас возит муж. Раньше мы сами на автобусе ездили, он отвезет, я заберу, а вот этих совместных детей муж сам и отвозил, и привозил, младшую дочку он возит в школу и в обед забирает, она у нас пешком не ходит. А сын младший, которому 19 лет, он учится в колледже, он уже взрослый мальчик и не хочет, чтобы папа возил.

- А дочка, в какой школе?

- В *** школе.

- А домашние задания, кто помогал?

- В основном я, то, что я не понимаю, то он. Старшие у меня самостоятельные были, старшая дочка отличница у меня, университет с красным дипломом закончила, в Уральске училась. И сын также. Старшие были самостоятельные, наверное, не было интернета, они с книжками сидели. А вот младшие, их надо проверять, заставляя. Сейчас 8 класс, тяжело им, пандемия была, много что пропустили, тройки появились.

- Роза, а как свободное время проводите с детьми?

- Ну, вот у нас есть своя речка, летом мы ездили отдыхать, ездю к подруге в Астрахань постоянно, в Уральск ездим, в том году в Актау.

- На море были?

- Да, на море, муж как всегда работает, я сама.

ЗАКЛЮЧИТЕЛЬНАЯ ЧАСТЬ

ОТНОШЕНИЯ МЕЖДУ СОЖИТЕЛЯМИ, ПОСЛЕДСТВИЯ

11. Роза, вернемся немного в Вашу юность, когда Вы познакомились с Андреем и в процессе совместной жизни, как изменилась Ваша жизнь? Что Вы чувствовали?

- Конечно, изменилась, я была уверенная, есть мужчина, помогал мне по дому, частный дом, я счастливая была, была долгое время одна, первый муж все собирался приехать, когда мы сошлись, он через 2 месяца приехал, видимо узнал, что живу с кем-то. Приехал, просил прощения, что сразу не приехал за мной. Мы там жили в деревне, мне там не нравилось, я уехала, и он приехал через год, когда я уже с Андреем сошлась. Я сказала, нет, я живу и люблю его.

- Роза, а какие ценности Вы ставите на первый план в совместной жизни? Что для Вас было важно?

- Доверие, уважение и любовь, все вместе. Мужчина должен обеспечивать свою семью.

- Чтобы ответственность была, да?

- Да.

- Как Вы проводите свободное время вместе?

- У нас были общие друзья, это в основном мои друзья, они недалеко жили, мы с детьми собирались по гостям, гуляли, в карты играли, в лото играли, было весело.

- Роза, есть ли у Вас увлечения, хобби, и изменились ли они? Продолжили ли Вы заниматься любимым делом или вынуждены были его оставить?

- Я любила готовить, пироги печь и по сей день готовлю, удивляла его, что-то придумывала.

- Поменялось ли Ваше психологическое самочувствие?

- Я была неуверенная в себе, потому что муж первый сделал неуверенной, когда я уезжала, он говорил, посмотри на себя, я была очень худой, весила на свой рост 168, весила 52 кг. Не поправлялась, не могу поправиться, худая была. У меня был комплекс, и он мне говорил, что я худая, у меня свекровь весила 150 кг, все были в семье взбитые, а я худая и у меня был комплекс. А Андрей мне говорил, что я поправлюсь, он не замечал моих недостатков и сделал более уверенной. Я была спокойная, в компании сидела, я была неразговорчивая, забитая.

- А с ним расправили крылья?

- Да, благодаря ему я стала такой.

- А друзья, круг знакомых, он расширился или уменьшился, после того как начала жить?

- У меня друзья по сей день, у меня 5 подруг детства, мы дружим 42 года, мне было 6 лет, когда мы познакомились. У меня подруги интернационал, одна кореянка другая хохлушка, русская, я казашка с русской, еще одна девочка казашка. Мы дружим семьями. Вот у меня будет день рождения, они придут с мужьями, а мы ходим к ним. Есть, конечно, новые, но это все не так уже. Мы можем часами разговаривать. Они видели, как началась совместная жизнь, были трудности, они помогали.

- Вам повезло с подругами?

- Да, очень повезло.

12. В настоящее время довольны ли Вы тем, как сложилась ваша совместная жизнь?

- Довольна, очень довольна, счастлива. Я ничего не могу сказать плохого.

- Скажите, пожалуйста, на какие темы Вы с Андреем чаще всего разговариваете?

- Чаще всего о детях, внуки, иногда политика, Украину, начинаем обсуждать, о работе. Редко говорим о работе.

- Что сейчас связывает Вас вместе? (любовь, общие интересы, дети, сексуальная совместимость, боязнь одиночества)

- Любовь, мы не можем мимо пройти, чтобы он меня не потрогал, поцеловал. Вроде 26 лет, а больше укрепляет, мы скучаем по друг другу, я на самом деле не вру, так и есть.

- Вы бережете друг друга, да?

- Мы прошли с ним столько трудностей совместно, сейчас у нас все хорошо, дети выросли, выучились, дом построили, есть достаток, что не хватает для счастья, все есть, живи и радуйся, и цени все что есть.

- Скажите, как Вы относитесь к изменам?

- Я к изменам плохо отношусь, он это знает прекрасно. У нас было, когда мы прожили 5 лет, он работал с парнем, они рыбачили на Урале, и подруга этого друга, мне сказали, что моя одноклассница положила глаз на Андрея. Я как ежик. Сказала, смотри, я отрублю как с первым мужем и измены не прощу. Мои глаза не видели, уши не слышали. Не видела и не чувствовала этого.

13. Роза, в Андрее Вас ничего нестораживает в его характере, поведении, привычках или увлечениях? Алкоголем не увлекается?

- Нет, он может стол накрыть, было 8 марта, я была на работе. Он мне звонит и говорит, что накрыл поляну, порезал селедку, картошку отварил, пиво взял. И вот мы с ним ночью сидели.

- Для души, да?

- Да, у нас есть летняя кухня отдельно. Она и зимняя тоже, мы можем там сидеть, дети спят. А так чтобы он увлекался, такого нет. У нас часто собираются люди, подруги мои, я живу одна, а они в основном с родителями.

- А в вашей паре не бывают ссоры, конфликты?

- Бывают, конечно, разногласия, бывает, спорим.

- Что обычно приводит к ссорам, конфликтам?

- Не знаю, например, у него есть сестра, он ей постоянно помогает деньгами, хотя она мне ровесница, она лентяйка, работать не хочет. Я начинаю по поводу этого ругаться, почему я работаю, она также может. Она развелась с мужем, может я эгоистка, конечно, не знаю. Взрослая баба, дети взрослые, могут подработать, почему всегда дай.

- Каковы способы разрешения конфликтов в ваших отношениях?

- Он подходит первый, она же сестренка, на год младше, она пришла и просит, именно приходит, когда меня нет. Я с ней в нормальных отношениях, но, когда просит деньги, сейчас много работы, можно работать и зарабатывать.

- Роза, если с Андреем какая-то ситуация Вы ее обсуждаете?

- Да, он говорит мне и не скрывает, Лена приходила, я начинаю взрываться.

- Сталкивались ли Вы с физическим насилием, угрозой применения силы в ваших отношениях?

- Нет, раньше было такое, что он меня мог оттолкнуть, я начинаю наезжать на него, опять связано с его семьей, вот его жена приходила и долго жила, не жена, а сестренка с мужем, они к нам пришли, в связи с тем, что у них отключили отопление, ладно неделя, прошел месяц, у нас тогда был небольшой дом, это сейчас построили.

14. Роза, а если вдруг так произойдет или у кого-то Вы наблюдали, люди расходятся, с кем остаются дети чаще всего?

- Естественно, с мамой конечно, у меня уже взрослые дети.

- А вот деление имущества, вы совместно построили дом, машину купили?

- Дом мой, у нас особо делить ничего. Он благородный, если бы что-то случилось, он бы не взял. Я смотрела, как он поступил с первой женой, он все оставил, он ничего не взял, детские вещи и все.

- Какие могут быть психологические последствия для Вас в этом случае?

- Я не знаю, дочь младшая стресс перенесет. Поехала я как-то раз с детьми отдыхать в Астрахань к подружке, нас муж провожал и сидит какая-то девочка, моей дочке было 10-11 лет, и она говорит, я видела твоего папу с какой-то тетей, у нее такая истерика была.

15. Видите ли Вы преимущества совместного проживания перед официальным браком?

- Надо узаконить, нашим детям это надо. Когда нас не будет, что скажут, что папа и мама жили в гражданском браке. Только в этом и все. Только из-за этого хочу, а то они мне весь плешь проели, когда Вы распишитесь.

- Это, наверное, недостатки, что дети не защищены будут?

- Да.

- А вот преимущества?

- Есть, конечно. Я столько лет живу, я привыкла, говорю я замужем, только не зарегистрированы. Я нечего в этом не вижу, многие живут в гражданском браке.

16. Что мешает Вам вступить в официальный брак? Он же хочет, чаще всего женщины просят мужчин?

- Ничего не мешает, не знаю почему. Вот зачем эта печать, вот столько лет прожить и сейчас надо. Надо расписаться, есть такие случаи, у моих знакомых, родители не были расписаны, дом остался, и были проблемы с документами. Для детей надо, папа и мама в гражданском браке, наверное, не красиво. Мама не замужем до сих пор.

17. Расскажите, пожалуйста, о себе. Сколько Вам сейчас лет?

Имя – Роза.

Возраст – 48 лет.

Образование – среднее.

Род занятий – я работаю в ресторане, поваром.

Национальность – казашка.

Вероисповедание – христианка.

Так как муж русский, приняла христианство, так как дети тоже русские, их надо было крестить, и мне пришлось покреститься. Хотя папа хотел, чтобы я была мусульманка. У меня мама христианка. Я приняла христианскую веру, разница какая? Хотя родственники, у меня есть брат Жуматай, он был против.